

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Diplomová práce

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Diplomová práce

Bc. Jan Rampas

Hannoversko mezi Británií a Pruskem

Hannover between Great Britain and Prussia

Praha 2018

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Jan Županič, Ph.D

Poděkování:

Rád bych touto cestou poděkoval vedoucímu mé diplomové práce, prof. PhDr. Janu Županičovi, Ph.D. za odborné vedení, cenné připomínky, ochotu a rady, které mi při vypracování práce poskytoval. Dále bych chtěl jmenovitě poděkovat: prof. PhDr. Martinu Kovářovi, Ph.D., který byl tím, kdo mě přesvědčil o vhodnosti studia historie a přesvědčil mě o kráse britských dějin, prof. PhDr. Aleši Skřivanovi, CSc. za příjemné a přátelské rozhovory o minulosti i dnešku, PhDr. Jaroslavu Valkounovi, Ph.D. za ukázkou toho, s jakou odborností a precizností lze psát i přednášet, PhDr. Jaromíru Soukupovi, Ph.D. za jeho věčně pozitivní náladu a lokální patriotismus, PhDr. Janu Kourovi, Ph.D. za nejzajímavější přednášky v rámci studia a všem ostatním učitelům z Ústavu světových dějin za lásku a péči, kterou věnují svému oboru. V neposlední řadě patří velký dík mé rodině za pochopení a kritické připomínky k předkládané práci. Poděkování *in memoriam* posílám také babičce Zdeňce, která pro mě zůstává věčným vzorem slušného a obětavého člověka.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 30. října 2018

.....

Bc. Jan Rampas

Klíčová slova (česky)

Hannover, Velká Británie, Prusko, dějiny, personální unie, sjednocení Německa, Welfové, anexie, Viktorie, Ernest Augustus

Klíčová slova (anglicky):

Hanover, Great Britain, Prussia, History, personal union, German unification, Guelph, annexation, Victoria, Ernest Augustus

Klíčová slova (německy):

Hannover, Großbritannien, Preußen, Geschichte, Personalunion, Deutsche Vereinigung, Welfen, Annexion, Victoria, Ernest Augustus

Abstrakt (česky)

Předkládaná práce se zabývá politickým a hospodářským vývojem Hannoverska jako příkladu středně velkého státu v Německém spolku. Vedle jeho vztahu s Velkou Británií, s níž bylo Hannoversko v letech 1714–1837 spojeno personální unií, je rozebíráno i nové vymezení vztahů mezi těmito státy platné před rokem 1866 a anexí Hannoverska Pruskem a také dopady významných událostí tehdejší Evropy na fungování welfské domény. Blíže rozebírány jsou osobnosti britské královny Viktorie a hannoverského krále a vévody z Cumberlandu Ernesta Augusta, kteří byli klíčovými aktéry při konci personální unie v roce 1837 a při řešení citlivých politických otázek, které následovaly.

Vedle akcentu na dějiny politické se práce zabývá rovněž dějinami hospodářskými a to především v souvislosti se vztahem Hannoverska k Německému celnímu spolku (Zollverein). Tato instituce, zaštitěná Pruskem, představovala pro Hannoversko v určitých etapách jeho vývoje jako samostatného království nejdříve konkurenci a následně cestu ke krátkodobému řešení vnitřních problémů. Především se ale jednalo o jednu z mnoha situací, kdy se hannoverské zájmy střetávaly se zájmy jeho většího souseda, Pruska. O takovou situaci se jednalo také v letech 1848–1850, kdy se rozhodovalo o dalším směřování tehdejšího Německa a v letech 1863–1866, v jejichž průběhu se schylovalo k rozhodujícímu střetu mezi Rakouskem a Pruskem.

Pozornost je v rámci práce také věnována tzv. „britské kartě“ v rámci hannoverské politiky. Jedná se o využívání blízkých vztahů s Británií a její panovnickou dynastií za účelem získání významnější pozice v rámci politických jednání i při balancování mezi sférou vlivu Pruska a Rakouska. Tento institut byl Hannoverskem používán se střídavými úspěchy až do roku 1866, přičemž jeho úspěšnost závisela především na tehdeším směřování britské politiky.

V rámci práce je pracováno s primárními a sekundárními prameny, memoáry, periodiky a je bohatě citována korespondence tehdejších významných politiků a subjektů veřejného života. Účelem je vyváženější pohled na tehdejší události i na nevděčnou roli, s níž se muselo Hannoversko vypořádávat od konce jednání Vídeňského kongresu v roce 1815 až do své anexe po bitvě u Langensalzy v roce 1866.

Abstract (in English):

This thesis deals with the political and economic development of the Kingdom of Hanover as an example of a medium-sized state in the German Confederation. In addition to its relationship with Great Britain, with which was Hanover associated in personal union in the years 1714–1837, a new definition of relations between these states before 1866 and the annexation of Hanover by Prussia are also discussed, as well as the impact of the significant events in Europe in that time on the functioning of the Guelph domain. Closer to be discussed are the personalities of British Queen Victoria and Hanoverian King and Duke of Cumberland Ernest August, who were key actors at the end of the personal union in 1837, and in addressing the sensitive political issues that followed.

Apart from the emphasis on political history, this thesis also deals with economic history, primarily in connection with Hanover's relationship with the German Customs Association (Zollverein). This institution, guarded by Prussia, represented to Hanover in certain stages of its development as an independent kingdom, first of all, competition and then a path to the short-term solution of its internal problems. Above all, however, this was one of the many situations where Hanoverian interests clashed with the interests of his bigger neighbor, Prussia. This was also the case in the years 1848–1850, which were crucial for the future development of Germany, and in 1863–1866, which served as a prelude to the conflict between Austria and Prussia about hegemony in Germany.

Attention is also paid to the so-called "British Card" within Hanoverian policy. It involves the use of close ties with Britain and its ruling dynasty in order to gain a more prominent position in political negotiations and in balancing the sphere of influence between Prussia and Austria. This institute was used by Hanover with alternate successes until 1866, and its success depended primarily on the direction of British politics.

This work is focused on primary and secondary sources, memoirs, periodicals and uses many quotes from the correspondence of the then significant politicians and public life subjects. The purpose is a better-balanced view of the events of that time, as well as the ungrateful role that Hanover had to cope with since the end of the Vienna Congress in 1815 until its annexation by Prussia as a result of the Battle of Langensalza in 1866.

Abstrakt (auf Deutsch):

Diese Diplomarbeit beschäftigt sich mit der politischen und wirtschaftlichen Entwicklung des Königreichs Hannover als Beispiel für einen mittelgroßen Staat im Deutschen Bund. Neben seiner Beziehung zu Großbritannien, mit der Hannover in den Jahren 1714–1837 in Personalunion verbunden war, werden auch eine Neudefinition der Beziehungen zwischen diesen Staaten vor 1866 und die Annexion Hannovers durch Preußen sowie deren Auswirkungen diskutiert von den bedeutenden Ereignissen in Europa in dieser Zeit auf dem Funktionieren des Welfenbereichs. Näher diskutiert werden die Persönlichkeiten der britischen Königin Victoria und des hannoverschen Königs und Herzogs von Cumberland Ernest August, die am Ende der Personalunion 1837 Schlüsselakteure waren und sich mit den sensiblen politischen Fragen befassten, die folgten.

Neben der politikgeschichtlichen Schwerpunktsetzung beschäftigt sich diese Arbeit auch mit Wirtschaftsgeschichte, vor allem im Zusammenhang mit Hannovers Beziehungen zum Deutschen Zollverein. Diese von Preußen bewachte Institution vertrat Hannover in gewissen Stadien seiner Entwicklung als selbständiges Königreich zunächst Konkurrenz und dann einen Weg zur kurzfristigen Lösung seiner inneren Probleme. Vor allem aber war dies eine der vielen Situationen, in denen hannoversche Interessen mit den Interessen seines größeren Nachbarn Preußen kollidierten. Dies war auch in den Jahren 1848–1850 der Fall, die für die zukünftige Entwicklung Deutschlands entscheidend waren, und in den Jahren 1863–1866, die dem Konflikt zwischen Österreich und Preußen über die Hegemonie in Deutschland als Vorspiel dienten.

Im Rahmen der Hannoverschen Politik wird auch auf die so genannte "British Card" geachtet. Es geht um enge Beziehungen zu Großbritannien und seiner Herrscherdynastie, um in politischen Verhandlungen eine bessere Position zu gewinnen und den Einflussbereich zwischen Preußen und Österreich auszugleichen. Dieses Institut würde von Hannover bis 1866 mit wechselnden Erfolgen genützt, und sein Erfolg hing vor allem von der Richtung der britischen Politik ab.

Diese Arbeit konzentriert sich auf primäre und sekundäre Quellen, Memoiren, Periodika und verwendet viele Zitate aus der Korrespondenz der damals bedeutenden Politiker und öffentlichen Lebensthemen. Ziel ist eine ausgewogenere Sicht auf die damaligen Ereignisse sowie die undankbare Rolle, die Hannover seit dem Ende des Wiener Kongresses 1815 bis zu seiner Annexion durch Preußen infolge der Schlacht bei Langensalza zu bewältigen hatte 1866.

OBSAH

Úvod.....	1
1. Vývoj britsko-hannoverské personální unie do roku 1815.....	10
1.1 Vznik britsko-hannoverské personální unie, politika Jiřího I. a Jiřího II. vzhledem k Hannoveru.....	10
1.2 Vláda Jiřího III. - změna fungování unie	15
1.3 Hannoversko a jeho správa na přelomu 18. a 19. století.....	20
1.4 Role hannoversko-britské personální unie na konci napoleonských válek a při formování pozice království v rámci Německého spolku.....	26
2. Hannoversko mezi tradicí a reformou - vývoj personální unie v letech 1815–1821 ..	36
2.1 Britská vnitřní politika v první polovině 19. století	36
2.2 Vybrané problémy Hannovera v letech 1815–1821 - utváření institucí nového státu a spojené problémy	38
2.3 Spory o regentství mezi Hannoverem a Brušvicem 1820 a jeho politické důsledky	43
2.4 Spory Hannovera s VB v otázce zrovnoprávnění katolíků a jejich ohlas v Irsku (1824–1829).....	48
3. Hannoversko v letech 1829–1833: Mezi tradicí a reformou.....	54
4. Velká Británie a Hannoversko v letech 1833–1837: cesta k rozdělení	62
4.1 Otázka nového vymezení vztahů v případě zániku personální unie a role vévody z Cumberlandu	62
4.2 Zahraniční politika	63
5. Ekonomické hodnocení významu personální unie	72
5.1 Hannoverská sociální, ekonomická a kulturní situace po roce 1815	72
5.2 Ekonomické reformy.....	74
5.3 Porovnání rozvoje Hannovera s jeho sousedy v regionu a jeho snahy o hospodářskou spolupráci	77
5.4 Hannoverský námořní obchod jako příklad promarněného potenciálu personální unie	82
5.5 Hannoversko-britská intelektuální migrace: Případy Herschela a Lavese.....	88
6. Hannoversko v letech 1837–1851: mezi Británií a Pruskem	93
6.1 Konec personální unie a britská veřejnost.....	93
6.2 Britská zahraniční politika, Hannoversko a Německý spolek od červencové revoluce 1830 do konce roku 1847	94

6.3 „Göttingenská sedmička“ a ústavní krize monarchie v roce 1837 - protesty proti zrušení ústavy z roku 1833 a autoritativnímu stylu vlády Ernesta Augusta	97
6.4 Hannoverско-britské ekonomické vztahy po zániku personální unie - Steuerverein, Zollverein a ekonomické reformy v království	100
6.5 Hannoverско-britské vztahy v rovině dynastické politiky	109
7. Hannoverско, Británie a revoluční rok 1848 v Německu	112
7.1 Počátek revolučního roku 1848 v Hannoversku, vztahy s Pruskem, Rakouskem a Británií	112
7.2 Hannoverско, Velká Británie a otázka Šlesvicka-Holštýnska v letech 1848–1850.....	116
7.3 Hannoverско, Británie a vývoj v Německém spolku v letech 1848–1850	120
8. Nástin vývoje britsko-hannoverských vztahů od smrti Ernesta Augusta do roku 1866	126
8.1 Smrt Ernesta Augusta	126
8.2 Hannoverско za vlády Jiřího V. - poslední léta welfského království	127
8.3 Královna Viktorie a její vztah k Hannoversku a hannoverské královské rodině po zániku personální unie	134
Závěr.....	139
Seznam použité literatury.....	146
Příloha 1 – přehled diplomatických zástupců	156
Příloha 2 – mapové podklady	159
Příloha 3 – vyobrazení zmiňovaných osobností a událostí	167

Úvod

Předkládaná práce se zabývá vybranými politicko-ekonomickými problémy Království Hannover (zkráceně Hannoversko, německy *Königreich Hannover*) v letech od pádu francouzského císaře Napoleona I. do anexe Hannoverska Pruskem jako výsledku tzv. sedmítýdenní války či války prusko-rakouské.¹ Hannoversko v dané epoše reprezentuje tzv. třetí Německo, tj. skupinu středních a menších německých států, která se snažily uchovat svou nezávislost jak vůči ambicím Pruska, tak Rakouska.

Protože samostatně by tyto státy byly příliš slabé, často preferovaly určitá krátkodobá spojení, která měla zajistit uskutečnění jejich ambic a efektivně vzdorovat zájmům dominantní dvojice Prusko-Rakousko. I takováto forma rezistence se ovšem - jak dokládá i tato práce - dělá spíše se střídavým úspěchem. Hannoverská pozice byla v daném případě o to komplikovanější, že místní vládnoucí dynastie Welfů soupeřila již celá staletí s pruskými Hohenzollerny a saskými Wettiny o dominantní pozici v severním Německu. Již výsledky Vídeňského kongresu z let 1814–1815 ale ukázaly, že Welfové svůj boj prohráli. Výrazné územní rozšíření Pruska o Rýnské provincie a jeho navrácení do koncertu velmocí, odkud bylo nemilosrdně odstraněno Napoleonem po roce 1807, signalizovalo navrácení ke stavu před rokem 1789 a pozici Pruska jako nejsilnějšího státu v severním Německu a jedné ze dvou skutečných „německých velmocí“ vedle Rakouska. Welfské Hannoversko nemohlo ani přes územní rozšíření představitelů pro Prusko reálnou hrozbu a jeho politika až do tragického roku 1866 závisela na lavírování mezi Pruskem a Rakouskem a - což bylo pro tento stát klíčové - udržování blízkých vztahů s Velkou Británií.

Byly to právě britsko-hannoverská personální unie a welfská dynastická solidarita, které utvořily z hannoverského království specifickou entitu v rámci Německého spolku. Právě díky politickému spojení s Británií si mohlo Hannoversko udržovat naději na zachování nezávislosti před expanzivními záměry svého pruského souseda a nebylo náhodou, že Británie byla státem, kam se snažila hannoverská vládnoucí elita obracet v situacích velkých politických krizí. Situace byla do roku 1837 o to jednodušší, že oba státy (Velká Británie a Hannoversko) sdílely stejného panovníka a že navíc britský král Jiří III. vedl své syny a nástupce - Jiřího IV. a Viléma IV. - k určitému romantickému pojetí Hannoverska jako vlasti jejich předků a kolébce samotné hannoverské dynastie. I díky tomu se Hannoversko těšilo v období let 1813–1815 a 1830 jejich silné pozornosti. Odlišná situace nastává po konci

---

¹ Vhodnějším termínem by ovšem byla válka německá, protože se především jednalo o definitivní vyřešení otázky, který z výše uvedených německých států bude dominovat německému prostoru, tj. zda se uskuteční rakouská koncepce *Grössdeutschland* nebo Pruskem favorizovaná *Kleindeutschland*. Proto také v německé historiografii převažuje spíše termín *Deutsche-deutsche Krieg*.

personální unie v roce 1837. Hannoversku nyní vládne nově se oddělivší linie rodu Welfů v čele s reakcionářským Ernestem Augustem² a spojení s Británií je postaveno na bázi obchodních privilegií, využívání hannoverských reprezentantů v rámci Německého spolku k prosazování britských (obchodních i politických) zájmů, kultivování vzpomínek na britsko-hannoverskou vojenskou kooperaci v rámci napoleonských válek³ a na dynastickou solidaritu⁴.

Jak si ale všimaly politické kruhy obou států, vřelé vztahy Hannoveranů k Británii postupem času citelně ochladly. Důvodem byl vzrůstající německý nacionalismus a s ním spojený rozpor mezi britskými a hannoverskými zájmy po roce 1848. Jednalo se jednak o otázku liberálních ústav, reforem státní správy a politických práv, které se v Hannoversku - přes silnou britskou kritiku - děly jen „na oko“, aby byly již na počátku padesátých let znovu výrazně okleštěny, jednak o otázku Šlesvicka-Holštýnska. V ní stály Británie a Hannoversko na odlišných stranách barikády a ani snahy britských diplomatů vysvětlit svým hannoverským protějškům význam otázky nad rámec vnitroněmecké politiky se neseťkaly s pochopením. Další vzdalování bývalých partnerů z personální unie pokračuje v šedesátých letech a vede - k osudnému rozhodnutí hannoverské zahraniční politiky - spolupráci Welfů s Rakouskem. Význam takového kroku již ve třicátých letech 20. století příznačně shrnul historik Henderson: „malé německé státy (kam lze zařadit i Hannoversko) se snažili zachovat svou nezávislost skrze alianci se slabší německou mocností ve snaze zajistit si lepší pozici při následním prosazování svých zájmů“.⁵ Jak měl ale ukázat rok 1866, tato politika byla chybná a pro některé z těchto států včetně Hannoverska také osudná. Odklon od Británie a upuštění od hannoverské politiky lavírování mezi Pruskem a Rakouskem ve prospěch druhého z rivalů znamenal klíčový mezník v krátkých dějinách hannoverského království a přímo vedl k jeho pádu a anexi Pruskem. Pozdější snahy deponované královské rodiny získat podporu Británie nebo jiné evropské velmoci na základě dynastické solidarity a principu legitimacy již byly do jisté míry jen labutí písni hannoverských dějin.

Hlavní pozornost je v rámci této práce věnována období let 1830–1851 a roku 1866. Pro pochopení kontextu je ovšem důležité zdokumentovat vývoj Hannoverska již od roku 1813, kdy se začalo jednat o jeho obnově z područí napoleonské Francie, a skončit krátce po zformování Severoněmeckého spolku v roce 1867, které znamenalo definitivní potvrzení

---

² V české literatuře někdy též ne příliš vhodně nazývaný Arnoštem Augustem.

³ K tomu blíže HEINZEN, Jasper, *Transnational Affinities and Invented Traditions: The Napoleonic Wars in British and Hanoverian Memory, 1815–1915*, in: *The English Historical Review*, Vol. 127, č. 529 (Prosinec 2012), s. 1404-1434. K tématu především s. 1408-1416.

⁴ Ta byla ovšem nejproblematictější zachovávána z důvodu nevraživosti mezi královnou Viktorií a Ernestem Augustem. K tomu blíže třetí část této práce.

⁵ HENDERSON, W. O., *The Zollverein*, London 1938 (reprint Cambridge 2013).

ztráty hannoverské samostatnosti a vítězství (severo)německých ambic rodu Hohenzollernů. Rok 1830 a nástup Viléma IV. znamenal pro Hannovera nejen důležité reformy, ale také do určité míry počátek období, v němž se měl tento severoněmecký stát připravit na „život po unii“. Po smrti princezny Šarloty, jediného dítěte Jiřího IV., v roce 1817 a narození princezny Viktorie Alexandriny vévodovi z Kentu bylo v situace dosud uznávaného principu nástupnictví podle salického zákona v Hannoveru a neschopnosti Viléma IV. zplodit vytouženého dědice trůnu⁶ stále jasnější, že právě třetí syn Jiřího III. bude posledním panovníkem britsko-hannoverské personální unie.

Léta 1837 až 1851 pak v Hannoveru symbolizuje především pátý syn Jiřího III., Ernest August. Hannoverský král a zároveň vévoda z Cumberlandu byl v Hannoveru velmi oblíbený, v Británii naopak odsuzovaný pro svou konzervativní politiku, skandální život a spojenectví s ultra-toryi. Bylo to právě on, kdo pomohl stále mladému hannoverskému státu postavit se částečně na vlastní nohy a ustát překotný vývoj v klíčovém roce 1848. Jeho smrt v roce 1851 symbolizovala konec jedné epochy. Nejen, že odešel poslední panovník z generace synů Jiřího III., která stála v čele Hannovera posledních 41 let⁷, ale také odešla osobnost, která minimálně v soukromé rovině stále spojovala Hannovera s Británií. Nový král Jiří V. sice nebyl o nic méně konzervativní než jeho otec a rozhodně si nepřál rozpad výhodné spolupráce s Londýnem, ale byl mnohem více než Ernest Augustus vláčen okolnostmi a vnějšími vlivy, které nedokázal úspěšně usměrnit. Jednalo se jednak o rozpad Celní unie (*Steuervereinu*) a vstup Hannovera do Pruskem ovládaného Německého celního spolku (*Zollverein*), ale také o sílící německý nacionalismus.

Jeho kořeny v Hannoveru můžeme vysledovat již před rokem 1848, ale závratných výšin nabývá až v roce 1859 zformováním tzv. Německého národního spolku (*Nationalverein*) v čele s Rudolfem von Bennigsenem a Johannem von Miquel. Hlasy pro zformování silného sjednoceného Německa pak ještě zesílily při druhé Šlesvicko-Holštýnské válce v letech 1863–1864. Právě tehdy také Hannovera i přes odpor Británie svolilo s vysláním svých jednotek do Holštýnska v rámci spolkové exekuce⁸, čímž se jen prohloubila stále zřetelnější propast v politice obou zemí. V překotném vývoji v Německu v letech 1864–1866 však i právě tato propast vedla k osudovému rozhodnutí Hannovera přimknout se blíže k Rakousku. Po pyrrhově vítězství hannoverské armády v bitvě u Langensalzy 27.

---

⁶ Vilém IV. měl sice ze svého manželství s Adelaidou Sasko-Meinigenskou pět dětí, ale čtyři zemřeli krátce po porodu a páté se dožilo necelých čtyř měsíců. Od roku 1822 se potom Vilém IV. již žádného legitimního potomka nedočkal.

⁷ Při započtení regentství Jiřího IV. jako prince z Walesu.

⁸ Hannoverské a saské jednotky vstoupily do Holštýnska 24. prosince 1863.

června 1866, porážce Rakouska v bitvě u Sadové/Hradce Králové 3. července 1866 a podpisu Pražského míru 23. srpna 1866 mezi Rakouskem a Pruskem nakonec přestalo Hannoversko jako samostatný stát existovat.

Na vině bylo především opuštění „politiky rovnováhy“ založené na lavírování Hannoverska mezi Pruskem a Rakouskem. Zatímco Prusko bylo sousedem Hannoverska na západě i východě a asi nikdo z hannoverských vojenských kruhů nepochyboval, že by pro něj v případě války byl welfský stát snadnou kořistí, Rakousko a Habsburkové byly daleko, neměly dostatek sil na aplikaci reforem v rámci Německého spolku, které by oslabovaly jednotlivé členské státy, a navíc rakouští politici vedli konzervativní politiku, která byla blízká i hannoverské vládnoucí elitě. Byla to právě existence Rakouska jako vzdálené třetí síly, která zajišťovala ochranu suverenity Hannoverska. Právě do Vídně se mohli welfští králové obrátit, kdykoliv, kdy jim hrozilo nebezpečí ze strany Pruska. A málokdy se jim jejich obrat nevyplatil.⁹ Každý příklon k Rakousku s sebou ale nesl nutnost vyvažování spojený se vstřícným krokem vůči Prusku, příp. Německému spolku. Ať se jednalo o dvě spolkové exekuce vedené do Holštýnska nebo o vzdání se výhodných ekonomických podmínek v *Zollverein*, Hannoversko vždy muselo něco obětovat, aby upokojilo svého silnějšího souseda a ten tak přestal krátkodobě myslet na zopakování okupace welfských zemí z roku 1801, resp. z přelomu let 1805 a 1806.

Jakmile Jiří V. opustil tuto politiku a vsadil budoucnost své země pouze na kooperaci s Rakouskem a dalšími menšími členy Německého spolku za účelem zničení pozic Pruska v Německu, došlo ke spálení všech mostů z minulosti a hannoverský král mohl v případě vítězství Pruska očekávat jen jeho tvrdou odvetu. S přihlédnutím na nepříliš srdečné vztahy s Británií a postojem dalších velmocí Francie a Ruska, které v zápase o dominanci v německém prostoru favorizovaly Prusko, se jednalo o velký hazard. Hazard, který hrozil zničit více než padesát let budovanou pozici království, což se také v srpnu 1866 přesně stalo.

V rámci tří hlavních tematických bloků se chci věnovat hannoverské politice před rokem 1837, po dobu vlády Ernesta Augusta v letech 1837–1851 a konečně v krizovém období šedesátých let zakončeném bitvou u Langensalzy. První část práce sleduje především budování (staro)nového státu, zakomponovávání nově nabytých území a návštěvu Jiřího IV. jako příležitost k reprezentaci welfské dynastie a pozice Hannoverska v rámci Welfy ovládaných území. Druhá část - klíčová nejen pro Hannoversko, ale i vývoj střední Evropy obecně - sleduje proces utváření britsko-hannoverských vztahů jako dvou suverénních států,

---

⁹ Snad s výjimkou roku 1866 - pozn. J. R..

hannoverské pokusy vymezit se proti Prusku v rámci hospodářské politiky v oblasti Německého spolku a konečně politiku a osobnost Ernesta Augusta jako určitou spojku mezi zájmy Británie a Hannovera. Kromě toho bude sledován i vývoj v roce 1848, který představoval do jisté míry zkoušku flexibility pro celou hannoverskou vládnoucí vrstvu. Zde je na místě podotknout, že zkoušku úspěšnou. Třetí část sleduje nové vymezování hannoverské politiky pod Jiřím V., roli Hannovera v zesilujícím se prusko-rakouském soupeření a ohlas „národní“ otázky v Německu. Analýza vybraných problémů v rámci všech částí směřuje k roku 1866 jako klíčovému mezníku hannoverských i německých dějin.

Vzhledem k rozsahu problematiky a množství primárních a sekundárních pramenů se práce zaměřuje především na vybrané problémy sledovaného období související se vztahem Hannovera k Velké Británii, Prusku a Rakousku a dotýkající se buď vnitřního politického vývoje v samotném Hannoveru (např. Hannoverská sedmička z roku 1837, Hannover a Německý celní spolek), nebo významně ovlivňující jeho zahraniční politiku (Erfurtská unie, Šlesvicko-Holštýnsko). Protože určitým spojujícím elementem rozebíraných otázek jsou hannoverský král Ernest Augustus a jeho neteř, britská královna Viktorie, rozhodl se autor práce nenásledovat trend německých a britských historiků a nerozebírat hannoverskou politiku let 1815–1837 odděleně od 1837–1866. Namísto toho je jeho cílem ukázat hannoverské království jako státní celek, který byl - ač často nepřímo - za poměrně krátkou dobu své existence svědkem mnoha důležitých událostí 19. století (vzestup nacionalismu, revoluce v letech 1830 a 1848, poslední fáze prusko-rakouského soupeření, aj.) a musel se s nimi nějakým způsobem vyrovnávat. Po celou dobu stály v čele státu aristokratické elity ze stejné sociální skupiny, které navíc v prvopočátcích spojovala zkušenost s hektickým obdobím napoleonských válek a okupací jejich země Francií a Pruskem. Tato elita rozhodně nezmizela po konci personální unie v roce 1837, ale naopak plynule přešla do vládnoucích struktur Ernesta Augusta. Společně s ní samozřejmě nezmizela ani její silně konzervativní politika. Z tohoto důvodu by bylo ohraničení práce rokem 1837 spíše jen formální. Období před rokem 1837 a po něm taktéž spojovala osoba nového krále Jiřího V., který se narodil v roce 1819, i posledního hannoverského ministra zahraničí hraběte Adolfa Ludwiga Karla von Platen-Hallermund¹⁰, muže přímo odpovědného za hannoverskou zahraniční politiku v letech 1855–1866. Ještě většími „pamětníky“, kteří byli politicky činní po většinu období existence království i po jeho anexi, byli hrabě Wilhelm Friedrich Otto von Borries,

---

¹⁰ Adolf Ludwig Karl hrabě von Platen-Hallermund (1814–1889) - hannoverský politik, v letech 1855–1866 ministr zahraničí a blízký důvěrník krále Jiřího V.. Jako člen hannoverské státní rady spoluzodpovídal za hannoverské rozhodnutí blíže spolupracovat s Rakouskem a jít v roce 1866 do války proti Prusku. Po anexi Hannovera Pruskem následoval krále Jiřího V. do exilu, kde setrval až do roku 1872.

významný hannoverský politik a následně přední představitel pro-welfské politiky v Říšském sněmu a jako jeho jistý „protiklad“ Johann Carl Bertram Stüve, dlouholetý starosta města Osnabrück a silný kritik politických poměrů v Hannoveru, jenž jako představitel liberálního kurzu hannoverské politiky zastával v letech 1848–1850 pozici ministra vnitra.¹¹

Protože se zároveň jedná o jeden z prvních pokusů podat výklad hannoverské politiky ve vztahu k Velké Británii a německému prostoru v českém prostředí, jsou jednotlivé kapitoly práce koncipovány také jako určité základní uvedení do problematiky, na niž by mohlo být i s využitím citovaných zdrojů možné v budoucnu dále navázat. Téma je potom zajímavé nejen z hlediska přímého angažmá Británie jako neněmecké mocnosti se silnými dynasticko-historickými vazbami ke sledované oblasti, ale také jako studie politiky státu „třetího Německa“, jehož hlavním cílem bylo najít způsob, jak politicky přežít v neustávajícím boji o dominanci v německém prostoru mezi Pruskem a Rakouskem.

Téma je rozděleno do osmi kapitol, které v chronologickém sledu podávají výklad klíčových otázek v rámci sledovaných časových úseků. První kapitola stručně objasňuje důvody vzniku britsko-hannoverské personální unie v roce 1714 a následně sleduje vývoj této unie v období vlády Jiřího III.. Tehdy dochází k úpravě jejího institucionálního zakotvení, protože britský král a hannoverský kurfiřt do Hannovera nikdy nezavítal a klíčová role tak připadla Německé kanceláři v Londýně jako určitému prostředníkovi mezi monarchou a jeho hannoverskými poddanými. V závěru kapitoly je potom sledován vývoj v Hannoveru na konci napoleonských válek a výrazný britský vliv na obnovu Hannovera a jeho povýšení na království v rámci nově ustaveného Německého spolku.

Druhá kapitola sleduje první léta Hannovera jako království po roce 1815. Kromě nutného uvedení do politické situace Velké Británie jako většího partnera v rámci personální unie budou rovněž rozebírány nejvýznamnější otázky tehdejší hannoverské politiky s přesahem do Británie. Jedná se především o prestižní otázku regenství Jiřího IV. v Brunšvicu a o problém zrovnoprávnění katolíků, jež se stal důležitou politickou otázkou v Londýně i Hannoveru.

Třetí kapitola má za cíl ukázat dopady francouzské červencové revoluce a souvisejícího vývoje v Evropě na Hannover. Tam dochází k pádu hraběte Münstera a k provádění reforem. Celý proces je ale úzce provázaný se silícím německým nacionalismem a činností knížete Metternicha, na niž byl nucen reagovat i nový britsko-hannoverský

---

¹¹ Stüve se narodil v roce 1798 a zemřel v roce 1872, zatímco von Borries v roce 1802, resp. 1883. Oba tak zažili ještě dobu okupace Hannovera Pruskem a Francií za napoleonských válek, vznik Vestfálského království a přeměnu brunšviccko-lüneburského (hannoverského) kurfiřtství na hannoverské království na přelomu let 1814 a 1815.

monarcha Vilém IV.. Jak bude v této části dále argumentováno, dá se říci, že jeho reakce byla poměrně obojká a to jak v Hannoveru, tak v Británii.

Čtvrtá kapitola sleduje klíčová politická témata řešená v posledních letech před nástupem královny Viktorie, tj. před zánikem personální unie. Kromě pohledu na vévodu z Cumberlandu, důležitou postavu pro další více než dekádu britsko-hannoverských vztahů, se pozornost bude zaměřovat i na mezinárodní dimenzi britsko-hannoverského rozdělení.

Pátá kapitola si klade za cíl ukázat význam personální unie pro Hannoveru v hospodářské oblasti, kde docházelo k nejvýraznějšímu střetávání s Británií. Pro lepší komparaci je Hannoveru srovnáváno s nejbližšími sousedy v regionu severního Německa, se Saskem a Pruskem. Kromě toho kapitola přináší pohled na určité nevyužité šance v rámci ekonomického ovlivňování Hannoveru Británií. Předně se jedná o oblast námořního obchodu a také lepšího využití technologií. V poslední části je ukázán příklad intelektuální migrace z Hannoveru do Británie a je uvedeno několik oblastí - předně architektura - v nichž byl britský vzor efektivně uplatněn i v Hannoveru.

Šestá kapitola analyzuje vybrané problémy Hannoveru za vlády krále Ernesta Augusta na pozadí nového vymezování vztahů nejen s Británií, ale především s ambiciózním Pruskem. Stranou nezůstane ani stručná analýza britských postojů ke konci personální unie a k německému prostoru obecně.

Šedmá kapitola je věnována bouřlivým událostem roku 1848 v Hannoveru i v Evropě obecně. Kromě sledování vnitropolitické situace v Hannoveru je pozornost věnována také měnícím se postojům britských politiků a několika nově otevřeným neuralogickým bodům v britsko-hannoverských vztazích - otázce možného sjednocení Německa Pruskem (tzv. Maloněmecká koncepce, *Kleindeutsch*), což by znamenalo pro Hannoveru likvidaci jeho samostatnosti ve prospěch dlouhodobého geopolitického rivala a problematice polabských vévodství Šlesvicka a Holštýnska, resp. otázce jejich užšího spojení buď s dánskou korunou, nebo s Německým spolkem. Dále je rozebírán vývoj v Německu do roku 1850, který je dle autora této práce významný pro pochopení změny v britsko-hannoverských vztazích. Ty vlivem britské podpory - ač nepřímé - pro pruskou koncepci Německa i na úkor hannoverské suverenity ztratily předcházející „intimitu“ a s následným hannoverským vstupem do Německého celního spolku z větší části také končí výhoda Hannoveru jako určitého ostrovu britského vlivu mezi státy Německého spolku. Skutečnost, že Hannoveru ztratilo pro Británii svou předcházející výhodnou politickou pozici a že se nyní v mnoha otázkách britské a hannoverské zájmy zřetelně rozcházejí, ne-li střetávají,

vedla postupem času k většímu hannoverskému příklonu k Rakousku na úkor Británie a tím také k pozdější katastrofě v roce 1866.

Argumentace výše je dále rozvedena v osmé kapitole práce, která se zabývá vývojem v Hannoveru od smrti Ernesta Augusta v roce 1851 do hannoverské anexe Pruskem po bitvě u Langensalzy 27./28. června 1866¹². Vedle toho je blíže nahlíženo na určitý dynastický sentiment mezi britskou a hannoverskou větví rodu Welfů a je rovněž rozebírána role královny Viktorie a její možnosti v období od června do října 1866, kdy se rozhodovalo o budoucím uspořádání nejen Německa, ale celé střední Evropy. Vyjma objasnění omezeného rozsahu vlivu královny na britskou zahraniční politiku je pozornost věnována také názorům několika členů královské rodiny a otázce, do jaké míry a jak úspěšně mohla Británie bránit zájmy sesazeného hannoverského krále.

Tato práce vychází jednak z primárních pramenů vázaných ke sledovanému období, jednak z neustále rostoucího množství sekundární literatury, jak od britské, tak německé historické obce, následující těsně před a po roce 2014. Vynechány nebyly ale ani starší práce (např. R. Hatton, C. Haase a dalších)¹³, na něž povětšinou soudobí badatelé navazují. Autor se v rámci práce snaží předkládat závěry na základě podkladů získaných mj. z dobových periodik (noviny *The Times*, *Hannoversche Landesblätter*, apod.), v co nejvyšší míře využívat kriticky zhodnocenou korespondenci aktérů tehdejších událostí a dokládat názory britské i hannoverské veřejnosti - jakkoliv obecný a závádějící tento termín může být - například skrze debaty v britském Parlamentu¹⁴ (edice *Hansard Parliamentary Debates*) nebo pomocí memoárů (např. britského obchodního konzula v severním Německu Johna Warda). Konečně jsou v práci využívány také relevantní materiály z archivů v Londýně, Windsoru a Hannoveru¹⁵. Protože ovšem některé části nynějších hannoverských archivů byly zničeny za druhé světové války, je jako jejich doplněk někdy používáno odborné periodikum *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, příp. vydané edice pramenů (*British*

---

¹² 27. června proběhla hlavní část bitvy, 28. června hannoverské jednotky kapitulovaly. K tomu blíže v příslušné části práce.

¹³ K tomu blíže dále.

¹⁴ Zde **Parlament** ve smyslu zákonodárné instituce Spojeného království, tj. jako výraz zástupný, plnící i nadále funkci vlastního jména, oproti obecnému označení **parlament** pro zákonodárný sbor volených či nevolených zástupců příslušné administrativní územní jednotky, ať už je to stát, svazek států, nebo spolková země státu. Blíže viz <http://prirucka.ujc.cas.cz/?ref=188&id=195> [cit. 20. 10. 2018]

¹⁵ U citace pramenů z hannoverských archivů bylo v rámci práce přistoupeno ke kompromisu. Důvodem bylo, že od 1. ledna 2005 došlo ke sloučení všech dolnosaských státních archivů (*niedersächsischen Staatsarchive*) s Hlavním státním archivem v Hannoveru (*Hauptstaatsarchiv Hannover*), čímž vznikl Dolnosaský zemský archiv (*Niedersächsisches Landesarchiv*). Tím zároveň došlo ke změně označení některých archiválií. Naprostá většina novějších prací, se kterými se autor při zpracovávání této práce setkal, však stále používala označení archiválií z doby před rokem 2005. Z tohoto důvodu autor vede některé archiválie pod starým zařazením, aby byly dohledatelné v relevantní literatuře k jednotlivým subtématům.

Envoys to Germany, Die Auswärtige Politik Preussens 1858–1871, atp.). Za cenu vyšších finančních nároků se autorovi této práce podařilo získat také několik nepublikovaných, tj. běžnému badateli nepřístupných, dizertačních prací se zaměřením na rozebíranou problematiku.¹⁶

Sledovaná témata potom patří do kontextu „zresuscitovaného“ výzkumu britsko-hannoverských vztahů. Ten se začal více hýbat kupředu v souvislosti s výročím třiseti let od počátku personální unie v roce 2014 a od té doby vzniklo obrovské množství sborníků, kratších studií a překladů pramenů, které značně usnadnily bádání o této do nedávna opomíjené otázce. Předními badateli zabývajícími se danou problematikou jsou z anglo-americké strany především Jeremy Black, H. M. Scott, T. C. W. Blanning, Nick Harding, Brendan Simms, Clarissa Campbell Orr, Jasper Heinzen, Hans A. Schmitt nebo ze starších badatelů Stewart Stehlin, Uriel Dann, Evan Burr Bukey či Philip Konigs, z německé strany pak Torsten Riotte, Mijndert Bertram, Carl Haase, Ragnhild Hatton, Peter Dräger, Markus Mößlang, Uta Rihler-Uhlig, Tomas Voghterr nebo Rex Rexheuser.¹⁷

Jedním z cílů předkládaného pohledu na zhruba půlstoletí hannoverské historie a souběžného vývoje evropské politiky je umístit politické dějiny Hannoverska a s nimi související vlivy na britskou a celoněmeckou (ve smyslu hranic Německého spolku) politiku do širšího povědomí a osvětlit roli, kterou tato welfská doména hrála v komplikované dějinné periodě před vznikem sjednoceného Německého císařství jako jedné z evropských *great powers*. Vedle toho by měla práce představit nejrůznější metody a způsoby britsko-hannoverské kooperace, ukázat nesnadnou pozici menších německých států permanentně ohrožovaných mocenským soupeřením Rakouska a Pruska, sledovat státoprávní vývoj Hannoverska v návaznosti na vývoj v Británii a proměny pozice rodu Welfů jako dynastie, jejíž osud v 19. století je úzce provázán jak s vývojem Hannoverska, tak Británie.

---

¹⁶ K jejich bližšímu vymezení viz seznam literatury na konci práce.

¹⁷ Práce uvedených autorů jsou dohledatelné pod příslušnými citacemi v dalším textu, příp. v seznamu literatury.

1. Vývoj britsko-hannoverské personální unie do roku 1815

1.1. Vznik britsko-hannoverské personální unie, politika Jiřího I. a Jiřího II. vzhledem k Hannoveru

Ač by se mohlo zdát, že propojení britské a hannoverské politiky se dá datovat až od tzv. hannoverského nástupnictví v roce 1714, jeho prvopočátky se dají vysledovat mnohem hlouběji do 18. století. Rok 1714, kdy kurfiřt Jiří Ludvík připlul do Londýna a jako Jiří I. z nové tzv. „hannoverské“ dynastie se ujal vlády, byl završením snah o zajištění protestantského panovníka, které byly v Anglii/Velké Británii řešeny již přibližně od roku 1688 a Slavné revoluce. Ta svrhla katolíka Jakuba II. Stuarta a dosadila na trůn jeho prvorozenou dceru Marii (v Anglii jako Marie II.) společně s jejím manželem Vilémem (III.) Oranžským. Tím se stalo něco, co mělo být nikoliv ojedinělým faktem pro dalších zhruba 160 let britské politiky - došlo ke spojení s cizí evropskou kontinentální zemí skrze osobu panovníka. Zatímco ovšem unie Velké Británie a Spojených nizozemských provincií trvala jen krátce (do roku 1702 a smrti Viléma Oranžského), unie následující, jíž se věnuje i tato práce, trvala dlouhých 123 let.¹⁸

Po smrti královny Marie a Viléma III., nastoupila na trůn další dcera vyhnaného Stuartovce, Anna. Ještě předtím byl ale z obav před možným nástupnictvím jejího nevlastního bratra, katolíka Jakuba Františka, schválen Zákon o nástupnictví (*Act of Settlement*)¹⁹. Ten určoval jako další nástupce po Vilémovi III., který byl bezdětný, a jeho snaše a další dceři krále Jakuba II., princezně Marii, Žofii z Hannoverské dynastie a její protestantské potomky z rodu Welfů.²⁰

Ti se mohli honosit dlouhým rodokmenem, blízkými rodinnými i politickými svazky s mnoha vladaři tehdejší Svaté říše římské národa německého a vše nasvědčovalo tomu, že po přesunu z držav v severním Německu do Británie bude prestiž rodu jen dále stoupat. Sami Welfové o sobě hovořili jako o nejstarší urozené rodině v německých zemích, přičemž nejstarším doloženým členem rodu byl hrabě Welf I. Bavorský (hrabě z Altdorfu), který žil na přelomu osmého a devátého století a byl otcem císařovny Judity Bavorské, tj. tchánem císaře Ludvíka I. Pobožného. Přestože tato větev rodu vymřela již v polovině 11. století, další

---

¹⁸ Pokud pomineme přerušení vlivem nepřátelské okupace Hannovera v letech 1757, 1801, 1803 a 1806–1813.

¹⁹ K jeho vztahu k hannoverskému nástupnictví podrobněji FORD, Guy Stanton, *Hanover and Prussia 1795-1803: A Study in Neutrality*, New York 1908, s. 33-36.

²⁰ Faktograficky bohatý životopis Žofie Hannoverské společně s osvětlením celé problematiky hannoverského nástupnictví na přelomu 17. a 18. století zpracovala již na konci 70. let 20. století britská historička Ragnhild Hatton v HATTON, Ragnhild, *George I. Elector and King*, London 1978. Osobnosti Žofie Hannoverské se věnuje Hatton především na s. 15-30, 70-78 a 93-110. Dílo je dodnes vydáváno v nejrůznějších reedicích, nejnověji v roce 2001 v rámci tzv. *Yale English Monarchs series* s komentářem britského historika Jeremyho Blacka.

příslušníci rodu pokračovali v úspěšném rozšiřování svých teritoriálních držav a postupně se uchytli v okolí Lüneburgu v severozápadním Německu, kam se přesunula jejich mocenská základna z původních držav ve Švábsku. Vzestup rodu pak lze demonstrovat na osobě slavného oponenta císaře Fridricha I. Barbarossy ze 12. století Jindřicha Lva²¹, který ovšem přehnal své ambice a v zápase se Štaufy nakonec on i jeho rod utrpěli tvrdou porážku. Po ztrátě rozsáhlých území se welfské državy konsolidovaly do vévodství Brunšvicko-lüneburského, odkud rod dále expandoval k saskému pohoří Harz, Labi a Vezeře.²² Opětovný návrat na výsluní v rámci Říše byl však opakovaně brzděn tříštěním teritorií v rámci dělení mezi příbuzné a postupným vznikem malých státek, které nemohly mít ambice hrát větší roli v celoněmecké politice. V letech 1635–1636 byla podepsána rodová smlouva o rozdělení majetků mezi jednotlivé rodové větve, díky níž se postupně zformovala tzv. starší větev rodu Welfů držící vévodství Brunšvicko-Wölffenbuttské (později jsou členové tohoto rodu označováni zkráceně jako vévodové brunšvičtí) a několik mladších větví, z nichž ty největší držely vévodství Lüneburg-Celle a Grubenhagen a Calenberg-Göttingen. Právě vévoda Jiří Brunšvicko-lüneburský, který obdržel výše zmiňované vévodství Calenberg-Göttingen na jihu Welfy ovládaného území, se stává klíčovou figurou pro opětovný rozmach rodu, když nejen v roce 1636 přesunuje svou rezidenci z Pattensenu do strategicky vhodnějšího Hannoveru, ale také začíná skrze dědění po vymírajících příbuzných větvích rodu připojovat další území. Tak se k nově formujícímu soustátí dostávají postupně například knížectví Lüneburg (1648) a vévodství Sasko-lauenburské (1689).²³

Skutečný zvrat však nastává v 80. letech 17. století, kdy větev rodu se sídlem ve městě Hannover v čele s Ernestem Augustem nejen postupně expanduje, ale skrze zásadu primogenitury a nedělitelnosti držav poprvé po staletích zachovává určitou integritu území.

---

²¹ K podrobnější historii Hannovera: REID, A., *A Concise History of The Kingdom of Hanover from the Earliest Periods, to Its Restoration in 1813: And of The House of Brunswick*, London 1816; HALLIDAY, *Annals of The House of Hanover, Vol. I. a Vol. II.*, London 1826; HAVEMANN, *Geschichte der Lande Braunschweig und Lüneburg*, Göttingen 1857; HOPPE, Rudolph Ludwig von, *Geschichte der Stadt Hannover*, Hannover 1845; VEHSE, Karl Eduard, *Geschichte der deutschen Höfe seit der Reformation, Band 20, Geschichte der Höfe der Hauses Braunschweig in Deutschland und England*, Hamburg 1853; BLACK, Jeremy, *Hanover and British Foreign Policy 1714–1760*, in: *The English Historical Review*, Vol. 120, č. 486 (Duben 2005), s. 303-339; BLACK, Jeremy, *Britain's Foreign Alliances in the Eighteenth Century*, in: *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, Vol. 20, č. 4 (Zima 1988), s. 573-602; CHANCE, J. F., *Germany in the Time of George I.*, in: *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 10 (1916), s. 25-50; WHALEY, Joachim, *Germany and the Holy Roman Empire, Vol. 2: From the Peace of Westphalia to the Dissolution of the Reich 1648–1806*, Oxford 2012.

²² K rané historii rodu Welfů nejnověji VOGTHERR, Thomas, *Die Welfen. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, München 2014; HECHBERGER, Werner - SCHULLER, Florian (eds.), *Staufer und Welfen. Zwei rivalisierende Dynastien im Hochmittelalter*, Regensburg 2009.

²³ K celé problematice welfských územních držeb srov. např. HOLBORN, Hajo, *A History of Modern Germany*, Vol. II., New York 1969; REID; HALLIDAY; HAVEMANN; HOPPE; VEHSE; BERTRAM, M., *Das Königreich Hannover - Kleine Geschichte eines vergangenen deutschen Staates*, Hannover 2003.

Počáteční fáze tohoto nového vzestupu vyvrcholila v roce 1692, kdy byl vévoda odměněn za pomoc císaři Leopoldovi I. Habsburskému proti Turkům obdržením hodnosti říšského kurfiřta (volitele).²⁴ V roce 1705 bylo zcelování území mladší větve Welfů dokončeno zděděním vévodství Celle, přičemž v čele rodu už stál syn Ernesta Augusta, vévoda Jiří I. Ludvík, který byl v dané době společně s matkou Žofií stále častěji zmiňován v souvislosti s britskou královskou korunou. Právě jeho dosažení by pro ambiciózní rod (resp. pro jeho mladší větev) představovalo pomyslný vrchol dosavadní rodinné politiky.

Potenciální dědička anglického a skotského trůnu Žofie, dcera Fridricha (V.) Falckého a Alžběty Stuartovny, bývalé české královny, ale především dcery anglického krále Jakuba I., byla době schválení Zákona o nástupnictví Parlamentem již ovdovělá a v roce 1701 již jedenasedmdesátiletá.²⁵ Navzdory tomu ale představovala zajištění nástupnictví, protože v době schválení výše uvedeného zákona měla 4 syny - protestanty. Nejstarším synem a pravděpodobným dědicem byl Jiří (I.) Ludvík, kurfiřt hannoverský²⁶, dále zde byli jeho mladší bratři, vévoda Maximilian Vilém (který již byl v té době v exilu z Hannoverska a vyděděn), Kristián Henry a Ernest Augustus. Jiří Ludvík měl již navíc syna Jiřího Augusta (pozdějšího Jiřího II.), kterému se v roce 1707 narodil Frederik Louis, pozdější princ z Walesu.

Tím bylo protestantské nástupnictví zajištěno i za předpokladu pokračování neúspěšné snahy nové anglické královny, mladší dcery sesazeného Jakuba II., princezny Anny, o početí potomka.²⁷ Za její vlády (vládla v letech 1702–1714) byl schválen nejen Zákon o sjednocení, čímž vzniklo Království Velká Británie, ale také postupně docházelo k přípravám na hannoverské nástupnictví. První osobou v nástupnické řadě byla Žofie, vdova po hannoverském kurfiřtu, která ovšem zemřela jen krátce před královnou Annou 8. června 1714. Tím se stalo faktem, že nástupcem britské královny bude kurfiřt Jiří Ludvík. Krom toho byla stále pravděpodobnější i možnost další unie skrze panovníka, kterou by tentokráte byla ta mezi Velkou Británií a Hannoverskem. V této době již v Londýně fungovala skupina

---

²⁴ Srov. MALORTIE, Ernst von, *Der Hannoversche Hof unter dem Kurfürsten Ernst August und der Kurfürstin Sophie*, Hahn/Hannover 1847. Podrobněji k historii Welfů v 17. století nejnověji WREDE, Martin, *Die Weifen im Reich. Selbstverständnis und Selbstdarstellung einer - mehr oder weniger-patriotischen Dynastie, 1648–1714*, in: ASCH, Ronald G. (eds.), *Hannover, Großbritannien und Europa. Erfahrungsraum Personalunion 1714–1837*, Göttingen 2014, s. 149–177.

²⁵ Blíže k Žofii, vévodkyni a kurfiřtce hannoverské, ve sledovaném období počátku 18. století HATTON, s. 93–110 a CHAMPION, Justin, »*The Empire of Reason*«. *The Electress Sophia, Politics, Religion and Liberty, c. 1701–1717*, in: ASCH, Ronald G. (eds.), *Hannover, Großbritannien und Europa. Erfahrungsraum Personalunion 1714–1837*, Göttingen 2014, s. 221–242.

²⁶ K pojmu a vymezení blíže v dalších kapitolách.

²⁷ Do roku 1700 prodělala Anna nejméně 18 těhotenství. Pravděpodobně z důvodu syfilitidy jejího manžela Jiřího Dánského (1653–1708) se ale vyššího než dětského věku dožil pouze princ Vilém. Jeho smrt ve věku jedenácti let v roce 1700 pak byla asi největším důvodem pro schválení Zákona o nástupnictví.

vyslanců z Hannoveru, která měla zajistit efektivní předání moci a seznámení budoucího panovníka s fungováním britského státu, stejně jako dohlédnout na nezpochybnitelné předání moci.²⁸

Když královna Anna 1. srpna 1714 zemřela, vypravil se kurfiřt Jiří Ludvík do Británie, kde po svém příjezdu (došlo k němu 11. listopadu) jako Jiří I. založil novou dynastii, která definitivně vyhasla až královnou Viktorií v roce 1901 a od kurfiřtství ve Svaté říši národa německého se oddělila v roce 1837. Rodné země nového britského krále hrály následně velkou roli v britské politice, stejně jako v životě monarchie. Jiří I. se cítil být více Hannoveranem než Britem, a on i jeho syn a nástupce Jiří II. věnovali velkou pozornost územnímu rozšiřování svých držav v Říši, kvůli nimž neváhali zatahovat Británii do menších i větších evropských sporů.

Jistou roli v tom bezesporu hrály Zákon o nástupnictví, který panovníky Velké Británie dosti omezoval co do rozsahu jejich pravomocí, obavy z politické nestability v Londýně (vždyť Angličané v 17. století jednoho krále popravili a dalšího svrhli revolucí) i prostá skutečnost, že Jiří I. primárně souhlasil s nástupem na britský trůn proto, aby zvýšil prestiž svého kurfiřtství a vyrovnal se svým sousedům v regionu - kurfiřtu saskému, který byl současně králem Polska, a kurfiřtu braniborskému, který byl králem v Prusku.²⁹ Rovněž další jeho soused, lankrabě z Hesenska-Kasselu měl na dosah královský titul, když byl jeho syn a dědic oženěn se švédskou princeznou.³⁰ Právě proto Jiří I. nenabídl trůn nikomu ze svých mladších bratří či svému synovi, ale rozhodl se postavit do čela „personální“ unie na počátku 18. století ještě druhé nejsilnější mocnosti v Evropě (Velké Británie) a středně velkého a stejně tak i vlivného německého státu (Hannoverska).

Následný vývoj událostí zřetelně ukázal, jak noví hannoverští vladaři o fungování unie smýšlí a co z ní chtějí vytěžit. V krátkosti je třeba zmínit angažmá Hannoverska a Británie v tzv. velké severní válce (probíhala v letech 1700–1721), díky němuž připadla Hannoversku mírovou smlouvou ze Stockholmu z roku 1719 vévodství Brémy a Verden, původně území Švédského království. Další důležitou kampaní byla ta za tzv. sedmileté války (v Evropě v letech 1756–1763), kdy Jiří II. dokonce i osobně vedl své hannoverské vojáky do zbraně, mj. v bitvě u Dettingenu v roce 1743, která se stala posledním konfliktem, v němž stál britský panovník *in facto* v čele svých vojsk.

---

²⁸ Zde je třeba připomenout hrozbu Stuartovského pretendenta a tzv. jakobitská povstání, která probíhala v letech 1688 až 1746 a byla definitivně ukončena až vyměněním Stuartovců po meči v osobě Henryho Benedikta Stuarta, kardinála z Yorku, v roce 1807.

²⁹ Prvním pruským králem se stal až Fridrich Vilém I. (1688–1740) v roce 1713.

³⁰ Jednalo se o Frederika I. (1676–1751), který byl švédským králem v letech 1720–1751.

Zde ale Hannoverstvo zakusilo odvrácenou tvář spojení s Británií poté, co bylo v roce 1757 napadeno francouzskou armádou pod velením maršála d'Estréese³¹ a poprvé od vzniku personální unie zakusilo na svém území tíhu válečných operací. Po porážce části hannoverských a spojeneckých vojsk v bitvě u Hastenbecku³² se útrapy kurfiřtství ještě zvýšily následnou okupací od Francie. S tím souvisí důležitá mírová smlouva z Kloster-Zevenu podepsaná ve dnech 8. - 10. září 1757, kterou se Hannoverstvo stáhlo z dalších bojů a *de facto* uznalo svou částečnou okupaci a povinnost platit kontribuce. Jiří II. však takovou situaci neuznal, prohlásil smlouvu za neplatnou³³, a v následujícím roce s podporou jednotek z Pruska, Hesenska-Kasselu a Wolfenbüttelu část francouzských okupantů ze svého území vyhnal. Přesto už na sklonku jeho vlády sílila kritika unie.³⁴

Spolu s tím byla stále značnější nelibost britských politiků se „zatahováním“ Velké Británie do kontinentálních a kurfiřtských záležitostí. Slova o tom, že britští monarchové jsou „více hannoverští než britští“ zaznívala stále častěji a kritičtěji. Naději spatřovali kritici tehdejšího stavu unie nejprve v následníkovi trůnu, Frederikovi, princovi z Walesu, a následně v jeho synovi a nástupci, pozdějším Jiřím III.. Právě on měl přinést jiný přístup na otázku spojení s Hannoverem a zamezit, aby kvůli němu umírali britští vojáci, vyplácely se britské subsidie a odvěký nepřítel Francie si mohl diktovat podmínky míru.³⁵ Velká Británie se dle představ kritiků unie měla více zaměřit na konsolidaci svého nově nabytého impéria v Severní Americe a v Indii a mnohem méně na nějakou „vzdálenou nerozvinutou německou zemi.“³⁶

---

³¹ Maršál Louis Charles César Le Tellier, vévoda d'Estrées (1695–1771) - francouzský vojevůdce, velitel francouzských vojsk ve Vestfálsku za Sedmileté války, vítěz nad vévodou z Cumberlandu v bitvě u Hastenbecku v roce 1757.

³² K tomu blíže STELLNER, František, *Sedmiletá válka v Evropě*, Praha 2007, s. 130-136.

³³ Dokonce se pokusil hodit veškerou vinu za její sjednání na svého syna a velitele hannoverských vojsk Viléma Augusta, vévodu z Cumberlandu. Srov. STELLNER, s. 140-141.

³⁴ Za personální pod vlivem právníka z univerzity v Göttingenu Johanna Stephana Püttera označovanou až od přibližně rozmezí let 1775/1777. Srov. HARDING, Nick, *Hanover and the British Empire, 1700-1837*, London 2007, s. 8-10.

³⁵ Pro britskou diplomacii 18. a 19. století zůstávalo trpkou skutečností, že při každém vojenském konfliktu s Francií vyhrožovala Francie obsazením Hannovera a nebo tak z preventivních důvodů rovnou učinila.

³⁶ SIMMS, Brendan - RIOTTE, Torsten (ed.), *The Hanoverian Dimension in British History, 1714–1837*, Cambridge 2010 (dále jako SIMMS – RIOTTE), s. 10-57; KONIGS, Philip, *The Hanoverian Kings and Their Homeland*, Sussex 1993, s. 78-123; DANN, Uriel, *Hanover and Great Britain 1740-1760*, Leicester 1991, s. 104-126, 132-136. Stručné shrnutí britsko-hannoverské personální unie a pohledu na ni od obou zúčastněných stran nejnověji RIOTTE, Torsten, *Transfer durch Personalunion: Großbritannien-Hannover 1714–1837*, Europäische Geschichte Online 2012, dostupné na: <http://ieg-ego.eu/de/threads/europaeische-netzwerke/dynastische-netzwerke/torsten-riotte-transfer-durch-personalunion-grossbritannien-hannover-1714-1837> [cit. 26. 8. 2017].

1.2. Vláda Jiřího III. - změna fungování unie

Právě nové vymezení vztahu mezi hannoverským kurfiřtstvím a Velkou Británií se stalo jednou z prvních problematických otázek při nástupu prince waleského na trůn po smrti jeho děda Jiřího II. v roce 1760. Krom toho ale musel rovněž řešit stále probíhající sedmiletou válku, která se dotýkala obou jeho zemí. Musel přitom jednat s vědomím prostého faktu, že v průběhu jeho další vlády nebude možné vždy jednat jen ve prospěch obou zemí v unii. To měl ostatně ukázat i vývoj v otázce uzavření mírových smluv a protikladné zájmy Hannoverska a Británie.

Vláda Jiřího III. byla pro fungování personální unie mezi Velkou Británií a Hannoverskem přelomová, a to z několika důvodů. Předně pro prostý fakt, že panovník nikdy Hannoversko nenavštívil a o situaci v něm se tak dozvídal nepřímou cestou buď od členů své rodiny nebo od rádců či členů hannoverské státní rady. Za další je v celém průběhu vlády Jiřího III. patrná zvyšující se sentimentalita ve vztahu k „Německé vlasti“, kdy od politiky důsledné separace britských a hannoverských záležitostí v šedesátých letech dochází monarcha až k situaci, kdy je nucen upřednostnit zájmy jednoho z členů personální unie, čímž ovšem nenávratně poškodí zájmy toho druhého. Za příklady takovéto politiky může posloužit zformování Spolku princů (*Fürstenbundu*) v roce 1785 nebo rovněž postoj Jiřího III. k otázce nejprve hannoverské neutrality a následně začlenění kurfiřtství do zájmové sféry odvěkého nepřítel, Pruska, v době ohrožení Říše revoluční Francií.

Ve výsledku se postupný větší zájem britského krále o vývoj ve vlasti jeho předků odrazil ve znovu počínajících námluvách mezi Pruskem a Británií. I přesto, že se tyto státy spíše ve zlém rozešly v průběhu sedmileté války, existovala nutnost ochránit Hannoversko, které s Pruskem sousedilo. Jiří III. a jeho britský i hannoverský kabinet proto hledali kompromis (a v určitých otázkách i konsenzus) s bývalým spojencem. Tato politika předčasně vyvrcholila vstupem Hannoverska do Pruskem vedeného *Fürstenbundu*, což bylo v dané době spíše na škodu britským zájmům.

Obecná nutnost brát při uvažování o výsostně „britských“ zájmech v potaz pro mnoho britských politiků neskutečně vzdálenou a neznámou severoněmeckou zemi vedla k prudkým rozporům v britském Parlamentu a kritice personální unie. Tato kritika nejdříve poukazovala na velkou cenu, kterou muselo Hannoversko za spojení s Británií zaplatit za sedmileté války, kdy bylo okupováno Francií. Později - především v souvislosti s revolucí ve třinácti amerických koloniích - začalo být německé kurfiřtství bráno jako komplikace a jakási kotva,

kteřá nutí Británie k angažmá na evropském kontinentu.³⁷ Vše vyvrcholilo ve druhé polovině 18. století již silnou kritikou celého modelu personální unie. Tu současníci vnímali jako nefunkční, škodící oběma stranám a nutící Británie vést nelogickou kontinentální politika (spojenectví s Pruskem, rozdílná pozice Jiřího III. jako britského krále - nepřítel Francie - a hannoverského kurfiřta - nedobrovolného neutřála v Říši, atd.), která jí jen a pouze poškozovala. Nebylo tomu tak jen z hlediska mezinárodní prestiže (ona výše zmíněná rozdílná politika Jiřího III.) a v obchodu, ale i v šíři požadavků, které musela ostrovní země zastávat a prosazovat v rámci protifrancouzské a později protinapoleonské koalice.³⁸

Celé sledované období by se dalo označit za jistý prubířský kámen fungování personální unie s negativními důsledky pro oba hlavní aktéry. Po zhoršení psychických problémů Jiřího III. a přechodu k regentské vládě jeho syna Jiřího, prince z Walesu, ztrácí hannoverská problematika na londýnském dvoře svého hlavního zastávce a tím nutně také vliv. Británie nechce znovu obětovat své zájmy pro Hannover, ani v něm nevidí možného budoucího ekonomického či politického partnera. To se odráží v „podpoře“ celkového zaostávání kurfiřtství a stále se zvyšujícím nezájmu britských elit o jeho další vývoj.

Samotné Hannover bylo sice v dalším průběhu (byť jen formální) vlády Jiřího III. povýšeno na království, ale mnoho praktických věcí se tím pro ně nezměnilo. Stále bylo vydáno na milost a nemilost sousednímu Prusku, pročť se po jeho rozšíření o Porýní stalo největší překážkou mezi spojením roztržitého pruského teritoria v německém prostoru. K tomu je nutno připočítat jen pomalu pronikající vřdobytky průmyslové revoluce do všech oblastí,³⁹ které - společně s nechtí Hannoveranů je vůbec využít - jen ukazovaly pokračující zaostávání kurfiřtství/království.⁴⁰

Poslední léta personální unie (1814–1837) pod nejprve regentstvím a přímou vládou Jiřího IV. a následně jeho mladšího bratra Viléma pak představovala nejen epilog jedné dlouhé historické etapy, ale zároveň také klíčové období přípravy na „odstřihnutí“ dlouhého personálního spojení Británie s Hannoverem a - především pro hannoverské království, období nejistoty a postupného hledání nové identity a pozice v evropské a německé politice. Nejvýraznější změnou bylo ukončení tzv. „politiky dvojích dveří“ uplatňované po většinu vlády Jiřího III.. Ta spočívala v důsledném rozlišování mezi jeho pozicí hannoverského

³⁷ Podrobněji HARDING, s. 194-206.

³⁸ Srov. Tamtéž, s. 234-261.

³⁹ Primárně do zemědělství - zde se jedná především o tzv. ohrazování. Dále problémy např. budování železnic, automatizace výroby, aj..

⁴⁰ K ekonomickému vývoji Hannovera podrobněji KONIGS, s. 138-147; DANN, s. 1-12, 137-143, 145. Obecně také BERTRAM, *Das Königreich Hannover...*, s. 29-50.

kurfiřta a britského krále, kdy řešení určitých sporných otázek posuzovali panovník a jeho poradci z obou úhlů pohledu, přičemž se dostávalo sluchu jak britským ministrům, tak představitelům Německé kanceláře v Londýně a hannoverskému Regentství.

Pro problémy, které toto umělé vymezení rolí monarchy a oddělování zájmů subjektů personální unie v rámci „třecích situací“ (Hannoversko jako spojenec Pruska a součást neutrální severoněmecké zóny chránící zájmy revoluční Francie proti Velké Británii jako jejímu nejvytrvalejšímu kontinentálnímu soupeři, aj.) způsobovalo před i v průběhu válek s revoluční Francií a později s císařem Napoleonem, princ z Walesu od vymezení postupně ustupoval.⁴¹ Konečně v lednu 1825 hrabě Münster jako hlava Německé kanceláře zjistil, že si již nový monarcha Jiří IV. toto oddělování nepřeje dále aplikovat, čímž znatelně poklesl význam prohannoverské lobby v Londýně.⁴²

Skrze spojení s Velkou Británií se provinční hannoverská politika přeměnila v politiku s mezinárodním přesahem. Nejen, že vojáci kurfiřství/království sloužili jako součást britských sborů v Evropě a zámoří, ale také například obchodní zájmy začaly postupem času úzce záviset na britské hospodářské politice.⁴³ Negativem tohoto stavu byla ale vojenská zranitelnost proti vlastním sousedům a britským nepřátelům, která se projevovala nejen v průběhu sedmileté války, ale také za válek napoleonských, kdy bylo Hannoversko střídavě okupováno Francií a Pruskem, aby následně po jeho porážce v bitvě u Jeny a Arestädtu v roce 1806 připadlo Napoleonovu bratru Jeromovi a stalo se součástí Království Vestfálského jako francouzského satelitu. Ještě větší pohromou však byla anexe severní části kurfiřství Francií v roce 1810.⁴⁴

Bezesporu největší ohrožení personální unie od jejího vzniku v roce 1714 však nakonec vedlo k velkému vypětí vlastenectví mezi Hannoverany, kteří opustili své domovy, aby se stali součástí nově formované elitní jednotky britské armády, tzv. Královské německé legie.⁴⁵ Ta se proslavila v dalším průběhu válek s napoleonskou Francií především boji na

---

⁴¹ K tomu blíže např. RIOTTE, Torsten, *Hannover in der britischen Politik, 1792–1815. Dynastische Verbindung als Element außenpolitischer Entscheidungsprozesse*, Münster 2005, především s. 29-60 a 193-216.

⁴² DRÄGER, Peter, *Eine besondere Beziehung? Großbritannien und das Königreich Hannover nach Ende der Personalunion 1837–1866*, Göttingen 2014, s. 14.

⁴³ Například export obilí, píce a lnu do Británie výměnou za techniku z britských továren. K tomu blíže např. SCHNATH, G., *Vom Sachsenstamm zum Lande Niedersachsen*, Hildesheim 1966, s. 55 an..

⁴⁴ SCHNATH, s. 51-52.

⁴⁵ Královská německá legie (zkráceně KGL) byla britskou armádní jednotkou tvořenou převážně z vysídlených německých vojáků v období 1803–16. Legie dosáhla proslulosti jako jediná německá síla, která bojovala bez přerušení proti Francii během napoleonských válek. Legie vznikla během několika měsíců po anexi kurfiřství Hannover v roce 1803, a přestože nikdy nezískala autonomnii a zůstala součástí britské armády během celých napoleonských válek (1804–15), hrála důležitou roli v několika kampaních, zejména v kampani na Pyrenejském poloostrově a při osvobození Německa v roce 1815. K jejímu rozpuštění došlo v roce 1816, kdy bylo několik

Pyrenejském poloostrově a stala se určitým symbolem jinak z vrcholné politiky mizejícího spojení Británie s Hannoverskem.

Ač by za formální vrchol britského vlivu na hannoverskou politiku a společnost měl být považován Vídeňský kongres z let 1814–1815, kde se sešli vítězové nad Napoleonem, aby překreslili tehdejší mapu Evropy, je smutnou skutečností, že plody, které tento kongres Hannoversku a dynastii Welfů přinesl, byly spíše otrávené a předznamenaly události, které se měly odehrát ve tvořícím se Německém spolku v 60. letech 19. století. Welfské kurfiřtství bylo rozhodnutím mocností nejen povýšeno na království, ale také značně územně rozšířeno. Bylo toho dosaženo nejen skrze územní výměny mezi Hannoverskem a Pruskem, v nichž nově zformované království získalo biskupství Hildesheim, Východní Frísko, Lingen, město Goslar, větší část dolního Eichsfeldu a severní část biskupství Münster, ale také díky trvalému přiřčení území, která byla dříve dočasně ovládána Welfy (vévodství Brémy a Verden) nebo v jejichž vlastnictví se střídali s jinými říšskými rody (hrabství Bentheim, vévodství Arenberg-Meppen, aj.). Územní ztráty nově zformovaného království zahrnovaly území Lauenburska na severovýchodě od Labe, které připadlo Dánsku a několik dalších území na východě bývalého hannoverského kurfiřtství.⁴⁶

Stinnou stránkou politického „povznesení“ Hannoverska však bylo - jak šlo rozpoznat již ze zběžného pohledu na nově překreslenou mapu Německého spolku - jeho skoro úplné obklíčení Pruskem. To obdrželo rozsáhlá území v Porýní a Vestfálsku, kde mělo sloužit jako účinná obranná hráz proti ambicím Francie. Bylo zřejmé, že v případě střetu se svým silnějším soupeřem bude welfské království obklíčeno Pruskem či jeho spojenci (mezi něž patřil i jižní hannoverský soused, v jehož čele byla starší větev rodu Welfů, vévodství Brunšvické) a tím vydáno zcela napospas.⁴⁷ Krom toho bylo postupem času čím dál patrnější,

---

jednotek začleněno do armády Království Hannover a později se stalo součástí císařské německé armády po sjednocení v roce 1871.

Podrobněji například HOFCHRÖER, Peter, *The Hanoverian Army of the Napoleonic Wars*, Osprey Publishing, Oxford 1989; CHARTRAND, René - COURCELLE, Patricie, *Emigre & Foreign Troops In British Service (2) 1803–15*, Osprey Publishing, Oxford 2000; CHAPPELL, Mike, *The King's German Legion (1) 1803–1812*, Osprey Publishing, Oxford 2000; Tentýž, *The King's German Legion (2) 1812–16*, Osprey Publishing, Oxford 2000; SCHWERTFEGER, Bernhard, *Geschichte der Königlichen Deutschen Legion 1803–1816*, 2 díly, Hannover 1893/1895; MASTNAK, Jens, *Die King's German Legion 1803–1816: Lebenswirklichkeit in einer militärischen Formation der Koalitionskriege*, dizertační práce, Celle 2015.

⁴⁶ Blíže viz GULICK, E. V., "The final coalition and the Congress of Vienna, 1813–15", in: CRAWLEY, C. W. (ed.), *The New Cambridge Modern History*, vol. 9, 1793–1830, Cambridge 1965, s. 639–67.; DAKIN, D., "The Congress of Vienna, 1814–1815 and its Antecedents", in: SKED, Alan (ed.), *Europe's Balance of Power 1815–1848*, London 1979, s. 14–33.

⁴⁷ Ke vztahu Hannoverska s Pruskem nejnověji WIELAND, Renate, *England-Hannover und Brandenburg-Preußen als evangelische Schutzmächte im Reich. Konfessionelle Solidarität und dynastische Konkurrenz*, in: ASCH, Ronald G. (eds.), *Hannover, Großbritannien und Europa. Erfahrungsraum Personalunion 1714–1837*, Göttingen 2014, s. 264–288. Z dynastického úhlu pohledu rovněž SIMMS - RIOTTE, s. 213–251.

že nově připojené oblasti se jen stěží identifikují s Welfy a novým státním celkem a v případě konfliktu s Pruskem by byla jejich loajalita minimálně sporná (jednalo se především o nově získaná území na západě, mezi nimiž přední místo zaujímal Východní Frísové).

V situaci, kdy Hannovera bylo vedle Hesenska-Kasselu nejvýznamnější překážkou ve spojení stále rozdělených pruských teritorií a zároveň jeho největší konkurencí v oblasti severního Německa, byla patrná slabost „vídeňského uspořádání“ na území Německého spolku i nutnost Hannovera držet se pevně u Británie, která jediná mohla v dlouhodobějším výhledu zajistit jeho samostatnost. Krom toho bylo také nutné udržovat korektní vztahy s Pruskem i Rakouskem, dvěma nejsilnějšími mocnostmi v Německém spolku, mezi nimiž se mělo v konečném důsledku rozhodnout o dalším uspořádání ve střední Evropě.

Takováto situace byla pro Hannovera i rod Welfů velmi nevhodná a výrazně se podepsala na jeho další politice. Bylo tomu tak nejen na konci napoleonských válek a do roku 1837, kdy z důvodu platnosti salického zákona došlo k ukončení personální unie s Británií a nástupu vévody z Cumberlandu jako krále Ernesta Augusta, ale rovněž v roce 1866 a v letech následujících, v nichž došlo k pohlcení Hannovera Pruskem a bezprecedentnímu rozdělení Welfů a jejich starobylých rodových držav, což je nutilo zaujmout zcela jiné postoje a v pozici „králů bez království“ upřít veškerou aktivitu na znovunabytí tradičních území svého rodu. Ve změně mezinárodní situace ale snaha Welfů skončila neúspěchem. V souvislosti s tímto konstatováním je otázkou, kam by se ubíral vývoj při zachování unie s ostrovní monarchií, vstřícnějším postoji k Prusku či následování příkladu starší větve v Brunšvicu, která jako spojenec Pruska v klíčových střetech 19. století nejen zachovala svou samostatnost po sjednocení Německa v roce 1871, ale dokonce přežila až do samotného konce císařství v roce 1918.⁴⁸

O vnitřních i vnějších příčinách pádu Hannovera a jeho vládců, stejně jako o roli, jako v něm hráli tehdejší evropské velmoci angažující se v prostoru severního Německa (Velká Británie, Prusko, Rusko, Rakousko) bude pojednáno dále, přičemž prvním úsekem, který se do značné míry podepsal na pozici Hannovera v rámci personální unie i ve vztazích s okolními zeměmi Německého spolku je dle autora této práce období od zahájení Vídeňského kongresu po nástup královny Viktorie na britský trůn v roce 1837. Právě tomuto úseku britsko-hannoverských dějin se bude - po stručném seznámení se správou, geografickou pozicí a ekonomickými vztahy Hannovera - věnovat další kapitola této práce.

---

⁴⁸ Samotná větev rodu vymřela v roce 1884, Brunšvic jako stát ale zaniklo až v rámci rozpadu Německého císařství v roce 1918.

1.3. Hannoversko a jeho správa na přelomu 18. a 19. století

„Kurfiřtství Hannover“, „Německé země a državy“, „Kurfiřtství“, „Vévodství Brunšvik-Lüneburk a spojené země“ či zjednodušeně Hannoversko, sestávalo ve druhé polovině 18. století z roztroušeného území o přibližném rozsahu 26 000 km² a mělo přibližně mezi 700 000 - 800 000 obyvatel (ke konci 18. století pak okolo 1 milionu).⁴⁹ Nejednotné území, vzniklé v předcházejících desetiletích spíše než jasným politickým záměrem sňatkovou politikou a děděním majetků po blízkých i vzdálených příbuzných společně s válečnou kořistí (tou nejznámější jsou jistě biskupství Verden a Brémy získané v roce 1719), sestávalo z malé oddělené enklávy na jihu v čele s významným protestanským univerzitním městem Göttingenem a zbytkem území, které se nacházelo mezi řekami Vezerou a Labem. Ze západu bylo ohraničováno slavným hanzovním městem Brémy a Holštýnskem-Gottorpskem, z východu rovněž hanzovním Hamburkem, Mecklenburkem-Schwerinem (Zvěřínem) a především Pruskem, ze severu Lübeckem a Holštýnskem a z jihu vévodstvím Brunšvik-Wölffenbittel, kde vládla starší větev rodu⁵⁰. Pohoří Harz na jihovýchodě pak ještě dále dělilo jižní část území do několika odříznutých enkláv, přičemž nejdelší hranice byla sdílena s Hesenskem-Kasselem.

Vzhledem ke své geografické poloze mohlo být území Hannoverska považováno za „klíč“ k severnímu Německu.⁵¹ V případě, že by se nepřátelská síla zmocnila kurfiřtství, mohla velmi snadno ohrozit Hamburk, Brémy i Lübeck a tak i přesun potravin na sever do Skandinávie, resp. do Francie i samotné Velké Británie. S tím souvisela i bezpečnost Spojeného Nizozemí a Pruska, kdy by obě tyto země mohly být právě z Hannoverska snadno napadeny.

Jakýkoliv větší ekonomický potenciál Hannoverska byl brzděn silnou místní aristokracií. Ta byla velmi konzervativní, stále ještě lpěla na starých feudálních privilegích a zastávala značně opatrný přístup vůči ekonomickému pokroku. Její vliv byl patrný nejen v době personální unie, ale až do anexe Hannoverska Pruskem v roce 1866, kdy se teprve ukázalo, jak silný ekonomický potenciál oblast skrývá.⁵² Ve sledovaném období ale bylo

---

⁴⁹ FORD, s. 32.; DANN, s. 1.

⁵⁰ Vzhledem ke dlouhé historii rodu Welfů a množství případů, kdy došlo k rozdělení držav pro několik synů, které se následně po několika letech nebo dekadách opět spojovaly, se ale jedná spíše jen o označení prestižní. Bezsporně větší politickou roli hrála v té době větev „hannoverská“. Sám rod Welfů je zároveň vlastně jen jednou z mnoha odnoží rozvětveného rodu D'Este.

⁵¹ FORD, s. 32.

⁵² Srov. BĚLINA, Pavel - FUČÍK, Josef, *Válka 1866*, Praha 2005; FUČÍK, Josef, *Válka 1866: Běda poraženým*, Litomyšl 2012; SCHMITT, Hans A., *Prussia's Last Fling: The Annexation of Hanover, Hesse, Frankfurt, and Nassau, June 15 - October 8, 1866*, in: *Central European History*, Vol. 8, No. 4 (Prosinec 1975), s. 316-347; BERTRAM, *Das Königreich Hannover....*

Hannoversko stále primárně agrární zemí s navazujícími odvětvími jako je tkalcovství, kožedělnictví, včelařství nebo pivovarnictví.⁵³ Důležitá naleziště soli a rud v oblasti Lüneburku a Harzu již však byla ve druhé polovině 18. století prakticky vytěžena.⁵⁴

Samotná hannoverská vládnoucí elita sestávala z vlastníků spíše menších souborů pozemků s nízkými výnosy a bylo pro ni tak mnohem lukrativnější zastávat funkce ve státní správě. Silná zkorumpovanost a obavy z reformy však vedly v průběhu druhé poloviny 18. století k „exodu“ mnoha významných šlechticů a diplomatů do služeb sousedních mocností. Mezi nimi jednoznačně vynikala osobnost hannoverského rodáka von Hardenberga.⁵⁵ Ten, vzhledem ke svému pomalému úřednímu postupu, kritice nefunkčnosti hannoverské správy a následné aféře jeho manželky s princem z Walesu v Londýně, kde se byl ucházel o post hannoverského vyslance, zakotvil nakonec ve službách Pruska a stal se jednou z jeho nejvýznamnějších osobností v době napoleonských válek.

Hlavním státním dokumentem v kurfiřtství v 18. století byl ještě stále tzv. *Regierungsreglement II. (Ordinance)* z roku 1714, který navazoval na státoprávní dokument stejné povahy od vévody Ernesta Augusta z roku 1680. Přestože, společně s tzv. Instrukcemi, které platily pro státní radu/Regentství od roku 1754, spíše pokračoval v tradicích a právních přístupech ze 17. století, zůstával hlavní listinou ústavní povahy až do roku 1819⁵⁶. Hlavními státními orgány podle tohoto dokumentu byly: státní rada (*Geheime Ratsstube*), Komora (*Kammer*), Kancléřství (*Justizkanzlei*), Konzistoř (*Konsistorium*) a Válečná kancelář (*Kriegkanzlei*) založená jako poslední v 17. století.

Členové orgánů byli (stejně jako vyšší příslušníci armády) jmenováni suverénem a drželi úřad po takovou dobu, jakou vydrželi v jeho přízni. Nejvýznamnějším orgánem byla jistě státní rada, která se zabývala zahraničními vztahy, armádou, vnitřní bezpečností a zajišťováním „feudálních privilegií“⁵⁷. Její členové zodpovídali za jednotlivé „oblasti“, přičemž nejvyšší vliv měl zpravidla ten, který udržoval co nejužší vztahy se suverénem za Kanálem. V době vlády Jiřího III. státní rada (někdy také nazývaná Regentství nebo regentská rada vzhledem k tomu, že zastupovala neustále chybějícího kurfiřta) sestávala ze sedmi ministrů⁵⁸. V roce 1795 sídlili čtyři členové státní rady v samotném Hannoveru, pátý, který

---

⁵³ DANN, s. 1-2.

⁵⁴ Tamtéž, s. 2.

⁵⁵ Karl August von Hardenberg (1750–1822) - původem hannoverský aristokrat, později pruský politik a ministerský předseda, který významně pomohl k rozvoji pruského státu pomocí tzv. Stein-Hardenbergových reform.

⁵⁶ V roce 1819 byla dána Jiřím, regentem a princem z Walesu, Hannoversku nová ústava. K tomu blíže dále.

⁵⁷ Feudální držby, charty, náboženské nadace.

⁵⁸ Ač byl termín ministr v období 2. poloviny 18. století běžně používán, v Hannoversku se nejednalo o oficiální titul. Spíše jen o další označení příslušníka státní rady.

měl na starost zákonodárství, policii a odvolací soudní řízení, sídlil v Zelle, šestý řídil záležitosti území Verdenu a Brém z města Stade a sedmý společně s poradci a úřednickým aparátem sídlil v Londýně v rámci tzv. Německé kanceláře, skrze niž zajišťoval korespondenci mezi panovníkem a Regentstvím.⁵⁹

Komora se následně starala o správu jednotlivých nesourodých oblastí v rámci státu a o výdaje dvora. Kancléřství mělo na starost justici a Konzistoř církevní otázky a školství. Jak Komora, tak Kancléřství a Konzistoř však byly ve své činnosti limitovány činností státní rady. Za vlády Jiřího II. ještě existovala praxe, kdy jeden člen hannoverské státní rady permanentně pobýval s panovníkem v Londýně, zatímco při návštěvách Jiřího II. v Hannoveru ho doprovázel britský státní tajemník pro Sever (*Secretary of State for the Northern Department*). Protože ale Jiří III. za své vlády Hannoveru nikdy nenavštívil, nebyla tato praxe dále aplikována.

Ve státních záležitostech fungovaly hannoverské orgány samostatně a na svou odpovědnost. Ohledně každého rozhodnutí však byly povinovány informovat kurfiřta skrze Německou kancelář v Londýně. I hannoverští vyslanci měli povinnost informovat jak domácí politickou reprezentaci, tak samotného panovníka. Přesto se nakonec politická moc v Hannoveru soustředila do rukou úzké skupiny dědičné nobility, která žárlivě střežila své posty a bála se jakýchkoliv inovací, zatímco běžná každodenní byrokracie již ležela plně v rukou právnicky vzdělaného úřednického personálu, jež zároveň působil mnohdy jako „zed“, za níž se elity mohly schovat v krizových obdobích - především se jedná o okupaci Hannoveru Francií v roce 1757 a Pruskem v letech 1801 a 1805.⁶⁰

Samotná role tradiční hannoverské nobility je velmi zajímavým příkladem tradicionalismu a konzervatismu v hannoverských státních strukturách, který se projevoval téměř výlučným zastoupením tradičních severoněmeckých rodů na nejvyšších postech administrativy kurfiřtství (později království) až do anexe Pruskem, příp. u některých rodin až do vyhlášení Výmarské republiky. Za šlechtické rody, které si zaslouží zmínku pro svou roli v politice Hannoveru v letech 1814/15–1866 je třeba zmínit rody Bernstorffů, Grotů, Bothmerů, Behrů, Hodenbergů, Knesebecků, von Lenthů, Platen Hallermunů, Kielmannseggů, Bremerů, Wallmodenů (od 18. století Wallmoden-Gimborn), Hardenbergů,

⁵⁹ Blíže k personálnímu obsazení úřadu REID, s. 60-61.

⁶⁰ Ke správě Hannoveru podrobně: DANN, s. 1-12, 127-136., FORD, s. 21-49; CONRADY, Sigisbert, *Die Wirksamkeit König Georgs III. für die hannoverschen Kurlande*, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, č. 39, 1967, s. 150-191; GRIESER, Rudolf von, *Die Deutsche Kanzlei in London, ihre Entstehung und Anfänge*, in: *Blätter für deutsche Landesgeschichte*, Band 89, 1952, s. 153-168; REID, s. 59-62. K situaci hannoverských území mezi lety 1806–1813 srov. THIMME, Friedrich, *Die Inneren Zustände des Kurfürstentums Hannover unter der Französisch-Westfälischen Herrschaft. 1806–1813*, Hannover/Leipzig 1893.

Windthorstů či Omptedů, které po generace zastávaly ty nejvyšší pozice a určovaly státní politiku společně s londýnskou Německou kanceláří a tamtéž dlícím „neviditelným“ suverénem z rodu Welfů.⁶¹ Ve sledovaném období, tj. na počátku 19. století, měly určitý „monopol“ na nejvyšší státní funkce rodiny Platen, Grote, Münchhausen a Bremer, přičemž ale většinu práce na pozicích ve vládě vykonávali kabinetní poradci z řad etablované buržoazie z rodin Brandes, Patje, Rehberg⁶² a Hoppenstedt.⁶³

K ilustraci toho, jak fungovala vlastní státní správa Hannoverska, je dobré se podívat na problematiku výběru daní. Daně, v 18. století základní příjem tehdejších států, byly v Hannoversku vybírány poměrně komplikovaně vzhledem k jeho územnímu rozšiřování a tím daným specifickým jednotlivých oblastí. Tuto otázku vhodně dokládá pohled dobového historika Ludwiga Timothea von Spittlera, který shrnul hannoverskou správu k roku 1786 následovně:

„Pokud chce Jiří III. uložit novou daň na osm milionů poddaných na jeho ostrově [Velké Británie ve smyslu Anglie, Walesu, Skotska a Irska - poznámka J. R.], je zapotřebí souhlasu pouze jediného parlamentu a pouze jedné ze dvou komor složených ze zástupců reprezentantů národa. Pokud ale vyžaduje novou daň od svých německých poddaných, jejichž počet je zhruba desetinový oproti těm na jeho ostrově [opět Velká Británie], musí dojít k vyjednávání se šesti odlišnými parlamenty [zde má na mysli místní parlamenty v Calenbergu, Göttingenu, Grubenhagenu, Lüneburgu, Brémách a Verden, Lauenburgu a Hoya - poznámka J. R.]. Každý z těchto šesti parlamentů se skládá z několika tříd (provinčních) zemských stavů se stejně významnými právy a garantovanými privilegii, kdy každý z nich musí být požádán o souhlas bez ohledu na rozdílnost jejich výsad.“⁶⁴

Vznik Království Hannover v roce 1814 jako výsledek jednání Velké Británie a ministra Německé kanceláře v Londýně, hraběte Münstera⁶⁵, na Vídeňském kongresu měl za

---

⁶¹ Rodokmeny vybraných hannoverských prominentních rodů dostupné např. na <https://books.google.de/books?id=mohTAAAcAAJ&pg=PA214&hl=cs#v=onepage&q&f=false> [citováno 26. 7. 2017]; https://books.google.de/books?id=_MtXAAAcAAJ&pg=PA54#v=onepage&q&f=false [citováno 26. 7. 2017]; V písemné podobě např. DENEKE, Otto, *Alte Göttinger Landsmannschaften*, Göttingen 1937.; KRIEG, Martin, *Die Entstehung und Entwicklung der Amtsbezirke im ehemaligen Fürstentum Lüneburg*, Göttingen 1922, s. 91-96 a 108-113.; PRÖVE, Heinrich, *Dorf und Gut im alten Herzogtum Lüneburg*, Göttingen 1929, s. 46-67.

⁶² Např. A. W. Rehberg byl klíčovým členem hannoverských vládních kabinetů na počátku 19. století, ačkoliv oficiálně zůstával jen kabinetním sekretářem.

⁶³ Srov. TREITSCHKE, Heinrich von, *Deutsche Geschichte im Neunzehnten Jahrhundert*, Band 4, Leipzig 1879–1894, s. 357-359.

⁶⁴ SPITTLER, Ludwig Timotheus Freiherr von, *Geschichte des Fürstenthums [Fürstentums] Hannover seit den Zeiten der Reformation bis zu Ende des siebenzehnten Jahrhunderts*, Band I., Göttingen 1786, s. 1-2, citováno v: HARDING, s. 213.

⁶⁵ Hrabě Ernst Friedrich Herbert zu Münster-Ledeburg (1766–1839) - hannoverský šlechtic, politik a diplomat. Hannoverský ministr v čele Německé kanceláře v Londýně v letech 1805–1831 a jeden z nejvýraznějších

následek podstatné změny zažitých systémů správy, nové územní uspořádání státu i podstatné celkové rozšíření, které z Hannovera činilo (alespoň pohledem na mapu)⁶⁶ čtvrtý největší stát Německého spolku s 38 000 km² a přibližně 1,4 miliony obyvatel, což ho řadilo na místo páté.⁶⁷

Hannoversko se nyní skládalo z mnoha území, která byla předtím územími říšskými s vlastní organizací založenou na lokálních tradicích a privilegiích. Z nich se nyní staly provincie, které byly začleněny do nového systému hannoverské správy, který byl zaveden v roce 1816 a dotvořen v roce 1823. Tehdy bylo království rozděleno do šesti soudních zemí či obvodů (*Landdrosteien*) v jejichž čele stáli vyšší soudní úředníci (*Landdrost*). Jednotlivé země se dále dělily na kanceláře (*Ämter*) v čele se soudními vykonavateli (*Amtleute*). Označení jednotlivých zemí, resp. tamních *královských zemských vlád*, bylo následující:

- **Aurich** pro oblast Východního Fríska a pro Harlingerland,
- **Hannover** pro centrální oblast zahrnující bývalé knížectví Calenberg a hrabství Hoya a Diepholz,
- **Hildesheim** pro bývalá knížectví Göttingen, Grubenhagen (bez Horního Harzu), biskupství Hildesheim a hrabství Hohnstein,
- **Lüneburg** pro zbytek lauenburského vévodství, který nebyl přičleněn k Dánsku,
- **Stade** pro vévodství Brémy a Verden a pro Hadeln,
- **Osnabrück** pro oblast Osnabrücku, Bentheimu, Dolního Lingenu, vévodství Arenberg-Meppen a okres Emsbüren.⁶⁸

---

hannoverských politiků 1. poloviny 19. století. Od svých kolegů v Hannoveru obdržel přezdívku „ministr na měsíci“ pro svou neznalost lokálních poměrů a mnohdy velmi fantaskní scénáře, pomocí nichž se snažil zvýšit mezinárodní prestiž království.

⁶⁶ Co se týče reálné role, kterou si mohlo Hannovera dovolit hrát v Německém spolku, bylo království ve skutečnosti na mnohem nižší úrovni za Rakouskem, Pruskem, Bavorskem, Saskem ale i Bádenskem, Württemberskem a Hesenskem-Kasselem, protože jeho politika byla úzce svázána s britskými ekonomickými zájmy a snahou nezneprátelit si ani Rakouska, ani Prusko a zůstat v jakémsi „třetím Německu“, představovaném menšími a středními spolkovými státy, které se snažily zachovat omezenou politickou a ekonomickou nezávislost proti dvěma největším členům spolku. K tomu blíže sedmá a osmá část práce.

⁶⁷ Údaje převzaty z: DRÄGER, s. 16n. Tyto údaje se shodují rovněž s těmi v GRUNER, Wolf D., *England, Hannover und der Deutsche Bund 1814–1837*, in: BIRKE, Adolf M. - KLUXEN, Kurt (eds.), *England und Hannover*, Munich/London/New York/Oxford/Paris 1986, s. 81–84. Naopak odlišné údaje nabízí BUKEY, E. B., *The Guelph Movement in Imperial German, 1866–1918*, dizertační práce, The Ohio State University 1969, s. 1n, který mluví o 2 milionech obyvatel a např. STEHLIN, Stewart A., *Bismarck and the Guelph Problem, 1866–1890. A Study in Particularist Opposition to National Unity*, The Hague 1973, na s. 10 uvádí pro království Hannover na počátku 19. století - tj. pro období před koncem personální unie v roce 1837, přibližně 1 900 000 obyvatel. Z tohoto důvodu autor upřednostnil údaje z DRÄGER, které jsou těmi dosud nejnověji publikovanými. Pro podrobnější srovnání např. JANSEN, C. H. C. F., *Statistisches Handbuch des Königreichs Hannover*, Hannover 1824; HOPPE; MEIER, E. von, *Hannoversche Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte 1686–1866*, 2 Bunde, Leipzig 1898; HASSELL, W. von, *Geschichte des Königreichs Hannover: Geschichte des Königreichs Hannover: Von 1813 Bis 1848*, 2 Bunde in 3 Teilen, Bremen/Leipzig 1898–1901; ROHLOFF, Heide N. (ed.), *Großbritannien und Hannover: Die Zeit der Personalunion, 1714–1837*, Frankfurt am Main 1989.

⁶⁸ JANSEN, s. 2–6.

Nový systém státní správy v Hannoveru byl poměrně specifický a je i pro současné právní vymezení poměrně těžko uchopitelný. Z tohoto důvodu autor této práce vychází při překladech titulů a vůbec při správním vymezení království jak z německých, tak anglických pramenů, které titulu *Landdrost*, jehož kořeny musíme hledat ve staré Holandštině, přisuzují pozici srovnatelnou s anglickým titulem *High-Bailiwick* či *High-Bailiff*, tj. vyššího soudního úředníka (alternativně vykonavatele). Co se týče samotného etymologického původu termínu *Landdrost*, je třeba vycházet ze složeniny slov *Land* ve smyslu země/oblast a *Drost* označující původně soudního úředníka, správce, soudního komisaře či dokonce stevarda. V dalších částech práce zvolil autor označení vyšší soudní úředník (v současné Němčině *das Angestellter*), aby byla patrná správně-soudní pravomoc, kterou tito úředníci v hannoverském království disponovali. Za historickou zajímavost lze považovat, že se tato (do jisté míry) nově utvořená titulatura neujala ani v Hannoveru, kde byla v roce 1885 nahrazena označením okresní vláda (*Regierungsbezirk*) pro správní orgány v jednotlivých částech tehdejší pruské provincie, přičemž v jejich čele stál tzv. *Regierungspräsident*.⁶⁹

Významnou pozici v rámci nově formované státní administrativy také drželi starostové největších měst v království, především Hannoveru, Celle, Stade, Göttingenu, Hildesheimu a Osnabrücku. Právě pozdější starosta města Osnabrück, Johann Carl Bertram Stüve, platil za jednu z nejvýraznějších politických osobností v království, kdy již od roku 1824 bojoval za zrušení závislosti malých venkovských farmářů na statkářích a vrchnosti a v roce 1833 se podílel na vypracování nové hannoverské ústavy. Kvůli kritice poměrů po roce 1837 byl však odstaven z nejvyšší politiky, do níž se mohl vrátit až po počátku revolučního vření v Evropě v roce 1848.⁷⁰

Nižší správní úroveň sestávala z velkého počtu měst, klášterů, papežských (církvních) soudů a patrimonialních soudů. Na počátku padesátých let dále došlo reformou k oddělení justice a správy, přičemž v roce 1852 existovalo v království Hannover 45 nezávislých měst a 175 kanceláří. Po nové administrativní reformě se jejich počet v roce 1859 snížil na 102.⁷¹

---

⁶⁹ KALTSCHMIDT, Jakob Heinrich, *A new and complete Dictionary of the English and German Languages with two Sketches of Grammar/Neues vollständiges Wörterbuch der englischen und deutschen Sprache nebst einem kurzen Abrisse der englischen und der deutschen Sprachlehre*, 6. vydání, Leipzig 1875, s. 283 an.

⁷⁰ Blíže viz GRAF, Christa Volk, *The Hanoverian reformer Johann Carl Bertram Stüve, 1798–1872*, dizertační práce, Cornell University 1970.

⁷¹ Srov. KOCH, Jörn, *Einkreisung kreisfreier Städte eine verwaltungswissenschaftliche und verfassungsrechtliche Untersuchung am Beispiel niedersächsischer Städte*, dizertační práce, Bad Iburg 2006, s. 11 an.

1.4. Role hannoversko-britské personální unie na konci napoleonských válek a při formování pozice království v rámci Německého spolku⁷²

Klíčovou osobností v britsko-hannoverských vztazích byl dozajista hannoverský ministr Německé kanceláře v Londýně, hrabě Ernst Friedrich Herbert zu Münster. Tento muž pocházel ze starého vestfálského rodu Münsterů (někdy také Mönsterů) a při svém kariérním vzestupu těžil mimojiné ze skutečnosti, že jeho otec sloužil poslednímu biskupu osnabrüeckému a zároveň druhorozenému synovi britského krále a hannoverského kurfiřta Jiřího III., princi-biskupu Frederikovi vévodovi z Yorku a Albany. Princ Frederik, který se stal biskupem z Osnabrüecku již jako kojeneček v roce 1764 a byl jím až do sekularizace území v roce 1803 si Münstera staršího oblíbil a dokonce mu v roce 1792 zařídil získání titulu hraběte. Mladý hrabě Münster potom vystudoval vyhlášenou univerzitu v hannoverském Göttingenu, kde po určitou dobu rovněž studovali tři nejmladší synové kurfiřta Jiřího III.. To jen přispělo k prohloubení vztahů rodu Münsterů s hannoverskou dynastií, což se podepsalo na dalších krocích mladého Ernesta, jenž po dokončení univerzity v červenci 1787 nastoupil v roce 1788 jako právník do státních služeb hannoverského kurfiřství.

V roce 1791 se dostává k soudu a kancléřství v Hannoveru, aby byl následně v roce 1793 pověřen doprovodem prince Augusta, vévody ze Sussexu, při jeho cestě z Říma zpět do Británie. Po přicestování do Londýna se Münster zdržoval další čtyři měsíce u královského dvora. Odtud se ale musel i s vévodou ze Sussexu vrátit zpět do Itálie, když byl dvůr pobouřen vévodovým (opětovným) tajným sňatkem s lady Augustou Murrayovou, druhou dcerou 4. hraběte z Dunmoru. Nejen, že se s ní vévoda ze Sussexu oženil již v dubnu 1793 v Římě bez královského souhlasu (který byl nutný dle *Royal Marriages Actu* z roku 1772), ale sňatek znovu v Londýně inkognito zopakoval. V důsledku bylo rozhodnuto nejen o rozvodu manželství, ale také o odchodu prince Augusta z Británie zpět do Itálie, kde dalších pět let společně s Münsterem studovali nejen místní umění a kulturu, ale Münster se také snažil navázat vztahy s italskými soudy a aristokracií.⁷³

Do Hannoverska se mladý Münster vrátil až v roce 1798, kdy již jeho kariéra za podpory příslušníků hannoverské dynastie začala strmě stoupat. Vše vyvrcholilo v roce 1805 jeho návratem do Londýna, kde byl jmenován ministrem Královského domu (*Kammerrat zum*

⁷² Podrobně k roli, kterou hrála Velká Británie při rekonstituování a územním rozšiřování Hannoverska, viz LANGE, Günther, *Die Rolle Englands bei der Wiederherstellung und Vergrößerung Hannovers 1813–1815*, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, roč. 28 (1956), s. 73–178.

⁷³ K celé události viz HAASE, Carl (eds.), *Das Leben des Grafen Münster (1766–1839). Aufzeichnungen seiner Gemahlin Gräfin Wilhelmine, geb. Fürstin zu Schaumburg-Lippe*, Göttingen 1985; VOGT, Martin, *Münster, Ernst Friedrich Herbert zu*, in: *Neue Deutsche Biographie (NDB)*, Band 18, Berlin 1997, s. 532–535. Dostupné na <http://daten.digital-sammlungen.de/0001/bsb00016336/images/index.html?seite=549> [cit. 27. 7. 2017].

Kabinettsminister beim König) a aktivně se účastnil jednání o znovuzískání Hannoverska, které bylo v té době okupováno Francií. Podle tehdejších plánů měl pak Münster po znovudobytí Hannoverska působit v čele jeho civilní správy, zatímco vojenským velitelem měl být princ Adolf Frederick, vévoda z Cambridge. Z důvodu následného předání Hannoverska Prusku, jeho opětovné okupaci Francií a konečně rozdělením kurfiřtství mezi Vestfálské království a Francii však museli být plány na osvobození „Německých zemí“ Jiřího III. odloženy až do roku 1813 a porážky Napoleona Bonaparta v bitvě u Lipska.

Tím ale nijak neutrpěla kariéra ctižádostivého Münstera. Právě naopak. Již v roce 1805 získal v Londýně po Ernstu Ludwigu Juliovi von Lenthem post hlavy Německé kanceláře v Londýně, který zastával až do roku 1831. Představoval tak nejen symbol kontinuity a prosazování hannoverských zájmů na britském královském dvoře, ale rovněž důvěrníka královského domu, kterému bylo dovoleno zasahovat do citlivých rodinných záležitostí královského domu (např. tzv. Karolinina aféra v roce 1821)⁷⁴ a měl takřka neomezený přístup do soukromých komnat jak krále, tak jeho syna prince z Walesu, jenž zastával post regenta v letech 1811–1820.

Byl to tak postupem času právě hrabě Münster, kdo se stal symbolem pokračující personální unie a hannoverských zájmů, které zahrnovaly nejen osvobození a znovuspojení kurfiřtství, ale také jeho přiměřené povýšení⁷⁵ a zajištění proti expanzivním ambicím Pruska, které se v průběhu válek s Napoleonem ukázalo jako velmi dravý soused, jež neváhal Hannoversko při první možné příležitosti anektovat.⁷⁶

---

⁷⁴ Jiří IV. se jako princ z Walesu oženil s Karolínou Brunšvicovou. Ještě předtím se však protiústavně oženil s rozvedenou katoličkou Marií Fitzherbertovou. Na nátlak rodiny však musel Jiří svou manželku zapudit a vzít si v roce 1795 svou sestřenicí Karolínu. Jejich manželství ale bylo od počátku nešťastné a prakticky skončilo po narození jediného dítěte, dcery Šarloty z Walesu, která byla až do své smrti v roce 1817 potenciální nástupkyní svého otce na britském trůnu. Krátce po narození princezny Šarloty se její rodiče rozhodli žít izolovaně, kdy Karolína zakotvila v Evropě. Tam ji pronásledovalo velké množství skandálů, které se její manžel jako princ-regent snažil v roce 1806 využít pro skončení manželství. Jeho snaha ovšem nebyla úspěšná.

Největší krize v manželství mezi Karolínou Brunšvicovou a princem z Walesu však nastala až v roce 1820, kdy se princ stává králem Jiřím IV. a jeho manželka královnou. Protože Jiří IV. nechtěl za žádnou cenu připustit, aby byla jeho manželka korunována a snažil se dosáhnout rozvodu, který jeho manželka zatvrzele odmítala. Celá aféra ale nezůstala jen mezi manžely, ale zasáhla celou britskou společnost, která stranila právě Karolíně na úkor jejího nepopulárního manžela. Po neúspěšném pokusu schválit legislativu, která by Jiřímu umožnila rozvod, ale byla v Parlamentu zadržena toryi, nakonec celou situaci s korunovací nové královny vyřešil až zákaz její účasti na slavnostním aktu, který vydal Jiří IV. v červenci 1821. Karolína následně zůstala v Londýně, kde o tři týdny později, 7. srpna 1821, zemřela. Její smuteční průvod se pak stal další formou manifestaci proti nepopulárnímu panovníkovi, když vypukly nepokoje v londýnských ulicích a dva přihlížející byli dokonce zabiti. Ohlas celé aféry následně ještě poměrně dlouho přežíval v paměti jak prosté populace, tak královské rodiny a přispěl k dalšímu propadu popularity krále Jiřího IV..

⁷⁵ Zde je třeba připomenout, že v daném období došlo v rámci Rýnského spolku k vzestupu např. Bavorska a Württemberska, která povýšil francouzský císař Napoleon na království, což nezůstalo v Hannoversku bez odezvy.

⁷⁶ Blíže viz DWYER, Philip, *“Prussia and the Armed Neutrality – The Invasion of Hanover in 1801”*, in: *International History Review*, roč. 15, 1993, s. 661-687; Tentýž, *“The Politics of Prussian Neutrality, 1795–*

Vztahy Münsteru s královským domem může doložit tvrzení jeho manželky, princezny Vilemíny ze Schaumburg-Lippe, podle níž dcery krále Jiřího III. a sestry prince-regenta často říkali, že „*ho [Münsteru - poznámka J. R.] měl jejich otec tak rád, měl v něj takovou důvěru a vždy si ho přál mít mezi rodinou, že na něj bylo pohlíženo jako na jednoho z jejich bratrů...*“⁷⁷ Důkazem mohou být pravidelné cesty Münsteru do Windsoru, kde pravidelně zůstával od neděle do středy, kdy se vracel zpět do Londýna. V neděli podával zprávy králi a odpoledne se často účastnil koncertu, pondělky a úterky začínal mší, aby se poté se starým králem Jiřím III. (tehdy již slepým) a jeho dcerami vydával na procházky nebo projížďky, přičemž večery povětšinou trávil hrou karet s králem, královnou a princenou Augustou Sophií o malé finanční částky.⁷⁸

Jeho návštěvy u panovníka ale nebyly nezištné. Hrabě nepřestával usilovat o obnovu kurfiřtství skrze porážku Francie a nebál se využívat svého vlivu, který měl na krále a jeho rodinu. Skrze ně mohl ovlivňovat britské ministry i náladu v Parlamentu ve prospěch hannoverských zájmů. Jak se ale mělo časem ukázat, skutečnost, že hrabě Münster strávil většinu své pozdější politické kariéry v Londýně a nikoliv v Hannoveru, vedla k jeho (do jisté míry) odtržení od reality v kurfiřtství/království a rozvíjení velikášských plánů, o něž neměla poměrně přízemní zemdělsky orientovaná hannoverská aristokracie zájem.

I proto se postupně vžilo označení Münsteru jako „ministra na měsíci“, kdy jeho náhled na „hannoverské problémy“ připomínal spíše pohled ambiciózních britských politiků s mezinárodním rozhledem, než lokální střízlivý pohled hannoverských elit. První případy značně nerealistických scénářů z hlavy Münsteru můžeme najít již na konci první dekády 19. století. Tehdy ministr Německé kanceláře razil tezi o nutnosti vytvořit v německém prostoru velkou welfskou říši, přičemž tato „Austrasia“ by zahrnovala území od Labe po Šeldu.⁷⁹ I přes neúspěch tohoto maximalistického pohledu na možné územní rozšíření Hannovera způsobený neúspěchem Napoleona při tažení do Ruska v roce 1812 a zformování nové protifrancouzské koalice zahrnující Prusko se ale Münster svých velkých plánů nevzdal a byl připraven - byť třeba v redigované podobě - se k nim v budoucnu vrátit.

Prostor se mu naskytl hned v roce 1813 prostřednictvím Reichenbašské smlouvy⁸⁰, v níž se Prusko výměnou za britské subsidie zavázalo pomoci s rozšířením Hannovera o

---

1805“, in: German History, roč. 12, 1994, s. 351-373; Tentýž, „Two Definitions of Neutrality: Prussia, the European States-System and the French Invasion of Hanover in 1803“, in: International History Review, roč. 19, 1997, s. 522-540.

⁷⁷ Citováno v: HAASE, s. 29.

⁷⁸ SIMMS - RIOTTE, s. 112-113.

⁷⁹ BERTRAM, *Das Königreich Hannover...*, s. 30-31.

⁸⁰ Jedná se o dnešní město Dzierżoniów v Polsku.

přibližně 250-300 000 obyvatel.⁸¹ Nejpravděpodobněji se pak jevilo územní rozšíření Hannoverska o Hildesheim (ten byl dokonce výslovně zmíněn) a o dříve pruské Minden a Ravensburg. Protože bylo zřejmé, že dané přerozdělení území by bylo pro Hannoversko nevýhodné, jelikož by stále bylo vydáno napospas Prusku, rozhodl se Münster rezignovat na plány o velké welfské říši na úkor restaurace Říše. Z jeho pohledu by se ale již nejednalo o obnovu zaniklého soustátí, ale o nový celek, který by vycházel ze základů z období před rokem 1806, ale disponoval též novými pravomocemi v otázkách ozbrojených sil a soudnictví. Krom toho mělo dojít ke vzniku určitých regionálních a centrálních zastupitelských orgánů - předně z důvodu, aby větší státy (mezi něž řadil Münster i budoucí osvobozené Hannoversko) mohly působit na regionální úrovni jako protiváha proti dominanci Rakouska a Pruska. Své myšlenky Münster shrnul v dopise svobodnému pánu von (und zu) Steinovi v lednu 1813:

„Nesnažme se o dosažení toho, co by teoreticky mohlo být žádoucí, pokud by to znamenalo ztrátu toho, čeho prakticky dokážeme dosáhnout.“⁸²

Při svém počínání byl Münster sice o dost svobodnější než ostatní ministři, jak v Hannoversku, tak v Británii, ale jeho návrhy stále podléhaly královskému souhlasu, bez něhož je nebylo možné uskutečnit. Projevovalo se to například v období po roce 1811, kdy princ z Walesu vykonával pozici regenta za psychicky indisponovaného Jiřího III.. Ač bylo stále zřetelnější, že se již král z dalšího záchvatu porfyrie nevyléčí, regent stále odmítal novou skutečnost přijmout a viděl sám sebe jen jako dočasného správce otcových zemí, kterému nepřísluší činit dlouhodobé plány nebo razantně měnit dosavadní politiku.⁸³

Vyčkávací postoj zaujal princ z Walesu i vůči možnému teritoriálnímu rozšíření Hannoverska a posílení jeho pozice ve formujícím se Německém spolku, přičemž - v souladu se svým názorem na pravomoci regenta - nařídil Münsterovi, aby ho často a v detailech informoval o své činnosti. Takovéto zprávy pak důkladně pročítal a rozhodoval se až po důkladném zvážení všech kladů i záporů, popř. po diskuzi s dalšími státními činiteli, jak z Hannoverska, tak z Británie.⁸⁴ Münster byl tak nucen působit vyjma krále také na britské kabinetní ministry. Za příklad jeho politiky v daném období mohou posloužit argumenty, které využil při přesvědčování britského ministra zahraničí o nutnosti odsoudit Napoleonovu

---

⁸¹ SIMMS - RIOTTE, s. 113.

⁸² Münster von Steinovi, 4. ledna 1813, Státní archiv Hannover, Dep. 110, A 118, otištěno v: SIMMS- RIOTTE, s. 113d.

⁸³ Dokladem je například dopis kabinetního tajemníka (*Geheimer Kabinettsrat*) Besta Münsterovi 21. února 1815, dostupný v: Státní archiv Hannover, Dep. 110, A 80 nebo dopis hannoverského ministra Friedricha Franze Dietricha von Bremer Münsterovi z 9. dubna 1813, Státní archiv Hannover, Dep. 110, A 223.

⁸⁴ Např. dopis Besta Münsterovi ze 13. února 1815, Státní archiv Hannover, Dep. 110, A 52; Regentovy pokyny hraběti Münsterovi z 21. února 1815, Státní archiv Hannover, Dep. 110, A 178; aj..

okupaci severní části kurfiřtství. Münster dokazoval, že „...*Hannoversko je bezpochyby spojeno se zájmy Velké Británie nejen jako majetek krále a z důvodu jeho napadení nepřáteli Jeho Milosti, ale také z důvodu jeho velkého obchodního významu. Hannoverské území... zahrnuje celé pobřeží mezi velkými splavnými řekami na severu Německa a kanál spojující Labe s Baltem a... dosahuje až k branám tří hanzovních měst.*“⁸⁵

Všimněme si, jak ministr využíval argumentu výhodného námořního spojení, které mohlo Hannoversko zajistit pro Británii. A ačkoliv se jednalo jen o připomenutí lákavých možností, které stály již u hannoverské anexe Brém a Verdenu v roce 1719, stále ještě měly mezi britskými politiky svůj patřičný zvuk. Münster také ve snaze prosadit vyšší britskou angažovanost ve prospěch Hannoverska ustoupil od své zprvu částečně kritické rétoriky vůči britské nečinnosti na počátku hannoverské okupace mezi léty 1803–1805 a nerozlučně spojil budoucnost restaurace Hannoverska s politikou jeho většího partnera v personální unii.

V souvislosti se svým pohledem na budoucí vývoj nejen v Německu, ale také personální unie samotné si Münster dopisoval rovněž s dalším ministrem zahraničí, lordem Castlereaghem. „...*může být předpokládáno, že na základě Zákona o nástupnictví bude koruna Velké Británie předána jiné rodině. Brunšvická dynastie v této zemi [Británii] nemá žádné majetky a pro ztrátu území v Německu z důvodu pomsty nepřátel proti spojenci Anglie bude redukována do situace mnohem horší, než je u mnoha soukromých rodin v této zemi. Proto nemůže být opomínáno, že toto ponížení může vést k jejich povolání na trůn Velké Británie.*“⁸⁶ V případě rozpadu personální unie by Münster raději preferoval na britském trůnu princeznu Šarlotu, dceru prince-regenta.⁸⁷

Naštěstí pro Münsteru se mnohé jeho názory shodovali s těmi prince-regenta. Mezi ně patřil ryze konzervativní pohled nejen na personální unii, která měla být zachována, ale i na nové uspořádání oblasti bývalé Říše, kde neměla vzniknout zcela nová entita, ale konstrukce, která bude jen obohacovat staré „osvědčené“ fungování Svaté říše římské národa německého. Mělo se tak vlastně jednat o začlenění rozšířeného Hannoverska (stále v personální unii) do nové Říše s posílenými pravomocemi.⁸⁸

Zde ale naráželi plány Münsteru na rozdílné zájmy Británie. Jako jeden z vítězů nad Napoleonem byla Británie v roce 1815 nejsilnější námořní mocností se zajištěnou obchodní převahou a zabezpečeným spojením s koloniemi. Zatímco v Severní Americe měla pomalu se

⁸⁵ Münster Wellesleymu, 6. února 1811, citováno v: HARDING, s. 256.

⁸⁶ Münster Castlereaghoovi, prosinec 1812, citováno v: HARDING, s. 257.

⁸⁷ Princezna Šarlotu (Charlotta), dcera tehdejšího prince-regenta Jiřího, prince z Walesu, a Karolíny Brunšvické, však zemřela již v roce 1817.

⁸⁸ Jak tvrdí GRUNER, Wolf D., *Großbritannien, der Deutsche Bund und die Struktur des europäischen Friedens im frühen 19. Jahrhundert*, 2 Bande, München 1979, s. 91 a 171-2.

posilujícího rivala ve Spojených státech, Evropa poškozená válkou v současné době nepředstavovala hrozbu. Francie byla podle všeho na kolenou a slabá a Rusko bylo z pohledu britských politiků možno držet na uzdě, tak, aby neohrozilo britský vliv ve středu Evropy ani obchod s Indií. K zajištění míru a udržení pozic ve střední Evropě pak bylo z britského pohledu klíčové vytvořit takového nástupce Říše, který by dokázal krotit ambice Pruska i Rakouska a zajistil Británii určitý vliv na jeho další směřování.⁸⁹ Ambice Francie měly být blokovány pruskými územími v Porýní, zatímco Rakouskem držené Lombardie a Benátsko by plnily to samé na jih od Alp. Jak Prusko, tak Rakousko navíc mohly být podpořeny nově zformovaným Nizozemským královstvím a Sardinii-Piemontem.

Z výše zmíněného vyplývá, že otázka posílení Hannovera nepatřila mezi priority ministra zahraničí Canninga⁹⁰ a Münster se reálně obával, že v případě kolize hannoverských zájmů s pruskými dá ostrovní země z praktických důvodů přednost druhým jmenovaným. I z tohoto důvodu dospěli zástupci Hannovera k závěru, že namísto co největší územní expanze kurfiřtství - od 12. října 1814 a dohody velmocí Království Hannover (*Königreich Hannover*)⁹¹ - bude důležitější zajistit si bezpečné hranice a území na východě bývalé Říše (Východní Frísko), která sousedila s Nizozemím a v případě nebezpečí mohla sloužit jako nástupní prostor pro britskou armádu.⁹² Zároveň se také stalo společným britsko-hannoverským cílem zajistit spojení Hannovera se středním a jižním Německem, kde vedly pro Británii důležité obchodní trasy.⁹³ Pro zajištění těchto cílů neváhal Münster obětovat i mnohem ambicióznější plány na zisk pruského Mindenu a Ravensburgu.⁹⁴

---

⁸⁹ GRUNER, *Großbritannien, der Deutsche Bund und die Struktur des europäischen Friedens im frühen 19. Jahrhundert*, s. 171-2; SIMMS - RIOTTE, s. 114-115.

⁹⁰ Obecně k zahraniční politice George Canninga (1770–1827) britského státníka, politika, ministra zahraničí (1822–1827) a krátce i britského ministerského předsedy (duben - srpen 1827) viz ENDORF, Andrew Montgomery, *British Foreign Policy Under Canning*, The University of Montana 2008. Dostupné na <https://scholarworks.umt.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.cz/&httpsredir=1&article=1179&context=etd> [cit. 20. 11. 2017]; TEMPERLEY, Harold, *The Foreign Policy of Canning, 1822–1827*, London 1925.

⁹¹ Ohledně otázky povýšení Hannovera a veřejného mínění v britském Parlamentu se sluší zmínit diskuzi mezi Georgem Tierneyem, lídrem whigů v Dolní sněmovně, a Nicholasem Vansittartem, 1. baronem Bexleyem, kancléřem pokladu. Na poznámku Tierneye o tom, že „*pro to, aby se Hannovera stalo královstvím a získalo území, bude muset Anglie zaplatit.*“ Vansittart odpověděl, že „*titul kurfiřta už dále nemůže být nošen s žádnou úrovní vhodnosti. Jistě, že když už není žádný císař, který by měl být zvolen, není zde již žádný užitek pro kurfiřty! Ať se mocní Německa rozhodnou zvat velkovévody nebo králi... této země [Británie] se to nijak netýká.*“ K tomu blíže z britského pohledu HARDING, s. 258 a z hannoverského BERTRAM, *Das Königreich Hannover...*, s. 33. Přepis parlamentní debaty potom převzat z: HANSARD, T. C. (ed.), *The Parliamentary Debates*, second edition, 25 vols., London, 1820–1830 (dále jako HANSARD), vol. XXIX, col. 348, 350 a 363.

⁹² ARNING, Hilde, *Hannovers Stellung zum Zollverein*, dizertační práce, Hannover 1930, s. 16an.

⁹³ Tamtéž, s. 16.

⁹⁴ Zde srovnej memorandum hraběte Münstera z roku 1813, v němž přichází s názorem, že by „*Velká Británie měla jistě vyžadovat nějaké výhody ve prospěch německých držav královské rodiny, k nimž by se musel rod brunšvicko-lüneburský snížit v případě, pokud by [britská] koruna byla převedena na jinou rodinu. Tato rozšíření nezvyšují oběti, která musí nyní Anglie učinit a naopak se posílí její zájmy díky vytvoření země na*

I přesto, že Münster jako vedoucí hannoverské diplomatické msie dokázal najít vhodný *modus vivendi* s britskými zájmy a Británie reprezentovaná Canningem neměla v úmyslu zájmům Hannovera, které pro ni samotnou nebyly vitální, škodit, nedá se říci, že by oba státy postupovaly v rámci Vídeňského kongresu ruku v ruce. Vysvětlení této skutečnosti je ovšem prosté. Británie jednoduše neměla důvod hluběji se angažovat na straně Hannovera, pokud se nejednalo o její obchodní zájmy nebo o otázku zajištění bezpečnosti v Evropě.⁹⁵ Hannoverští vyjednavací ale stále - z pohledu britské delegace - nemohli být nespokojeni, když dosáhli povýšení kurfiřtství i značného teritoriálního rozšíření.⁹⁶ Navíc skutečnost nebyla černobílá a bylo pravdou, že i sami britští politici usuzovali, že pokračování personální unie s hannoverským králem jako „věčně nepřítomnou postavou za mořem zosobňovanou v Hannoveru pouze portrétem“ již není dostačující.⁹⁷

Proto Münster společně s dalšími politiky přišel s plánem poslat do Hannovera jednoho z mladších bratrů prince-regenta, konkrétně vévodu z Cambridge⁹⁸, nejmladšího syna Jiřího III.. Plán se ale setkal s odporem dalšího bratra, vévody z Cumberlandu⁹⁹, který byl shodou okolností na kontinentě od jara 1813 za účelem být přítomen v Hannoveru ve chvíli jeho osvobození od francouzských okupantů. Sám vévoda patrně doufal, že by se jeho pobyt ve vlasti předků mohl protáhnout a že by mohl převzít funkci zástupce Koruny, buď jako guvernér nebo vícekrál. Münster ale mezitím v Londýně a ve Vídni pilně pracoval na tom, aby houževnatého, energetického, ambiciózního, ale zároveň také ultra-konzervativního Cumberlanda nahradil jeho poddajnějším mladším bratrem.¹⁰⁰

Nakonec se tak i stalo, když byl vévoda z Cambridge jmenován vojenským guvernérem a vévoda z Cumberlandu zamířil zpět do Británie.¹⁰¹ Získal tak sice důstojně znějící titul, ale bez jakýchkoliv pravomocí.¹⁰² Münster totiž zastával názor, že moc v rámci personální unie by neměla být tříštěna a vládnout by měl vždy primárně suverén, tj.

---

pevnějším základě, která je z geografického hlediska velmi zajímavá pro obchodní využití.“ MÜNSTER, Ernst Friedrich Herbert, *Memoire Concerning the Question: How the interest of the King's German Dominion Might Be Best Secured under the Present Circumstances*, 30. března 1813, citováno v: HARDING, s. 257.

⁹⁵ Navíc existoval stále silný odpor veřejnosti proti dalšímu pokračování personální unie a „dalším finančním výdajům ve prospěch státu... jehož osud je spjat s kontinentem... a jehož příslušníky vnímáme stejně jako Sasy, Heseňany nebo Nizozemce...“ Blíže viz *The Times*, no. 8709, 18. září 1812, s. 2.

⁹⁶ K tomu viz předcházející část této práce.

⁹⁷ K tomu srovnej BARMEYER, Heide, *Hof und Hofgesellschaft in Niedersachsen im 18. und 19. Jahrhundert*, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, roč. 61, 1989, s. 92-94; BERTRAM, Mijndert, *Der "Mondminister" und "General Killjoy". Ein Machtkampf im Hintergrund der Ernennung des Herzogs Adolph Friedrich von Cambridge zum Generalgouverneur von Hannover (1813-1816)*, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, roč. 65, 1993, 213-262.

⁹⁸ Adolphus Frederick, vévoda z Cambridge (1774-1850).

⁹⁹ Ernest Augustus, vévoda z Cumberlandu (1771-1851).

¹⁰⁰ SIMMS - RIOTTE, s. 116.

¹⁰¹ Ke jmenování vévody z Cambridge došlo v prosinci 1813 - poznámka J. R.

¹⁰² K tomu nejnověji DRÄGER, s. 17.

britský/hannoverský král sídlící v Londýně. Proto také nepřicházelo v úvahu rozměňovat jeho pravomoci jejich propůjčováním nejrůznějším guvernérům, ministrům či zastupitelským orgánům.¹⁰³ Ve výsledku tak měla dynastie zpět v Hannoveru svého reprezentanta, ale hlavní slovo a většina pravomocí stále zůstávaly na druhé straně kontinentu v rukou prince-regenta a pozdějšího krále Jiřího IV..

Dalším úkolem, který měl Münster vyřešit, bylo nové administrativní uspořádání Hannoverska. Jak již bylo dříve demonstrováno, došlo společně s povýšením Hannoverska na království také k připojení několika nových území, která disponovala rozdílnou formou správy a tradicemi než kmenová welfská území. Jednalo se předně o Východní Frisko (silná pruská tradice)¹⁰⁴ a biskupství Hildesheim a Osnabrück, jejichž status byl definitivně rozřešen až v roce 1824.¹⁰⁵ Z důvodu konsolidace financí a opravě válečných škod bylo nutné vytvořit v království efektivně fungující správu, která dle Münsterova pohledu nemohla sestávat ze sedmi či osmi nezávislých těles, která by samostatně rokovala o schválení jakýchkoliv nových zákonů, správě daní nebo by blokovala hlubší centralizační opatření ministrů v Hannoveru. Z toho důvodu byl utvořen centrální zastupitelský orgán, tvořený v roce 1814 10 zástupci duchovenstva, 43 příslušníky rytířského stavu, zástupci 29 měst a 3 nešlechtici.¹⁰⁶ Jeho generální shromáždění stavů (či zjednodušeně parlament, německy *Ständeversammlung*) bylo zahájeno 15. prosince 1814 slavnostním projevem vévody z Cambridge, který v něm mimojiné poznamenal: „...pokud jde o otázku obětování výsadních práv, nezapomeňte, že princ-regent se nejprve vzdal práv, která ostatní považovali za podstatnou součást královské důstojnosti, když nechal svolat to, čím je Parlament ve Velké Británii: nejvyšší radu [v originále *a high council* - poznámka J. R.] národa.“¹⁰⁷

---

¹⁰³ SIMMS - RIOTTE, s. 117; KONIGS, s. 163-164.

¹⁰⁴ Východní Frisko se stalo součástí pruského soustátí v roce 1744, přičemž Berlín respektoval územní autonomii a místní tradice. Změna nastala až v roce 1806, kdy bylo Východní Frisko anektováno Holandským královstvím, aby o něco později připadlo dokonce Napoleonově Francii. Po napoleonských válkách bylo od roku 1813 okupováno vojsky Pruska a Ruska a následně znovuanektováno Pruskem. To ale nemělo dlouhého trvání, protože z rozhodnutí Vídeňského kongresu se Východní Frisko stalo v roce 1815 součástí Hannoverského království, kterou bylo až do roku 1866. Hannoveru získalo toto území primárně jako náhradu za ztrátu části Lauenburska, které připadlo Prusku a také jako nástroj kontroly třetí největší německé řeky - Emže. Po celou dobu vlády Welfů si však obyvatelé provincie nepřipadali jako Hannoverané, na moři nezdědka používali pruské vlajky a po vypuknutí nepřítelství s Pruskem v roce 1866 ochotně přijali pruskou anexi. Blíže viz KLOPP, Onno, *Geschichte Ostfrieslands*, 3 Bande, Hannover 1854–1858; LENGEN, Hajo van, *Ostfriesland, Kultur und Landschaft. ruhrspiegel-Verlag*, Essen 1978.

¹⁰⁵ K tomu blíže dále.

¹⁰⁶ V čele (prozatímního) generálního shromáždění stavů, které bylo přetvořeno v definitivní hannoverský parlament, stál právník Herbord Sigismund Ludwig von Bar a sídlem byl palác Leine (Leineschloss) v hlavním městě Hannoveru.

¹⁰⁷ NHStA Hann. [NHStA Hann. = Niedersächsisches Hauptstaatsarchiv Hannover - dnes Niedersächsisches Landesarchiv Hannover], Hann 92 [archiválie týkající se historie regionů Hannoverska, Hildesheimu a Lüneburgu od roku 1705 do roku 1945], No. 227, „Antwort des Herrn Herzogs von Cambridge, Königl. Hoheit

Přednesený projev dával hannoverským poddaným naději, že utvořené shromáždění bude sloužit ke stejnému účelu, jaký zastával Parlament v Británii. Nasvědčoval tomu také další vývoj, kdy se zastupitelský sbor domohl posílených pravomocí zahrnujících vnitřní záležitosti ozbrojených sil, veřejný průběh zasedání nebo vypracování občanského zákoníku inspirovaného francouzským zákoníkem *Code Civil* z roku 1804.¹⁰⁸

Klíčová byla také snaha o zdanění vlastníků feudálních panství pomocí pozemkové daně, přičemž jejich dosavadní osvobození bylo bráno jako relikv minulosti.¹⁰⁹ Zde ovšem navrhovatelé těchto opatření narazili na skutečnost, že politika Hannoverska byla stále v rukou dědičné aristokracie, která nechtěla připustit ohrožení svých privilegií. Po nátlaku na hraběte Münsteru, kterému bylo shromáždění prezentováno jako „jakobínské“ či „revoluční“ se nakonec ministr Německé kanceláře podvolil a - zřejmě i pod vlivem revolučního nadšení v tehdejších okolních německých státech - rozhodl o upřednostnění privilegovaných stavů a nahradil na podzim 1819 jednokomorový parlament dvoukomorovým.¹¹⁰

Obě jeho části - což bylo v tehdeším Německém spolku unikem - měly naprosto stejná práva a mohly tak jedna druhou blokovat. Tímto způsobem Münster zajistil, aby v klíčových otázkách převážila rozhodnutí vlády, což ještě podpořil zajištěním si rozhodující podpory v první komoře přidělením většiny hlasů pozemkové aristokracii. Společně s úspěšným potlačením přechodu k parlamentní monarchii byla schválena i nová ústava, která ale stále držela v čele království tradiční hybatele - místní šlechtické rody a velkostatkáře.¹¹¹ V daném okamžiku se jednalo pro Münsteru a další hannoverské politiky o ideální řešení, které mělo alespoň na čas zajistit v království klid pro nutné sociální, administrativní a vojenské reformy.

Pro další období byla příznačná snaha Münsteru centrálně řídit co nejvíce záležitosti Hannoverska z Londýna. Tato politika ale narazila na odpor jak v Británii, tak v Hannoversku, což dokládá neúspěch Münsterova plánu řídit z Londýna hannoverské finance.¹¹² Ani tehdy - v období dosud největší centralizace řízení welfského království

---

auf die Rede des erwählten Präsidenten der allgemeinen Städte-Versammlung“. Citováno v: KONIGS, s. 164; SIMMS- RIOTTE, s. 117.

¹⁰⁸ Srov BERTRAM, Mijndert, *Staatseinheit und Landesvertretung: die Erste oder Provisorische Allgemeine Ständeversammlung des Königreiches Hannover und ihre definitive Organisation (1814–1819)*, dizertační práce, Hannover 1987, s. 292-304.

¹⁰⁹ KONIGS, s. 164-165.

¹¹⁰ BERTRAM, *Staatseinheit und Landesvertretung: die Erste oder Provisorische Allgemeine Ständeversammlung*, s. 292-299.

¹¹¹ Tamtéž, s. 299-304.

¹¹² KONIGS, s. 164d.

v Londýně - ale nepřicházela na pořad dne myšlenka začlenění Hannovera jako provincie do Britského impéria.

„V takovém případě by Hannovera,“ tvrdil Münster, *„mohlo být v budoucnu jako součást mírových smluv směřeno za jiné území... Podobné situace se vyskytovaly již v minulosti. Současná situace byla pro Hannovera bezpečnější, protože Británie nemá žádné právo vzdát se dědictví jejího krále.“*¹¹³ Kromě toho mezi britskými politiky stále převládal pohled na Hannovera jako na kontinentální břímě pro Británii, která měla jako námořní velmoc své primární obchodní a politické zájmy vedle Evropy také v Indii a na Blízkém Východě. Hlubší angažmá v Německu na úkor rentabilnějších částí impéria tak nebylo žádoucí. Proto v konečném důsledku k většímu propojení Hannovera s Británií vůbec nedošlo, a to pro nezájem od obou stran. Podpůrné argumenty pro tento závěr potom nabídne další část této práce.

---

¹¹³ GRUNER, *England, Hannover und der Deutsche Bund 1814–1837*, s. 87.

2. Hannoversko mezi tradicí a reformou - vývoj personální unie v letech 1815–1821

2.1. Britská vnitřní politika v první polovině 19. století

Pro pochopení kontextu, v němž se odehrával vývoj personální unie v letech 1815–1837 je nezbytné krátce zmínit tehdejší politickou situaci ve Velké Británii. Je totiž nabíledni - a dokládá to i většina prostudovaných pramenů a literatury - že politické poměry v této ostrovní zemi, které v daném období rozhodně nelze označit za stabilní a klidné, významně formovaly názory na samotnou instituci personální unie, stejně jako Britů na Hannoversko a Hannoveranů na Británii. Celá britská společnost procházela v první polovině 19. století transformací rámovanou širokým úsilím o změnu dosavadních poměrů. Velmi zkratkovitě by se dala politická situace tehdejší Británie shrnout jako stav mezi „revolucí, radikalismem a reformou“.¹¹⁴

Revoluce byla představována opakovanými hrozbami pro vládní kabinet, které zosobňovali nespokojení zemědělci, katolíci, občané bez volebního práva či Irové, vždy podle konkrétní politické situace (přijímání Zákona o zrovnoprávnění katolíků, tzv. obilné zákony, proces rozšiřování volebního práva započatý v roce 1832, otázka postavení irské populace, atd.). Radikalismus představovaly zájmové skupiny, které se snažily prosadit svůj názor jinak než pomocí politického boje v lavicích Parlamentu (Katolická asociace a Daniel O'Connell, William Cobden, chartisté). Reforma pak byla jakýmsi výsledkem, „katalyzátorem“, předchozím pojmů a jejím zosobněním byly výše zmiňované zákony - předně Zákon o zrovnoprávnění katolíků (*Catholic Emancipation Act* či *Roman Catholic Relief Act*), Zákon o reformě městské správy (*Municipal Reform Act*), Zákonem o zastoupení lidu z roku 1832 (*Great Reform Act*), ale také sociální reformy týkající se nejchudších vrstev společnosti a konečně zrušení obilných zákonů v roce 1846.¹¹⁵

Období, které je důležité pro problematiku této práce, začíná v Británii již v roce 1812. Po zavraždění Spencera Percivala, ministerského předsedy v letech 1809–1812, v lobby Dolní sněmovny, nastupuje na jeho místo Robert Jenkinson, 2. hrabě z Liverpoolu, který se udržel u moci až do roku 1827. Byl to právě on, kdo se musel poprat s ekonomickými, politickými a dalšími výzvami, spojenými s ukončením války s Francií a návratem do mírového období. I přes velmi negativně přijímané události, jakými byl bezpochyby tzv. Peterlooský masakr

---

¹¹⁴ Zde autor práce vědomě odkazuje na publikaci BROWN, Richard, *Revolution, Radicalism and Reform. England 1780–1846*, Cambridge 2009, která se danými otázkami ve stručnosti, ale poměrně přehledně zabývá.

¹¹⁵ Blíže v češtině k jednotlivým reformám i pojmům např. PEČENKA, Marek - LUŇÁK, Petr a kol., *Encyklopedie moderní historie 1789–1999*, 3. vydání, Praha 1999.

v roce 1819¹¹⁶, byla Liverpoolova vláda úspěšná, což se nejvíce projevilo po premiérově infarktu a stažení se z politiky v roce 1827. Po něm následovaly v rychlém sledu tři nepřilíš úspěšné vlády George Canninga, Fredericka Johna Robinsona, vikomta Goderiche a Arthura Wellesleyho, vévody z Wellingtonu. Zatímco pod Liverpoolovým vedením dokázali všichni tito politici vzájemně spolupracovat a držet na uzdě své ambice, kromě premiérství Canninga, které skončilo po necelých čtyřech měsících (119 dnech) jeho smrtí, skončila další dvě krátká premiérství fiaskem, rozštěpením vládnoucích toryů a nástupem opozičních whigů k moci.

Za vlády vévody z Wellingtonu plně propuká „reformní činnost“, když je nejprve v roce 1828 zrušen Zákon o zkoušce (*Test Act*) a v roce 1829 je po dlouhém celospolečenském boji schválen Zákon o zrovnoprávnění katolíků (*Roman Catholic Relief Act 1829*¹¹⁷). Pro Wellingtonův odpor k parlamentní reformě dochází v listopadu 1830 k pádu vlády a kabinet tvoří namísto „reformních“ toryů whigové v čele s hrabětem Greyem¹¹⁸. Ti i přes počáteční neúspěch s parlamentní reformou v roce 1831, sporem o ní se Sněmovnou lordů a nátlakem krále Viléma IV., který dával najevo svůj úmysl jmenovat tolik peerů do Horní sněmovny, aby reforma prošla, nakonec pokus o volební reformu úspěšně dovádějí k cíli. V červnu 1832 je tak schválen (již zmiňovaný) Zákon o zastoupení lidu (*Great Reform Act*).¹¹⁹ Tímto úspěchem je podpořena moc whigů a reformní úsilí dále pokračuje zrušením otroctví za náhradu v roce 1833, Chudinským zákonem (*Poor Law Amendment Act*) 1834, Zákonem o reformě městské správy (*Municipal Reform Act*) 1835 a dalšími.¹²⁰ Éra reforem spjatých se stranou whigů poté končí jejich porážkou ve volbách v roce 1841. Tehdy se k moci vrací reformovaná strana toryů jako strana konzervativní¹²¹, která se dokázala pod

---

¹¹⁶ Masakr v Peterloo - označení pro krvavé potlačení demonstrace 16. 8. 1819 na Svatopetrském poli (*St. Peter's Field*) u Manchesteru v Anglii. Pojmenování tohoto masakru má ironický význam a odkazuje na fakt, že proti demonstrantům byl nasazen 15. jezdecký pluk, bojující předtím v roce 1815 v bitvě u Waterloo. Demonstrace byla svolána anglickými radikály za prosazení volební reformy a za zrušení obilních zákonů (cel). Zúčastnilo se jí na 60 000 lidí, převážně textilních dělníků. Úřady označily neozbrojené a pokojné shromáždění za projev otevřené vzpoury a nařídily jeho násilné rozeznání, při němž bylo 11 lidí zabito a asi 400 zraněno.

¹¹⁷ Vedle něj existoval ještě *Roman Catholic Relief Act* z roku 1791 navazující na *Act for Catholic Relief* z roku 1778.

¹¹⁸ Charles Grey, 2. hrabě Grey (1764–1845) - též známý jako vikomt Howick, prominentní whigovský politik a britský premiér v letech 1830–1834.

¹¹⁹ K tomu viz BROCK, Michael, *The Great Reform Act*. London 1973; WICKS, Elizabeth, *The Evolution of a Constitution: Eight Key Moments in British Constitutional History*, Oxford 2006., s. 65-82.

¹²⁰ Pro právní vývoj Británie v daném období viz SELTENREICH, Radim - KUKLÍK, Jan, *Dějiny angloamerického práva*, 2. vydání, Praha 2011. K britskému ústavnímu vývoji v 19. století strany 146-166 a velmi přehledný rejstřík na s. 840-841.

¹²¹ Toto označení je používáno od roku 1834 a vydání *Tamworthského manifestu*. Tamworthský manifest byl politický manifest vydaný Robertem Peelem roku 1834 v Tamworthu, který je mnohými historiky považován za soubor základních principů, na nichž je založena moderní britská Konzervativní strana. V listopadu 1834 odvolal král Vilém IV. premiéra Williama Lamba, člena strany Whigů, a požádal Arthura Wellesleyho, aby vytvořil nový kabinet. Ten mu navrhl za předsedu vlády místo sebe Peela. Ten s ohledem na to, že ho doporučil Wellesley, uvedl, že jeho názory na politiku jsou částečně odlišné od Wellesleyho. Manifest, formálně určený

vedením Roberta Peela oklepat po volebním debaklu z roku 1832, kdy získala jen 175 křesel ze 658 v Dolní sněmovně. Následuje její poměrně dlouhé období u moci spojené mj. se zrušením obilných zákonů v roce 1846, což byl významný krok k rozvoji volného obchodu.

Co se týče zahraniční politiky daného období, jejími tvůrci byli v letech 1812–1822 lord Castlereagh, po jeho sebevraždě v letech 1822–1827 George Canning a v letech 1830–1841 John Henry Temple, vikomt Palmerston. Castlereaghovým primárním cílem bylo sledování míru a stability v Evropě společně se zajišťováním britských obchodních zájmů. Prostředkem měla být rovnováha sil mezi tehdejšími evropskými mocnostmi - Velkou Británií, Ruskem, Pruskem, Rakouskem a Francií. Počáteční idea kooperace utvořená na Vídeňském kongresu, se ale postupem času vytrácela a definitivně mizí po kongresu ve Veroně v roce 1822.

Ve své snaze nenarušovat rovnováhu sil byli ale jak Castlereagh, tak i jeho nástupci, nuceni činit mnoho kompromisů a angažovat se v nejrůznějších kontinentálních problémech ve snaze ochránit své primárně obchodní a strategické zájmy. Těmi byly ve vztahu k Nizozemí zajištění jeho přístupu k Rýnu a do ústí řeky Šeldy a také ochrana kanálu La Manche před průnikem jiné mocnosti (předně Francie), v případě Pyrenejského poloostrova zajištění přístupu britského loďstva do Středomoří a nazpět do Atlantiku (proto Británie drží město Gibraltar) a nakonec určité „zadržování“ Ruska tak, aby nemohlo dále do Evropy přes Rakousko a Prusko a ve stejnou chvíli ani neohrožovalo britské zájmy v Indii. To se dělo předně skrze zajišťování předpolí před britskou Indií a poskytováním britské ochrany „Nemocnému muži na Bosporu“ Osmanské říše.¹²²

2.2. Vybrané problémy Hannoverska v letech 1815–1821 - utváření institucí nového státu a spojené problémy

Po pacifikaci parlamentarismu představovala další výrazný problém čerstvě utvořeného hannoverského království armáda. Základ ozbrojených sil království měla tvořit Královská německá legie složená z vojáků, kteří bojovali na konci napoleonských válek v britských

---

jako vyjádření Peelova politického programu jen voličům obvodu Tamworth, za nějž Peel kandidoval do Dolní sněmovny, byl publikován v celostátním tisku 18. prosince 1834.

¹²² K britské politické historii daného období např. LEE, Stephan J., *Aspects of British Political History 1815–1914*, London/New York 1996; MORGAN, Kenneth O., *The Oxford Illustrated History of Britain*, New York 2009, s. 419–462; EVANS, E. J., *The forging of the modern state: early industrial Britain 1783–1870*, London 1996; TURNER, Michael, *British politics in an age of reform*, Manchester 1999. K medailonkům významných politiků daného období např. GASH, Norman, *Lord Liverpool*, London 1984; ROLO, P. J. V., *George Canning*, London 1965; SMITH, E. A., *Lord Grey*, Oxford 1990; JENKINS, T. A., *Sir Robert Peel*, London 1998; RIDLEY, J. *Palmerston*, London 1970; BEW, John, *Castlereagh*, London 2011; KISSINGER, Henry A., *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812–22*, aktualizované vydání, New York 2013.

službách za zbavení Německa francouzské okupace. Většinu vojáků tvořili emigranti z Hannovera, kteří si od založení legie v roce 1803 vydobili renomé po celé Evropě. Problémem však byly jednotky ve vlastním Hannoveru, které se zformovaly po porážce Napoleona v bitvě národů u Lipska v roce 1813 a následně hrály roli v německých osvobozeneckých válkách probíhajících až do roku 1815.¹²³ Po rozpuštění emigrantského vojska na jaře 1816 tak byly nakonec do nově se formující královské armády zařazeny pouze kavalerie a dělostřelectvo. I přesto však tradice Královské německé legie už silně zakořenila a udržovala se v povědomí Hannoveranů nejen po dobu existence království, ale ve formě výstav, knižních publikací a slavnostních přehlídek prakticky až dodnes.¹²⁴

Skutečností však zůstává, že hannoverské ozbrojené síly musely být vyjma vojáků a struktury z dob války s Napoleonem rovněž budovány na jiném základě. Ten se ostatně začal vytvářet již v listopadu 1813, když bylo zformováno třicet rezervních batalionů, aby existovaly vedle dosavadních polních batalionů složených z vojenských profesionálů. Každý polní batalion byl dále kombinován se třemi rezervními a společně tvořily regiment. Právě tato struktura pak nakonec převážila jako model pro novou hannoverskou stálou armádu. Při diskuzi o velikosti nové armády se střetávala koncepce „defenzivní“, kdy by armáda zůstala zhruba stejná početná jako před rokem 1803, a koncepce „ofenzivní“, která by ve své podstatě vedla k razantnímu navýšení počtu vojáků a transformaci Hannovera ve vojenský stát na způsob Pruska.¹²⁵ S tím by byl ale zároveň spjat vzestup vojenských důstojníků, kteří by - jak se obávala hannoverská aristokracie - mohli uplatňovat zvýšený vliv v politice. Zastáncem oné „ofenzivní“ podoby byl především generál Friedrich von der Decken, který byl pověřen celkovou reformou armády a uplatňoval silný vliv na vojenského guvernéra Hannovera, vévodu z Cambridge.

Dle koncepce von der Deckena měl právě vévoda z Cambridge sehrát v budoucnosti Hannovera významnou roli jako vícekrál, zatímco von der Decken měl zastávat pozici ministra války, díky níž by v silně militantním státě byl tím, kdo ve svých rukou drží nejvíce moci.¹²⁶ Takováto politika ale musela dříve nebo později přijít do střetu s hrabětem Münsterem, který ve stejné době vyvíjel snahy o centralizaci většiny pravomocí v království do svých rukou a rozhodně nechtěl, aby mu v Hannoveru mimo jeho dosah vyrostl silný rival.

---

¹²³ ŠEDIVÝ, Miroslav, *Osvobozené války v Německu 1813–1815: Mýtus a realita*, in: *Historica Olomucensia*, roč. 2014, č. 46, s. 39-56.

¹²⁴ K tomu HEINZEN, *Transnational Affinities and Invented Traditions*, s. 1404-1434.

¹²⁵ FOX, Richard W., *„Konservative Anpassung an die Revolution: Friedrich von der Decken und die hannoversche Militärreform 1789–1820. Eine Untersuchung der Rolle des Militärs in Staat und Gesellschaft“*, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, roč. 34, 1973, s. 171-273.; BERTRAM, Mijndert, *„Der Mondminister“ und „General Killjoy“*, s. 213-62.

¹²⁶ Srov. FOX, s. 173-273.

K tomu je nutno připočíst také zamítnutí návrhu na navýšení výdajů na zbrojení hannoverským parlamentem, čímž byly ambiciózní plány generála pohřbeny. Ve výsledku v roce 1816 obdržel vévoda z Cambridge titul generálního guvernéra, díky čemuž mohl řídit zasedání civilních ministrů. Žádného dalšího polepšení se ale vévoda z Cambridge nedočkal, protože nebylo v zájmu ani Münstera, ani prince-regenta jeho roli jakkoliv rozšiřovat. Stále platilo, že klíčovou figurou v rámci státní hierarchie měl být i nadále „neviditelný“ panovník v Londýně.¹²⁷

Zajímavou byla reakce britských politiků na usazení vévody z Cambridge v Hannoveru. Ti začali v reakci na jeho žádost o navýšení apanáže z roku 1818 ústy poslance Henryho Broughama požadovat informace o jeho hospodaření v Hannoveru. „*Dolní sněmovna by měla být seznámena s příjmy z Hannoverska vybíranými vévodou z Cambridge,*“ bouřil Brougham a přidal názor o Hannoveru jako „[o] zemi, která byla tak často důvodem zvýšených nákladů pro Británii...“, pročež by „*měla přispět ke snížení našeho [finančního] břemene...*“¹²⁸ Na to mu bylo kolegou William Wilberforcem namítnuto, že „*Sněmovna nemá s Hannoverskem nic společného... nikdy nebylo zvykem Parlamentu míchat se do hannoverských záležitostí a on [Wilberforce] věří, že by se Parlament měl raději zdržet zasahování do záležitostí této země.*“¹²⁹ Do diskuze se zapojil i poslanec Thomas Brand s názorem, že „*sněmovna by se neměla zabývat vévodou v Hannoveru... ale měla by se zabývat tím, zda bude nabytá suma utracena v Anglii nebo Hannoveru.*“¹³⁰ Dle názoru Branda dokonce britské peníze utracené vévodou z Cambridge v Hannoveru mohly připomínat imperiální tribut. Opačný názor zastával poslanec George Tierney: „*...vícekrát nebo hlavní guvernér v Hannoveru má v každém případě pod svou kontrolou vše, co je zapotřebí pro jeho potřeby nebo zachování jeho důstojnosti. V Hannoveru neexistuje žádný zákon, který by omezoval úmysly vévody z Cambridge. Jeho Veličenstvo tedy může nařizovat cokoli, co uzná za vhodné... a peníze mu budou [v každém případě] k většímu užítku v té zemi než zde.*“¹³¹ Ve výsledku Parlament zamítl předkládanou imperiální interpretaci britsko-hannoverské unie navrhanou Brandem a zvýšil vévodovu apanáž.

Z důvodu vysokých nákladů na udržování stavu armády bylo postupem času přistoupeno ke snížení jejího početního stavu. V roce 1820 tak došlo ke snížení početního stavu armády z přibližně 30 000 mužů na 21 000 a ke zrušení polních i rezervních batalionů a

---

¹²⁷ Jak podotýká SIMMS- RIOTTE, s. 119.

¹²⁸ HANSARD (ed.), *The Parliamentary Debates*, xxxviii, col. 12.

¹²⁹ Tamtéž, col. 131.

¹³⁰ Tamtéž, col. 134.

¹³¹ Tamtéž, col. 135.

jejich nahrazení integrovanými regimenty tvořenými výlučně Hannoverany. Od té chvíle také měla být vojenská služba viděna jako povinnost každého schopného muže v království.¹³² Kromě snížení počtu vojáků došlo v roce 1824 k další klíčové změně, když krále Jiří IV, dřívější princ z Walesu a v letech 1811–1820 regent, na návrh hannoverského parlamentu deklaroval, že hannoverská armáda už nebude nikdy využita ve prospěch cizího státu.¹³³ Deklarace panovníka nabyla nového významu v roce 1824 při ohrožení probritského režimu v Portugalsku Španělskem. Původním záměrem britských politiků bylo vyslat z Hannovera na Pyrenejský poloostrov 6 200 mužů, ale po odmítavém stanovisku Münsteru i samotného britského vládního kabinetu, který se obával protestů Francie, bylo od návrhu ustoupeno.¹³⁴ Tím došlo k vytvoření precedentu pro budoucnost a hannoverské jednotky již nebyly v zájmu Británie užity až do roku 1837 a konce personální unie.

Klíčovou událostí v prvních letech království bylo také schválení nové ústavy v roce 1819. Ta dala vzniknout hannoverskému parlamentu (*Die Ständeversammlung des Königreichs Hannover*), který se skládal ze dvou komor.¹³⁵ Nedošlo ale k plnému zrušení regionálních zastupitelských sborů, které dále existovaly jako provinční a řešily záležitosti, které nebyly vyhrazeny parlamentu. Jeho dvě komory pak zahrnovaly velké pozemkové vlastníky, šlechtu a zástupce církve v první komoře a zástupce měst ve druhé. Polovina poslanců byla také nově volena občany. Aktivní a pasivní volební právo ale bylo značně omezeno, když tím pasivním například disponovali jen ti občané s příjmy nejméně 6000 říšských tolarů z panství nebo nemovitostí.¹³⁶ Obě komory měly stejná práva. Parlament rozhodoval o vypsání daní, měl být konzultován při vydávání zákonů a také se mohl s návrhem vlastního zákona obrátit na panovníka. Tomu stále zůstávalo právo vydávat zákony, příp. změnit ústavu samotnou.¹³⁷

Přelomovým byl pro Hannoverany rok 1821, kdy království po několika dekadách poprvé navštívil welfský panovník.¹³⁸ Předcházela tomu návštěva Jiřího IV., který v lednu

---

¹³² Tamtéž, s. 120.

¹³³ Nedatovaný dopis hraběte Münsteru, NHStA Hann., Dep. 110, A 185.

¹³⁴ Zpráva Německé kanceláře Jiřímu IV. vypracovaná Münsterem, 19. července 1824, NHStA Hann., Dep. 110, A 185.

¹³⁵ K jejich fungování viz předcházející kapitola.

¹³⁶ Srov. BERTRAM, *Staatseinheit und Landesvertretung: die Erste oder Provisorische Allgemeine Ständeversammlung*.

¹³⁷ Pro kompletní znění ústavy z roku 1819 viz např.

<http://www.verfassungen.de/de/nds/hannover/hannover19.htm> [cit. 28. 7. 2017]. Pro pravomoce panovníka dále BERTRAM, *Staatseinheit und Landesvertretung: die Erste oder Provisorische Allgemeine Ständeversammlung*, s. 85an.

¹³⁸ K tomu nejnověji VAN DEN HEUVEL, Christine, *At table we heard of nothing but Hanover - Der Besuch Georgs IV. im Königreich Hannover 1821*, in: REITEMEIER, Arnd - OHAINSK, Uwe (ed.), *Aus dem Süden des*

1820 nahradil po šedesáti letech vlády na trůně svého otce Jiřího III., v Irsku v srpnu a září, po níž přicestoval do Hannovera 6. října. O čtyři dny později pak s velkou pompou vstoupil do hlavního města. Ač jeho návštěva trvala velmi krátce, protože byl již 29. října donucen po záchvatu dny odcestovat zpět do Británie, jednalo se bezesporu o symbolický akt pro obyvatele severoněmeckého království, kteří neviděli svého panovníka doma od roku 1755, i pro hraběte Münsteru, pro kterého se jednalo o jeden z vrcholů jeho politické kariéry. Narozdíl od akcí Jiřího I. a II. návštěva jejich jmenovce nevyvolala ani žádné větší pobouření v Británii, která z ní dokonce nepřímo těžila, když se během ní ministr zahraničí lord Castlereagh setkal s rakouským ministrem Metternichem. Jiří IV. si doslova „získal srdce“ svých poddaných, když je informoval o tom, že „byl vždy Hannoverem“ a že „bude žít a zemře jako Hannoveran.“¹³⁹ Ironií bylo, že podobné oznámení provedl již předtím v Irsku, kde tvrdil, že má „irské srdce.“¹⁴⁰ A dokonce - jak uvádí britský historik Christopher D. Thompson - o sobě Jiří IV. několik let předtím prohlašoval, že „pouze on a bratr Vilém [pozdější král Vilém IV.] nejsou Němci“¹⁴¹, čímž bezpochyby narážel na své mladší bratry, kteří strávili svá studijní léta v Hannoveru na (značně anglofonní) univerzitě v Göttingenu.

Za zmínku stojí i drobná kauza, kterou vyvolal vydavatel radikálního deníku *The Black Dwarf* Thomas Jonathan Wooler. Ten si povšiml a neopomněl zmínit, že:

„...zatímco jsou zbraně odeprény masám lidí v Irsku a zatímco jsou celé okresy v Británii pod zákonnými omezeními jejich držení, říká se, že každý z občanů Hannovera, kteří zaplnili ulice k přijetí Jejich Výsosti, měl v ruce mušketu!“ Wooler u toho ale nekončil a pokračoval: „...dobyvatel Británie a Irska se vrátil do hlavního města své rodné země a byl přijat národem ozbrojených mužů jako triumf po dobytí zemí, které byly odzbrojeny rozhodnutím Parlamentu. Je to velký kontrast, když je svobodnému národu zakázáno nosit zbraně, zatímco stát notoricky despotický může svolat své občany, aby se zbraněmi v rukou přivítali suveréna!“¹⁴²

Přehnaný důraz na ozbrojené obyvatele Hannovera měl sloužit pro Brity jako symbol tyranie a útlaku a Hannovera jako reprezentant zastaralé despotie nevhodný pro spojení s moderní Británií. Samotný autor cílil především na příznivce monarchou zavržené

Nordens. *Studieren zur niedersächsisches Landesgeschichte für Peter Aufgebaur zum 65. Geburtstag*, s. 211-233.

¹³⁹ Citováno např. v HARDING, s. 265; Podrobněji VAN DEN HEUVEL, *At table we heard of nothing but Hanover ...*, s. 211-233.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 265.

¹⁴¹ SIMMS - RIOTTE, s. 90.

¹⁴² *The Black Dwarf*, roč. 7, 1821, s. 565 a 569.

královny Karolíny Brunšvicové, které zemřela na začátku srpna téhož roku a měla mezi Brity velké sympatie.

Celá hannoverská návštěva panovníka se nesla v přísné režii Münsteru, který využíval svých pevných otěží nad vládou v Hannoveru pro naplánování cesty do nejmenších detailů.¹⁴³ Díky své blízkosti monarchovi byl právě on tehdy mužem, který přijímal petice, žádosti a vydával rozhodnutí a také tím, kdo jménem krále stanovoval pravidla, podle nichž se mělo jeho německé království řídit. Navíc tehdy nic nenavzdávало jeho možnému ústupu ze slávy, když kupříkladu patřil k tzv. „*cottage clique*“, skupině vlivných přátel panovníka, která se s ním setkávala v královské chatě (*Royal Lodge*) ve Windsoru.¹⁴⁴

I přes velký vliv se ale Münster pomalu vzdaloval od zájmů králových německých poddaných. Bylo to způsobeno mimo jiné i jeho stále řídicími návštěvami v Hannoveru, kde pobyl po delší čas do svého penzionování pouze v letech 1821, 1824 a 1826. Stejně jako Jiří IV. i on tak stále více závisel na zprávách zasílaných Německé kanceláři do Londýna, které ale jen stěží mohly podat zcela přesný a nepřikrášlený pohled na věc. Pravděpodobně i proto nevěnoval Münster bližší pozornost zvyšující se nespokojenosti poddaných s neadekvátním politickým zastoupením a špatnou životní úrovní zemědělstvím se živící části populace.¹⁴⁵ Právě ta měla také později vést k Münsterově pádu.

2.3. Spory o regentství mezi Hannoverem a Brunšvicem 1820 a jeho politické důsledky

Drobnou krizí, která na počátku 20. let 19. století rezonovala mezi britskou i hannoverskou veřejností - i když v Británii byla zastíněně bouřlivou aférou týkající se rozvodu krále Jiřího IV. s manželkou Karolínou Brunšvicovou - byl spor o podobu regentství v Brunšvicu za neplnoletého vévodu Karla II.¹⁴⁶ Ten zdědil vévodství po náhlém úmrtí svého otce Karla

---

¹⁴³ Panovníka kupříkladu před vstupem do hlavního města slavnostně přivítali vévodové z Cumberlandu a Cambridge, byla vypálena salva ze 101 zbraní a po celou dobu královny návštěvy se konaly vojenské přehlídky, opery, ohňostroje a plesy. Dokonce byl z Británie přivezen slon z královského zvěřince, všechny královské pokoje byly vybaveny křesly, čajovými konvicemi, nábytkem po anglickém vzoru, aj.. Neuskutečnila se ovšem slavnostní korunovace, protože ta by tehdy na kontinentě krátce po pádu Napoleona ještě působila nepatřičně. KONIGS, s. 164-165; BERTRAM, *Das Königreich Hannover...*, s. 44-45.

Jiří IV. dokonce plánoval návrat do Hannoveru v roce 1822, ale cesta se i přes pokročilé stadium příprav nakonec neuskutečnila. *The Gentlemen's Magazine*, roč. 1822, s. 362, citováno v: KONIGS, s. 165.

¹⁴⁴ HIBBERT, Christopher, *George IV: The Rebel Who Would Be King*, London 2007, s. 687-688.

¹⁴⁵ Blíže viz FOX, s. 216an.

¹⁴⁶ Podrobněji KÜHN, Joachim, *Gentz, Metternich und Herzog Karl II. nach dessen Vertreibung*, in: Braunschweigisches Jahrbuch, Wolfenbüttel 1967, s. 78-101.

Stručný životopis Karla II. vévody Brunšviccko-lüneburského a vévody Oelského dostupný na: [https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Karl_II._\(Herzog_von_Braunschweig-L%C3%BCneburg-Wolfenb%C3%BCttel\)](https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Karl_II._(Herzog_von_Braunschweig-L%C3%BCneburg-Wolfenb%C3%BCttel)); <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D46495.php>. Ze starší literatury pak BRAUN, Karl,

Viléma Ferdinanda vévody Brunšvicko-Lüneburského v bitvě u Quatre Bras v roce 1815. Vévoda Karel Vilém byl slavným bojovníkem proti Napoleonovi a také brunšvickým národním hrdinou, kterému se v srpnu 1809 podařilo vyrvat město ze spárů francouzů. Byl také přítelem britského prince-regenta Jiřího, prince z Walesu, u něhož pobýval v exilu po smrti své manželky společně se svými dvěma syny Karlem a Vilémem od roku 1809.

Protože v době vévodovi smrti byl jeho prvorozený syn nezletilý, na základě dřívější rodové smlouvy se stal jeho poručníkem a regentem Brunšvicka právě princ z Walesu. Karel s mladším bratrem Vilémem měli být dále vychováváni pod vedením nejdříve radního Eignera, následně hannoverského diplomata Friedricha Wilhelma Alexandra von Linsingen, finanční záležitosti vévodství měly být řízeny hrabětem Münsterem, lordem Liverpoolem a George Canningem a Brunšvicko měla řídit tajná rada v čele s hrabětem Gebhardem von Schulenburg-Wolfsburg a po jeho smrti v roce 1818 hrabětem Johannem Ernestem von Alvenslebenem ve spolupráci s nejvlivnějším hannoverským ministrem a důvěrníkem regenta hrabětem Münsterem.

Zdaleka nejschopnějším brunšvickým státním úředníkem se ukázal právník Justus von Schmidt-Phiseldeck, který po vzoru Pruska a Francie zaváděl v zaostalém Brunšvicku nutné reformy (snížení daňového zatížení obyvatelstva, stavění nových cest, reforma vzdělávacího systému, schválení nové konstituce v roce 1820, která garantovala v místním parlamentu 20 míst svobodným poddaným, aj.)¹⁴⁷ za podpory jak Münstera, tak Jiřího IV. v Londýně. Karel se ale stále více projevoval jako chamtivý, tvrdohlavý, pyšný a rozmařilý muž, který kvůli své problematické povaze strávil dobu před dosažením zletilosti nejdříve na studiích v Lausanne, pak na zámku Bruchsal a nakonec ve Vídni. Tam se také dostal pod vliv Metternicha, který podporoval jeho averzi k regentovi a Hannoveru obecně. Vše vyvrcholilo sporem o stanovení data plnoletosti mladého vévody. Zatímco Karel za podpory Metternicha tvrdil, že ji dosáhl už v osmnácti a na základě staré welfské rodové smlouvy (*Pactum Henrico-Wilhelminum* z roku 1535) se domáhal odchodu hannoverských úředníků z Brunšvicka a předání moci, hannoverský a britský král a brunšvický regent Jiří IV. nesouhlasil a navrhoval počkat do Karlových jedenadvacátých narozenin. O posouzení byly ústy Münstera požádány dvory ve Vídni a v Berlíně. Pruský ministerský předseda Hardenberg se vyslovil pro dodatečné prodloužení regentství, přičemž doba jeho trvání měla být určena v součinnosti

---

Der Diamanten-Herzog. Ein deutscher Prinzenspiegel, Berlin 1881. Několik zmínek o jeho činnosti v době napoleonských válek dohledatelné např. v: JÜN, Libor, *Napoleonské války*, Praha 2005.

¹⁴⁷ TREITSCHKE, Band 4, s. 383.

s názorem Vídně. Kníže Metternich souhlasil.¹⁴⁸ Celý spor, provázený několika skandály jako například Karlovou výzvou hraběte Münstera na souboj, byl nakonec vyřešen kompromisem. Karel získal své dědictví 30. října 1823 po dosažení devatenácti let, přičemž do té doby měla stále ještě trvat reformní a obecně kladně přijímaná činnost regentství.¹⁴⁹ Z celé pře a pobytu ve Vídni si však Karel odnesl silnou nevraživost vůči svým welfským příbuzným v Hannoveru a do určité míry i závist k jejich vzestupu po roce 1814, který malé Brunšvicko minul.¹⁵⁰ Tím ale problémy neskončily.

Vláda Karla II. byla totiž charakterizována svévolí, mrháním veřejnými prostředky i spory s okolními státy. Zatímco první dva roky se mladý vévoda na radu Metternicha zdržoval zásahů do státní správy, která byla plně v rukou prezidenta (předsedy) generálních stavů (*Präsident der Ständeversammlung*) von Schmidt-Phiseldecka, po jejich uplynutí se pustil do vládnutí se vši rozhodností. Bohužel jeho kroky byly poznamenány hněvem na Hannoveru a svého bývalého poručníka, což předčasně vyvrcholilo (po snížení mzdy a opakovaných urážkách) odvoláním Schmidt-Phiseldecka v roce 1826. Tehdy byl pohrdavě výzván vévodou, aby „odešel do služeb Hannoveru.“¹⁵¹ Brunšvický reformátor tak záhy skutečně učinil a 15. dubna 1827 tajně uprchl do Hannoveru. Ve svém novém domově ale Schmidt-Phiseldeck nestrádal, když získal titul tajného rady a pozici v hannoverské administrativě. Krom toho byl v rámci Německa chován v takové vážnosti, že mu byla nabízena i pozice v pruské administrativě ve Francích. Rozzuřený brunšvický vévoda nařídil návrat uprchlého ministra a jeho postavení před speciálně jmenovanou vyšetřovací komisí. Vedle toho nechal zaslat oficiální „stížnost“ na jednání hannoverské vlády, která se dopustila „neoprávněného zaměstnávání a ochrany pana von Schmidt-Phiseldecka.“¹⁵²

Vévoda také podpořil kabinetní konkurenty Schmidt-Phiseldecka, kteří na něj napsali několik kritických až posměšných pamfletů. Sám Schmidt-Phiseldeck se bránil pomocí pamfletu *O mém odchodu z vévodství brunšvického*, v němž dokonce otiskl i vysvětlující dopis pro vévodu z 18. května 1827. Celý spor nakonec skončil až rozhodnutím Spolkového sněmu, po němž se Schmidt-Phiseldeck stal hlavou hannoverského justičního oddělení. Tou byl do roku 1832, kdy byl přeložen do Hildesheimu na pozici zemského správce. V roce 1840 Schmidt-Phiseldeck odešel do výslužby a vrátil se do Brunšvicka. Zemřel v září 1851 ve Wolfenbüttelu.

---

¹⁴⁸ K tomu blíže TREITSCHKE, Band 4, s. 385.

¹⁴⁹ Karel souhlasil s odkladem své plnoletosti o rok na radu knížete Metternicha, který na něj tehdy uplatňoval silný vliv. K tomu blíže dále.

¹⁵⁰ V rámci Vídeňského kongresu totiž nezískalo žádná nová území - poznámka J. R..

¹⁵¹ TREITSCHKE, Band 4, s. 385.

¹⁵² Tamtéž, s. 385-386.

U sporu s reformním brunšvickým úředníkem ale nezůstalo. Vévoda Karel se nemínil krotit a začal zpochybňovat ústavu z roku 1820, která byla vydána za jeho neplnoletosti, společně s dalšími zákony z doby regentství. 10. května 1827 tak došlo z rozhodnutí vévody k zneplatnění těchto zákonů a ústavy¹⁵³ s prozatímní platností do roku 1832, což vyvolalo silný odpor Hannovera i brunšvických stavů. Za vévodu se sice stále stavěl Metternich, ale ani on ho neochránil před diplomatickým nátlakem Hannovera, které podpořilo i Prusko. Spor nakonec musel vyřešit Spolkový sněm, který rozhodl o ponechání všech zákonů z doby regentství v platnosti. Vévoda se ale dlouho odmítal podřídit a vše málem řešila až spolková exekuce, kterou bylo po urgencích Hannovera pověřeno v březnu 1830 Sasko. Teprve tehdy se vévoda uvolil zrušit své dřívější nařízení, slíbil dodržování ústavy a pravidelné svolávání stavů. Nutno však dodat, že vévoda nemínil kapitulovat ihned. Svým dekretem ze 22. dubna 1830 sice zneplatnil své rozhodnutí z května roku 1827, ale nevyjádřil se v otázce platnosti ústavy z roku 1820. K jejímu přijetí se nedobrovolně uvolil až po dalším diplomatickém nátlaku, přičemž jednání samotných brunšvických stavů ohledně ústavy skončilo bezvýsledně vlivem překotných událostí v létě 1830. Složitou situaci Británie v celém rodinném sporu ukazuje korespondence mezi britským vyslancem u Spolkového sněmu ve Frankfurtu nad Mohanem a britským ministerským předsedou hrabětem Aberdeenem¹⁵⁴: „...než skončila má konverzace s baronem Stralenheimem připojil se k nám bádenský ministr, který dal nepokrytě najevo svůj názor na nedostačnou satisfakci [slíbenou brunšvickým vévodou] a vyslovil své záměry společně s těmi, kteří se s ním shodovali v pohledu na danou otázku v rámci Sněmu. Svou řeč zakončil slovy: „Chystáme se nyní postavit do opozice proti Rakousku... poskytnete nám Vaše vláda podporu?“

Odpověděl jsem: „V této otázce jsem zmocněncem hannoverského ministra a tomu se také zodpovídám.“ Bádenský ministr odpověděl: „Ale to pro nás není dostatečné. Když promlouvá baron Stralenheim, vnímáme ho jako prostředníka [v originále organ] hraběte Münsteru, ale když předstoupíte Vy, bude to vnímáno jako podpora od hraběte Aberdeena a anglické vlády. Zatímco první nám dá podporu Hannovera - malého státu jakým jsme i my a tudíž nedostatečnou - druhý nám dá podporu Anglie, což je to, čeho chceme dosáhnout.“

Má odpověď byla: „Jsem zavázán podporovat hannoverského ministra, ale nemohu vystoupit do popředí. Britský král není členem Německého spolku. Já osobně nejsem členem

---

¹⁵³ Ústava byla z roku 1820 - pozn. J. R.

¹⁵⁴ George Hamilton-Gordon, 4. hrabě Aberdeen (1784–1860) - britský politik, v letech 1852–1855 ministerský předseda.

*Spolkového sněmu, a proto bych neměl zaujmout pozici nebo jazyk [osob] zainteresovaných ve věci...*¹⁵⁵

Definitivní pád Karla II., který byl pro svůj rozmařilý život spojený s korupcí ve všech vládních kruzích zván Diamantovým vévodou, přišel po vypuknutí červencové revoluce v Paříži v roce 1830. Vévoda, který tehdy v Paříži náhodou pobýval, se zděsil snadnosti, s jakou byl svržen tehdejší francouzský panovník Ludvík XVIII. a utekl do Bruselu. Tam se ale stal svědkem počátku další revoluce, tentokrát proti nizozemskému králi Vilému I. Vévoda se rychle vrátil do Brunšvicka, kde sebevědomě prohlásil, že utopí jakékoliv revoluční otřesy v krvi. Napětí eskalovalo. 6. září byl Karel při svém návratu z divadla kamenován rozlíceným davem, který se další den pokusil dostat do jeho paláce.¹⁵⁶ Vyděšený Karel II. utekl, přičemž již jen sledoval, jak jeho palác zcela pohltit požár.

Ještě hůře bylo pro mladého vévodu 10. září, kdy do Brunšviku přijel jeho mladší bratr Vilém, který byl obyvatelstvem nadšeně přivítán. Vilém nejdříve zastával úřad regenta za uprchlého bratra, aby ho následně po roce nahradil na vévodském stolci. Rozzuřený Karel se pokusil bratra sesadit, ale nedočkal se podpory od žádného z okolních monarchů, načež prožil dramatický zbytek života mimo Německo, nejčastěji v Paříži, Londýně a Ženevě. Tam také jako bezdětný v šedesátiosmi letech v roce 1873 zemřel.

Celý konflikt mezi Karlem II. a jeho poručníkem způsoboval nejen zahanbení rodu Welfů, jehož byli oba členy, ale také bavit čtenáře novin v Německu i Británii.¹⁵⁷ Jiří IV. svého poručence nesnášel a velmi nelibě nesl jeho protihannoverské kroky po skončení regentství. Hannoverská protipatření pak vnímal nejen jako důležitá pro zachování prestiže rodu, ale také k napravení nezdařeného příbuzného a ochranu politického systému a stability u hannoverského jižního souseda. Navíc bylo mrzuté, že se v pozadí sporu mezi Welfy angažoval rakouský kancléř Metternich s cílem posílit pozice Habsburků na severu Německa.

Kromě dynastické roviny měl ale konflikt rovněž význam pro zhodnocení politického pohledu na možné využití personální unie tak, jak byla vnímána primárně hrabětem Münsterem a Jiřím IV. v Londýně.¹⁵⁸ Rozzuřen počínáním svého svěřence nechal Jiří IV. Münsteru napsat pamflet *Vyvrácení hanlivých obvinění vévoda brunšvického*, v němž Münster varoval před vévodovými autokratickými sklony a prudkou povahou. Po další eskalaci

---

¹⁵⁵ George William Chad hraběti Aberdenovi, Frankfurt, 28. května 1830, FO 30/31, in: MÖSSLANG, Markus - FREITAG, Sabine - WENDE, Peter (eds.), *British Envoys to Germany, 1816–1866, Volume II: 1830–1847, Camden Fifth Series, Volume 21, London 2002* (dále jako *British Envoys to Germany*, Vol. II), s. 3–4.

¹⁵⁶ Blíže viz REINBOTH, Fritz, *Zeitgenössische Berichte über den Invasionsversuch des Herzogs Carl II. von Braunschweig bei Ellrich am 30. November 1830*, in: *Beiträge zur Geschichte aus Stadt und Kreis Nordhausen*, Band 28, Neukirchner/Nordhausen 2003, s. 109–119.

¹⁵⁷ K tomu například *The Times*, no. 13472, 26. prosince 1827; *The Times*, no. 14001, 25. srpna 1829.

¹⁵⁸ Srov. TREITSCHKE, Band 4, s. 381 an.

konfliktu však Jiří IV. jako kdyby zapomněl na ostentativní oddělování svých rolí v Hannoveru a ve Velké Británii a vyhrožoval mladému vévodovi „zásahem britských vojsk“ v případě, že Německý spolek nerozhodne v Jiřího prospěch.

Ačkoliv k žádné britské invazi nedošlo, minimálně vojska hannoverská byla v bojové pohotovosti a situována u brunšvických hranic. K tomu ještě nutno připočíst zasahování pruského a rakouského dvora. Zatímco Metternich ostentativně zastával „legitimistickou“ pozici a byl na straně mladého vévody, Prusko se ve snaze sblížit se s Británií postavilo na stranu regenta. Je samozřejmé, že v jeho rozhodování hrála roli i vzpurná povaha Karla Brunšvického.¹⁵⁹ Zahraničněpolitické motivy však převažovaly. Když se však pruský dvůr obrátil na vyslance Bernstorffa v Londýně s otázkou, zda lze danou aféru využít v pruský prospěch - ideálně společně se snížením hannoverských cel na pruské výrobky - bylo mu řečeno:

„...tyto dva zájmy [hannoverské celní tarify a brunšvická aféra] nemohou být takto spojovány. Zatímco první otázka se týká jen materiálních zájmů, ve druhé se musíme zaobírat úvahami, o nichž je obtížné smlouvat...“¹⁶⁰

Prusko ale přesto vyvinulo nátlak na co nejrychlejší vyřešení sporu tak, aby nedošlo k dalšímu poškození pověsti jeho hannoverského souseda. I díky tomu získalo Prusko u hannoverského dvora na čas značné sympatie. Nebylo tomu tak ale v plné míře u londýnského dvora. Předně vévoda z Cumberlandu, pozdější hannoverský král, neskrýval své rozladění z porušení „legitimistických zásad“ nahrazením právoplatného vévody Karla jeho mladším bratrem.¹⁶¹

2.4. Spory Hannovera s VB v otázce zrovnoprávnění katolíků a jejich ohlas v Irsku (1824–1829)

Mnohem větší ohlas v Británii ovšem vyvolalo zrovnoprávnění katolíků, které vyjednali hannoverští ministři s papežskou stolicí v roce 1824. Právě v tomto roce skončila dlouhá rokování s papežským stolcem v otázce Hannoverem nově nabytých biskupství Hildesheim a Osnabrück. Zatímco celá situace pro Hannovera proběhla nakonec v poklidu a v březnu 1824 bylo dosaženo kompromisu, tenzi v rámci personální unie začala událost způsobovat až skoro o rok později, v únoru 1825. Tehdy totiž začala výměna korespondence mezi britským

---

¹⁵⁹ K tomu podrobně např. TREITSCHKE, Band 4, s. 389-390.

¹⁶⁰ Citováno v: TREITSCHKE, Band 4, s. 390.

¹⁶¹ TREITSCHKE, Band 5, s. 147.

premiérem lordem Liverpoolem a krále Jiří IV., zabývající se touto - pro samotnou Británii tehdy velmi citlivou - otázkou.

Jiří IV. se prezentoval jako odpůrce emancipace katolíků, o níž se tehdy jednalo také v Británii, a rozdílný postoj v roli suveréna Hannovera obhajoval jako výsledek jednání vzniklých na bázi Vídeňského kongresu s papežskou bulou z roku 1824 jen jako výsledkem již dříve ukončených jednání. Lord Liverpool v odpovědi králi dával najevo své obavy z vývoje v Hannoveru, ale primárně z toho, že informace o jednáních pronikla do Británie, „*kde mohou být předmětem nevhodného výkladu.*“¹⁶² Význam událostí v Hannoveru Wellington ještě jednou zmínil téhož roku v memorandu týkajícím se otázky emancipace katolíků v Irsku. Vévoda věřil, že opozice proti katolíkům byla vývojem v Hannoveru zasažena a také považoval za nešťastné, že se zbytečně výsledky rokování dostaly kvůli Německé kanceláři na veřejnost „*bez předchozí komunikace s [britskou] vládou*“¹⁶³. Přestože dle jeho názoru byly otázka katolíků v Hannoveru a v Irsku „*tak rozdílné, jak jen mohou být dva případy téže denominace*“, cítil, že: „*nesmíme sami před sebou skrývat, že přijetí tohoto uspořádání jeho Veličenstvem, jako králem Hannoveru, zasáhlo mnoho dobře soudných osob v irské římsko-katolické otázce; a má tendenci, jak uvnitř, tak vně Parlamentu, dát některým příležitost a jiným sílu v otázce, v níž odpůrci římských katolíků mají tolik důvodů si stěžovat. V každém případě toto hannoverské uspořádání zbavuje oponenty římských katolíků všech argumentů založených na odporu Jeho Veličenstva a královské rodiny...*“¹⁶⁴

Tím ale nebyla katolická otázka zcela smetena ze stolu. Zrovnoprávnění katolíků v Hannoveru totiž posloužilo jako další argument pro irské katolíky. Tak například dublinský právník Daniel O'Connell stojící v čele Katolické asociace (*the Catholic Association*) chválil Jiřího IV. jako krále, který „*...svou hannoverskou proklamací prokázal... že kdyby mu bylo umožněno vyjádření Jeho pravých pocitů, už by dávno zavrhl darebného démona nesnášenlivosti... ale záměry suveréna byly zmařeny... nesnášenlivostí bigotních a [base borough-mongering] měšťáckých oligarchů...*“¹⁶⁵ Tato proklamace dala O'Connellovi šanci prokázat svou loajalitu a cílit na tradicionalisty v Parlamentu jinak skeptické ohledně jeho reformistické agendy. Z toho důvodu se také vyhnul obvinění krále z hypokracie zmíněním fungování personální unie, v rámci níž byl Jiří IV. více méně absolutním

---

¹⁶² SIMMS - RIOTTE, s. 93.

¹⁶³ *Memorandum on the case of the Roman Catholics in Ireland*, citováno v: WELLINGTON, 2nd Duke of (ed.), *Despatches, correspondence, and memoranda of Field Marshal Arthur Duke of Wellington, K. G.*, Vol. II. London 1867–1871, s. 593.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 593.

¹⁶⁵ Citováno v: *The Dublin Evening Post*, no. 9300, 11. ledna 1825, s. 4.

monarchou v Hannoveru, ale značně limitovaným konstitučním panovníkem v Británii. O'Connell zároveň britsko-hannoverské spojení využíval záměrně, protože ve svých plánech počítal s podobným modelem pro anglo-irské vztahy po případném zrušení vzájemné unie.¹⁶⁶

V názorech na výhodnost personální unie se ale s předsedou Katolické asociace všichni její členové neshodli. Její sekretář, Nicholas Purcell O'Gorman, byl dokonce jejím silným odpůrcem, když prohlásil: „*Jiří IV. je králem Hannovera stejně jako Velké Británie, a v prvně jmenovaném státě je jeho moc absolutní. [O'Gorman] si skoro přeje, aby byla králova absolutní moc rozšířena [na Irsko], protože pohled na situaci je takový, že tam, kde králova autorita převládla, došlo ke zrušení všech náboženských rozdílů.*“¹⁶⁷ Zatímco v Irsku měly tedy v roce 1825 hannoverské události silnou a pozitivní odezvu, naprosto opačná byla reakce z londýnského Parlamentu. Ve svém projevu v Dolní sněmovně poslanec Henry Brougham konstatoval, že „*Anglie měla mnoho příležitostí litovat svého spojení s Hannoverem. Je to špatný vítr, který nikomu nepřináší nic dobrého. Toto spojení se ukázalo velmi užitečné pro Irsko, když ukázalo králův sentiment ve věci, která zmítá Irskem. (...) ...naše vlády byly příliš často v pokušení imitovat vlády na kontinentu... Doufám, že tento přístup nevyužijí v případě Hannovera.*“¹⁶⁸

Jako názorový protipól k odpůrcům emancipace může sloužit soukromý dopis básníka Williama Wordswortha, v němž se vyjadřuje právě k Broughamově projevu. „*Pan Brougham,*“ píše Wordsworth „*se pokouší uplatnit své liberální postoje na Hannovera, ale v Hannoveru je poměr protestantů [vůči katolíkům] větší než deset ku jedné a vláda je vojenská... Hannovera sice vskutku disponuje zákonodárným shromážděním, ale jeho pravomoci jsou tak špatně definované, že si nemůže dovolit činit nic důležitého bez rizika svého [okamžitého] rozpuštění vojenskou silou. A má také na druhou stranu [sic!] cenzuru tisku.*“¹⁶⁹ Ze soukromé korespondence, kterou odpůrci zrovnoprávnění katolíků preferovali před veřejným vystoupením, které by jim mohlo odcizit krále, vlastně vycházelo najevo, že jistá míra náboženské svobody je možná jen v absolutní monarchii. Její prosazení v Británii by tak vedlo k pošlapání tradičních „anlických svobod“ a bylo by v rozporu se zachováním „svobody národa“. Wordsworth byl také názorovým členem skupiny, která byla proti jakémukoliv vlivu Hannovera v Británii, přičemž i kvůli „hannoverskému faktoru“ stál za odmítnutím zrovnoprávnění katolíků a zakázáním Katolické asociace v roce 1825. Úspěch v Hannoveru však stále dával naději na možné vítězství katolíků při příštím projednávání

¹⁶⁶ *The Dublin Evening Post*, no. 9305, 22. ledna 1825, s. 4.

¹⁶⁷ *Supplement to the Dublin Evening Post*, 17. února 1825, s. 3.

¹⁶⁸ HANSARD (ed.), *The Parliamentary Debates*, col. xii., s. 61-62.

¹⁶⁹ Wordsworth Lowtherovi, 12. února 1825, citováno v: HARDING, s. 268.

zákona. Takovýto názor zastával rovněž O'Connell. Jeho očekávání se později ukázala oprávněnými, když bylo zrovnoprávnění katolíků skutečně dosaženo schválením a vydáním Zákona o zrovnoprávnění katolíků v roce 1829.¹⁷⁰

Nelze zastírat, že v parlamentních lavicích proti sobě vedle odpůrců a příznivců emancipace katolíků stály také dva pohledy na přítomnost i budoucnost personální unie. Zatímco výše prezentovaný názor Broughama by se dal označit jako pohled „imperiální“, kdy mělo být Hannovera začleněno do Britského impéria s pozicí podobnou, jako měla například Kanada, existovala stále ještě silná skupina, která chtěla naprosté odloučení Hannovera od Británie a německý stát obviňovala z tyranie a absolutismu. Tito (do určité míry) „secesionisté“ byli vždy připraveni přednést kritiku na fungování unie. Protože ale i mezi onou skupinou „imperialistů“ dosud přežíval pohled na Hannovera jako na absolutistickou, a tudíž zaostalou zemi, bylo mnohdy velmi obtížné od sebe obě skupiny odlišit. V nejrůznějších britských debatách o Hannoveru byla také stále zřetelnější linie, za níž Británie ve vztahu se svým slabším partnerem nechtěla jít. Za připomenutí stojí již dříve zmiňovaný projev vévody z Cambridge při otevření hannoverského parlamentu, v němž vyjádřil touhu po tom, „*aby byl [hannoverský parlament] tím, čím je jeho sesterský parlament v jeho sesterském království, Velké Británii, nejvyšší radou národa.*“¹⁷¹ Tím byla nejen nepřímě zmíněná určitá nadřazenost britského Parlamentu, ale také byl uplatněn pohled na Hannovera jako na prozatím nedospělého nezkušeného mladšího sourozence, který potřebuje vedení a podporu, díky nimž může jednou pomýšlet na vyrovnání se Británii. Ve stručnosti tak Británie sice chtěla Hannoveru poskytnout rady a podmínky, aby se „dostalo“ na správnou cestu - tj. od absolutismu ke konstituční monarchii britského typu - ale zároveň se svěřepě bránila jakémukoliv přimykání německého království a byla až přecitlivělá na jakékoliv události v Hannoveru, které měly potenciál zasáhnout rovněž Británii. To byl i případ pro Brity silně kontroverzní otázky zrovnoprávnění katolíků.

Naproti tomu stála rostoucí anglofilie mezi vyššími vrstvami hannoverské společnosti, Göttingen jako centrum anglické kultury v Německém spolku, vděčnost za osvobození z francouzského područí i až mýtický kult „neviditelného“ suveréna, který dlel za Kanálem, čímž (dle Münsterem podporované oficiální propagandy) vlastně šetřil hannoverské finance před náklady na reprezentaci a provoz královského dvora. Na počátku 20. let 19. století byla také patrná snaha využít personální unii pro zrychlení průmyslové revoluce v Hannoveru a

---

¹⁷⁰ K jeho zařazení do kontextu tehdejší britské politiky viz výše.

¹⁷¹ *The Times*, no. 9402, 27. prosince 1814, s. 2.

zvýšení příjmů z námořního obchodu.¹⁷² Kvůli britské odtažené politice ale z velkých plánů sešlo a Hannoverko se postupem času stále více orientovalo na Prusko, přičemž především poslední léta personální unie dokonce představovala i určitý návrat zpět od rozvoje průmyslu a železnic k agrárnímu charakteru království.

Zcela specifická byla v celém problému s katolíky pozice rodu Welfů. Jak podotkl při jedné konverzaci s vévodou z Clarence v roce 1828 zdráhavý emancipista John Wilson Croker: „[vévoda z Clarence] zaznamenal nesoulad v jednání krále, který odpírá Irsku to, co umožnil v Hannoverku. Já řekl, že oba případy nejsou zcela totožné. Král drží Hannoverko dědičným právem, ale Anglii pouze na základě Zákona o nástupnictví...“¹⁷³

Takovýto argument ale jen stěží obstával ve vyhocené kampani - například pamflet *Proslov irských katolíků k lidu Anglie* z roku 1826 jednak zpochybňoval rozdílné právní postavení katolíků v Hannoverku a v Británii, ač mají stejného suveréna, jednak na příkladu Kanady ukazoval spolupodílení se tamních katolíků na politice a tázal se, proč to v Irsku musí být jinak. Krom toho i deník *The Times* v květnu 1828 přišel se závěrem, že zrovnoprávnění katolíků v Německu - primárně v Prusku a Hannoverku - se obešlo bez jakýchkoliv problémů.¹⁷⁴ Jakýmsi vrcholem bylo vystoupení O'Connella, jenž tvrdil, že Británie využívá hannoverského vyslance ve Vatikánu ve snaze vyjednat pro Británii s papežem konkordát. V té chvíli se do věci vložil tehdejší britský ministerský předseda, vévoda z Wellingtonu. Hrdina od Waterloo si vyžádal konzultaci s hrabětem Münsterem a vyjádření samotného hannoverského vyslance v Římě, aby následně mohl tyto spekulace účinně dementovat.¹⁷⁵ Obecná nálada ve společnosti ale i tak vedla v letech 1828–1829 ke zformování tzv. brunšvických klubů, které měly chránit práva protestantů a také zájmy skupiny vládnoucích ultra toryů. Bylo totiž pravdou, že v situaci, kdy by bylo katolíkům umožněno participovat na politickém směřování země, byla pozice dynastie Welfů, jež přišla v roce 1714 do Británie, aby ochránila zemi před katolicismem, značně nejistá. Snaha spojit odpor proti Zákonu o zrovnoprávnění katolíků s otázkou věrnosti ke královské dynastii však nakonec selhal a - jak dokázal již následující rok 1830 - nikdy nebyla ohrožena ani sama nástupnická práva hannoverské dynastie.¹⁷⁶

Sám problém zrovnoprávnění katolíků v plné nahotě ukazuje nejen pohledy na samotnou personální unii, ale i na vliv, který by měla hrát a na jisté iracionální obavy před

---

¹⁷² K tomu blíže dále.

¹⁷³ Citováno v: CLARK, J. C. D., *English Society 1660–1832*, Cambridge 2000, s. 555.

¹⁷⁴ Srov. *The Times*, no. 13586, 7. května 1828, s. 3-5.

¹⁷⁵ KONIGS, s. 166.

¹⁷⁶ K tomu blíže MACHIN, G. I. T., *Catholic question in English politics, 1820–1830*, Oxford 1964, s. 132-140.

„hannoverským impériem“ v Británii. Takové obavy se ale ukázaly jako liché po smrti Jiřího IV. a nástupu jeho bratra Viléma IV., čímž se významně přiblížil konec personální unie. Pád Münsteru a jeho odchod z Německé kanceláře pak již jen signalizoval prohlubující se relativizaci britsko-hannoverských vztahů.

3. Hannoversko v letech 1829–1833: Mezi tradicí a reformou

Léta 1829–1833 patřila z politicko-administrativního hlediska k neklíčovějším v rámci celého průběhu personální unie. Nejen, že je rámoval odchod dlouholetého ministra Německé kanceláře v Londýně Münstera, ale byla také spojena s nepokoji vlivem červencových událostí v Paříži roku 1830 a ústavní reformou. Na začátku byla stále se prohlubující nespokojenost s jednáním hraběte Münstera, onoho „ministra na měsíci“, mezi samotnými Hannoverany.

Důvodem bylo nedostatečné politické zastoupení rolníků a obecně zhoršující se situací venkovského obyvatelstva, což bylo nejvíce patrné v jižní části království s univerzitním městem Göttingenem. V únoru 1829 poslanec za Osnabrück Johann Carl Bertram Stüve předložil druhé komoře parlamentu žádost týkající se obecného systému výkupu půdy. Přestože se ve druhé komoře setkala se všeobecným souhlasem, byla odmítnuta silně konzervativní aristokratickou většinou v komoře první.

Neúspěšný Stüve se tedy obrátil na veřejnost a v díle z počátku roku 1830 nazvaném *"Ueber die Lasten des Grundeigentums und Verminderung derselben in Rücksicht auf das Königreich Hannover"* (volně přeloženo jako „O zátěži pozemkového majetku a možnostech jejího snížení v hannoverském království“) upozornil na kritickou sociální situaci ohrožující zemi v důsledku postupného ochuzování široké části obyvatelstva.¹⁷⁷ Jako řešení doporučil zrušení služeb a povinností, které zatěžují vlastnictví půdy, ve prospěch prosazení volné ekonomiky po vzoru Británie.¹⁷⁸ Zpočátku nevyvolal jeho návrh bouřlivějších reakcí, ale smrt krále Jiřího IV. 26. června 1830 a nástup jeho mladšího bratra Viléma, vévody z Clarence, jako Viléma IV. sliboval pro Hannoversko odlišný přístup ke správě státu. Nový král byl obecně liberálnější než jeho předchůdce.¹⁷⁹

Před nástupem na trůn jako člen Sněmovny lordů podporoval zrušení právní a politické diskriminace katolíků a byl rovněž otevřen britské volební reformě za účelem přerozdělení hlasů z tzv. *rotten boroughs* („shnilých volebních okrsků“) na nově se rozvíjející průmyslová města (Manchester, Liverpool, aj.) i na rozšíření počtu osob s volebním právem.¹⁸⁰ Pro reformní politiky v Hannoversku byla ale největší výhodou skutečnost, že

---

¹⁷⁷ STÜVE, Carl, *Ueber die Lasten des Grundeigentums und Verminderung derselben in Rücksicht auf das Königreich Hannover*, Hannover 1830. Část přetištěna v: BETRAM, s. 45-48.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 45-46.

¹⁷⁹ K osobnosti Viléma IV. podrobněji ZIEGLER, Philip, *King William IV*, London 1951, s. 45-53, 125-7.

¹⁸⁰ K tehdejší situaci v Británii souhrnně např.: MORGAN, s. 419-462; ERTMAN, Thomas, *The Great Reform Act of 1832 and British Democratization*, in: *Comparative Political Studies*, č. 43, 2010, s. 1000-1022; FRASER, Antonia, *Perilous question: the drama of the Great Reform Bill 1832*, London 2013; O'NEILLE, Mark - MARTIN, Ged, *A Backbencher on Parliamentary Reform 1831-1832*, in: *The Historical Journal*, č. 23, 1980, s. 547; PHILLIPS, John A. - WETHERELL, Charles, *The Great Reform Act of 1832 and the Political*

v letech 1785–1787 a opět v letech 1818–19 v zemi svých předků pobýval a studoval na univerzitě v Göttingenu, a proto se mohl předpokládat jeho osobnější přístup k hannoverským problémům.¹⁸¹ Určité obavy mohl ale naopak vyvolávat charakter nového krále.

Již čtyřiašedesátiletý Vilém byl očekávaným dědicem britského i hannoverského trůnu již od roku 1827, kdy zemřel jeho starší bratr Frederika, vévoda z Yorku, přičemž tehdejší panovník Jiří IV. neměl žádného žijícího potomka a už se od něj vzhledem k jeho obezitě asi ani nedal očekávat. Ze svého mládí a služby v královském námořnictvu si odnesl silný obdiv k admirálu Nelsonovi, ačkoliv je nutné dodat, že si plně neosvojil tuhou vojenskou disciplínu, což se projevovalo jeho přátelským a žoviálním vystupováním, jež silně kontrastovalo se stylem vlády jeho předchůdce. Vilém na rozdíl od svého bratra neměl problém mávat nadšeným davům, doslova si užíval vystupování před svými poddanými stejně, jako projevil svou otevřenou lidovou povahu znovuotevřením královských zahrad veřejnosti a zajištěním večere pro chudé z okolí Windsoru.¹⁸² I přes tyto charakterové rysy ale převládala mezi politickými elitami nejistota ohledně inteligence a ambicí nového krále. Někteří očekávali, že nový král bude „divoký, svévolný, předpojatý a neovladatelný“, ale přesto „populární“.¹⁸³ Krom toho byl král znám svým sklonem lpět na názorech, které si utvořil v mládí, a také silným vlivem, který na něj měly ženy v jeho okolí.¹⁸⁴ Jednalo se především o jeho původem německou manželku Adelaidu Sasko-Meiningenskou. Ta svému manželu porodila dvě dcery, které ovšem obě zemřely po několika měsících, a při Vilémově nástupu na trůn byla jako osmatřicetiletá (alespoň teoreticky) schopna zajistit pokračování dynastie na úkor Vilémovi malé neteře Viktorie.¹⁸⁵ Královna nebyla považována za příliš hezkou a vděčným námětem pro britské satirické deníky byl její silný německý akcent. Mnohem důležitější ale byla skutečnost, že se nová britská královna narodila v roce 1792 a jako malá zažila všechny hrůzy Velké francouzské revoluce i následných revolučních a napoleonských válek. K tomu se ještě v dospívání začala profilovat jako osoba silně puritánská, když například po svém nástupu na trůn odmítla u dvora přijmout manželku lorda Ferrerse, o které se obecně vědělo, že byla předtím jeho milenkou.¹⁸⁶ Adelaide by byla preferovala tichý život v ústraní a v bezpečí před

---

Modernization of England, in: *The American Historical Review*, roč. 100, č. 2 (duben 1995), s. 411- 436. V českém jazyce SELTENREICH - KUKLÍK.

¹⁸¹ BERTRAM, *Das Königreich Hannover...*, s. 46-48.

¹⁸² O tom blíže FRASER, *Perilous Question...*, s. 4-5.

¹⁸³ Tamtéž, s. 5d.

¹⁸⁴ SOMERSET, Anne, *William IV.*, London 1980, s. 104an.

¹⁸⁵ Pozdější královna Viktorie, která nastoupila po smrti Viléma IV. v roce 1837 - pozn. J. R..

¹⁸⁶ HOPKIRK, Mary, *Queen Adelaide*, London 1950, s. 57.

tyranií revoluce a její nová role královny, kterou naposledy vykonávala manželka Jiřího III. Šarlota Meklenbursko-Střelická, jí přinášela jen málo uspokojení.¹⁸⁷

Byl to právě silný vliv upjaté a konzervativní královny společně s prakticky neustále přítomným nebezpečím duševní choroby, kterou trpěl na konci života Vilémův otec Jiří III., co vyvolávalo u nového krále jisté obavy.¹⁸⁸ Jak ale Vilém IV. dokázal v průběhu své vlády, převažoval u něj především konzervatismus, tradicionalismus a touha vyhnout se jakémukoliv revolučnímu běsnění. I proto se (ačkoliv částečně proti vlastní vůli) stal Vilém IV. „králem reformátorem“, který ale ani tak nestál o zlepšení života svých poddaných jako o pokojný výkon mandátu, který obdržel po předcích.¹⁸⁹

Další klíčovou změnou byla červencová revoluce ve Francii, která svrhla krále Karla X. a vyzvedla na trůn podstatně liberálnějšího Ludvíka Filipa z orleánské větve francouzského královského rodu. O měsíc později došlo také k povstání v Bruselu, které nakonec vyústilo v rozpad Nizozemského království a osamostatnění Belgie. Co ale bylo ještě závažnější, revoluční bouře se pomalu blížila i ke státům Německého spolku. Tam došlo k demonstracím v Sasku, Hesensku-Kasselu a Brunšvicu (kde dokonce došlo k nahrazení nepopulárního vévody Karla jeho bratrem), odkud se revoluční nálady nebezpečně rychle přibližovaly k hannoverským hranicím.¹⁹⁰ Hannoverská aristokratická vláda, zděšená z revolučního běsnění, poslala do jižní části země, kde bylo venkovské obyvatelstvo zvláště utlačováno, vojáky. I přes veškeré vládní snahy se ale nálada ve společnosti dále radikalizovala a dokonce začala mezi lidem kolovat brožura pod názvem *„Anklage des Ministeriums Münster vor der öffentlich Meinung“* (Obvinění Münsterových ministrů před veřejným míněním), jejímž autorem byl osterodský právník Georg Friedrich König.

Podle ní byla za všechny problémy království zodpovědna hlavně a především jedna osoba - hlava Německé kanceláře v Londýně, hrabě Münster. *„Jak by mohl král Vilém,“* tázal se sám sebe König *„něco vědět o naší situaci, když jeho jméno jako označení neviditelného věcně nepřítomného fantoma jen dává moc bezuzdnému uplatňování ministerské moci?“*¹⁹¹ Zastání se od něj nedočkala ani Velká Británie, kterou obviňoval, že například ke znovuzavedení nevolnictví v Osnabrücku v roce 1814 došlo *„... rukama ministrů krále, který vládne nad nejsvobodnějším národem na světě.“*¹⁹² Vedle toho kritizoval také *„britské*

---

¹⁸⁷ HOPKIRK, s. 58an., s. 103.

¹⁸⁸ ZIEGLER, s. 144; SOMERSET, s. 120.

¹⁸⁹ ZIEGLER, s. 250an.

¹⁹⁰ George William Chad Earlu Aberdeenovi, 4. června 1830, No. 16, Frankfurt, FO 30/31, in: *British Envoys to Germany*, Volume II., s. 5-6.

¹⁹¹ Citováno v HARDING, s. 270.

¹⁹² Tamtéž, s. 270.

impérium nad Hannoversem“¹⁹³, v rámci nějž vládne hannoverský ministr zemi z Londýna. Jeho velmi kritické názory, ale nakonec nemohl sám prezentovat, protože byl zatčen a uvězněn při zásahu hannoverské policie a armády v Osterode. Jeho myšlenky se ale i tak šířily a dosáhly širokého ohlasu předně v univerzitním městě Göttingenu.

Posléze se události v tomto městě dostaly mimo kontrolu. Více než 2 000 občanů a studentů se v lednu 1831 spojilo k vytvoření „Národní gardy“ s cílem podpořit požadavek na parlamentní shromáždění, do něhož volně volí všechny třídy společnost. Byla přijata obecní rada složená z členů davu namísto vládního úředníka (magistráta) a bylo distribuováno Königovo *“Anklage des Ministeriums Münster vor der öffentlich Meinung“*.¹⁹⁴ Centrální orgány reagovaly na vývoj v Göttingenu bez odkladu a poměrně tvrdě. Generální guvernér a vláda požadovali, aby se město vzdalo. Armáda 7 000 vojáků obklíčila Göttingen a velitel těchto jednotek dal rebelům dvanáct hodin na složení zbraní.¹⁹⁵ Když vůdci povstání viděli, že je jejich věc ztracena, vzdali se a předali moc zpět vládnímu úředníkovi. Došlo také k rozpuštění komunitní rady a armáda bez odporu vstoupila do města.

O několik dní později generální guvernér království, vévoda z Cambridge, začal cestovat přes oblasti na jihu království, kde došlo k nepokojům. Tehdy se k němu poprvé začaly pozvolna dostávat petice, které mu byly adresovány, ale s vědomím vládních elit byly zadrženy policejními úředníky. Dozvídal se také o mnoha peticích, které byly zaslány králi do Londýna, ale zůstaly nezodpovězeny. Vévoda nabyl dojmu, že mnoho z těchto stížností bylo oprávněných a veřejně slíbil, že se této záležitosti bude věnovat. Dne 3. února 1831 poslal dva hannoverské státní úředníky do Británie s memorandem žádajícím vybrané reformy, které považoval za bezodkladně nutné.

Nyní byla řada na králi v Londýně, který byl o událostech v Hannoveru průběžně informován nejen díky bratru, ale mj. i přes britského vyslance u Spolkového sněmu, Thomase Carthwrighta. *„Monsieur de Stralenheim obdržel toto ráno instrukce z Hannoveru datované 12. [ledna], ze kterých vyplývá, že povstání v Göttingenu zatím stále není potlačeno,“* informoval Carthwright a pokračoval *„oficiální zprávy zmiňují, že se podařilo dostat pod kontrolu povstání v Osterode¹⁹⁶ a jeho vůdci byli zatčeni¹⁹⁷... [v Göttingenu]*

---

¹⁹³ Tamtéž, s. 270.

¹⁹⁴ Srov. SIMMS - RIOTTE, s. 122-124; KONIGS, s. 166-168; HARDING, s. 268-272; HASSELL, von, *Geschichte des Königreichs Hannover*, s. 315-320, 350-355; MEIER, von, *Hannoversche Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, Band I, s. 200-6.

¹⁹⁵ HASSELL, s. 315-320.

¹⁹⁶ V Osterode 5. ledna 1831 propuklo povstání, jehož cílem bylo posílit práva městské střední třídy. Celá akce ale skončila rychlým zákrokem policie a armády.

¹⁹⁷ Jednalo se o Gustava Königa a Augusta Freitagu, kdy druhý z těchto mužů nakonec zatčení unikl - pozn. J. R..

několik právníků a soukromých učitelů společně s částí obyvatelstva zformovalo komunitní rady a utvořilo Národní gardu. Vyhlásili, že jejich cílem je dosáhnout u Jeho Výsosti svobodné ústavy a univerzálního zastoupení. Byl vyslán státní úředník, aby... přivedl lid zpět k dodržování zákonů, ale ve stejnou dobu také byly podniknuty kroky k potlačení povstání silou, pokud by ostatní možnosti selhaly. Pokusy učiněné o rozšíření povstání se zatím neseťkaly s úspěchem.

Univerzita [v Göttingenu] byla nařízením [ze 12. ledna] uzavřena do Velikonoc. Studentům bylo nařízeno opustit město a těm, kteří jsou hannoverskými poddanými, hrozí v případě neuposlechnutí znemožnění působení ve státní službě. Hannoverská vláda očekává, že studenti, kteří jsou poddanými jiných států Spolku, dostanou podobné rozkazy od svých suverénů. (...) ...také mohu dodat, že se v Nordheimu formuje pod velením generála Busche síla okolo pěti až šesti tisíc mužů pro případný zásah proti Göttingenu... město [Göttingen] je na několika částech zabarikádované a brány jsou zavřeny.“¹⁹⁸

Po seznámení se se závěry svého bratra i dalších blízkých poradců se nový král Vilém IV. rozhodl reformy odsouhlasit a také odstranit muže, který byl podle mnohých zodpovědný za dramatické göttingenské události. 12. února král informoval hraběte Münsteru, že z důvodu nutných změn v řízení Hannovera nemůže počítat se setrváním ve své pozici. Tím *de facto* svého ministra vyzval k rezignaci. Zklamáný ministr bez protestů souhlasil s odchodem do penze a ukončil tak svou více než dvacet pět let trvající kariéru v roli hlavy Německé kanceláře a královského ministra. Na odměnu za své služby (mj. pomáhal Vilémovi najít manželku) obdržel hrabě Münster bathský řád, čímž se stal vůbec prvním obdarovaným cizincem, a následně opustil Londýn i Británii, aby dožil v Hannoveru na svých statcích. Jeho nástupce v Londýně, Ludwig Karl Georg von Ompteda, neměl na krále významnější vliv a sloužil již jen jako spojka mezi hannoverskými ministry a panovníkem. Odchodem Münsteru také nastal čas k zahájení očekávaných reforem. První z nich bylo jmenování vévody z Cambridge místokrálem výnosem ze 14. února 1831.

Tím měla být „poskytnuta větší jednota a moc nejvyšší státní autoritě [v Hannoveru], tak, aby v důležitých nebo zvláště naléhavých případech mohla jednat bez čekání na Naše [Vilémovi] speciální příkazy.“¹⁹⁹ Z praktického hlediska však bylo vše mnohem jednodušší - Vilém prostě potřeboval někoho, kdo by v případě nebezpečí mohl rychle a nezávisle jednat bez ohledu na nesouhlasný postoj ministrů. Po většinu doby výkonu

---

¹⁹⁸ Thomas Cartwright Palmerstonovi, 16. ledna 1831, No. 13, Frankfurt, FO 30/33, in: *British Envoys to Germany*, Volume II, s. 10-11.

¹⁹⁹ Vilémovo nařízení ministrům, 14. února 1831, NHStA Hann., Hann 92, No. 20.

funkce ale vévoda z Cambridge jen podával hlášení svému bratru-králi a přijímal jeho instrukce. I když byla tato první reforma spíše kosmetickou změnou, symbolizovala nastartovaný reformní proces, který dále kulminoval.

Prvním velkým reformním počinem byla ústava z roku 1833.²⁰⁰ I přes obecný názor, že britská koncepce dělby moci nebude v Hannoveru účinná - tento názor prosazovali především hrabě Münster a A. W. Rehberg²⁰¹ - byla právě Velká Británie vzorem pro *“Grundgesetz für das Königreich Hannover“* (Základní zákon pro Království Hannover, tj. *de facto* hannoverská ústava), vydaný panovníkem 26. září 1833.²⁰² Tato ústava zavedla zákonodárné a fiskální pravomoci pro členy parlamentu a omezenou odpovědnost ministrů. Tím také odpadl jeden argument kritiků personální unie, protože - alespoň teoreticky - nyní již Hannover patřilo mezi konstituční monarchie a nešlo ho již v britském tisku a parlamentních lavicích hanět jako „absolutistické království“. Naopak kritiky se ústavě dostalo od několika hannoverských liberálů, jako byli Stüve a König. Ti kritizovali opětovné prosazování druhé (horní) komory parlamentu po vzoru Británie *„když obecně vzato zde [v Hannoveru] není žádná aristokracie, která by měla být [v horní komoře parlamentu] reprezentována. Pro formu - aristokracie se v Hannoveru vyvíjela po mnoho let, ale [nyní] v sobě nemá žádné aristokratické prvky, ale pouze slouží jako náhrada za úřednictvo. Taková aristokracie tedy nemůže existovat sama o sobě jako v Anglii, Francii a v jižnějších německých státech, ale pouze na úkor lidu [resp. jejich zastoupení]...“*²⁰³ Kromě toho se znovu objevoval argument chybějící královské přítomnosti v zemi. Ten ale byl částečně zneutralizován jak zavedením funkce vícekrále, tak zajištěním, aby budoucí vlády sídlili v Hannoveru a už se nemohlo opakovat přenášení klíčových pravomocí do Londýna.

---

²⁰⁰ Její text dostupný na <http://www.verfassungen.de/de/nds/hannover/hannover33-index.htm> [cit. 17. 8. 2017]. Pro srovnání je vhodné využít starší ústavu z roku 1819, dostupnou kupříkladu na <http://www.verfassungen.de/de/nds/hannover/hannover19.htm> [cit. 17. 8. 2017].

²⁰¹ SIMMS - RIOTTE, s. 124; HARDING, s. 271. K Rehbergovu názoru blíže REHBERG, August Wilhelm, *Constitutionelle Phantasien eines alten Steuermannes im Sturme des Jahrs 1832*, Hamburg 1832, s. 89an.

²⁰² Zajímavým názorem proti inspiraci anglickým právním systémem je názor hannoverského anglofoba Hermanna Groteho. Ten v roce 1832 napsal: *„je nedůležité, jestli vládce Východního Fríska žije v Aurichu, Hannoveru nebo Londýně; Východní Frísové nepotřebují být pohannoverizováni nebo poangličeni. Anglie a Hannover byly spojeny pod společným vládcem díky sňatku Ernesta Augusta s princeznou z Falce. Ale toto spojení bylo požehnáním pro oba [Hannoversko a Británii], protože oba státy existovaly nezávisle jeden na druhém, protože zájmy jednoho nejsou nikdy obětovány zájmům toho druhého.“* Zajímavé je zmínění Východního Fríska, které - jak už bylo v práci několikrát řečeno - představovalo v mladém království cizorodý prvek s vlastní vymezenou identitou, oddělenou historií a napojením na Prusko. Proto bylo pro Východní Frísko obtížné představitelné řízení být jen z Hannoveru, ale teoreticky ještě mnohem více z Londýna. Zároveň se jedná i o podporu Groteho argumentu, že Hannover (potažmo Východní Frísko) získá výhody, které mají jiné státy ovládané stejným panovníkem, jen z důvodu, že se jedná o jednu a tatáž osobu. Blíže viz GROTE, Hermann, *Beiträge zur Kenntniss der Verfassung, Gesetzgebung und Verwaltung des Königreichs Hannover*, Band 1, 1831–2, Hannover 1831–2, s. 181, citováno v: HARDING, s. 272.

²⁰³ KÖNIG, Georg Friedrich, *Über die politischen und bürgerlichen Reformen un den Entwurf eines Staatsgrundgesetzes für Hannover*, Leipzig 1832, s. 187, citováno v: HARDING, s. 274.

Druhou velkou reformou, jejíž právní základ byl vytvořen během vlády Viléma IV., bylo zrušení některých rolnických povinností vůči vrchnosti, které byly v agrárním království stále velmi rozšířené.²⁰⁴ Tato složitá záležitost vyžadovala dlouhá jednání mezi ministerstvem a parlamentem, ale 23. července 1833 bylo odsouhlaseno vykoupení půdy, což nakonec umožnilo rolníkům pracovat efektivně a produktivně.²⁰⁵ Došlo také k odstranění cel, které mělo pomoci ke zrychlení procesu industrializace.

Hlubší politická reforma již ale nebyla ani pro vládnoucí kruhy, ani pro Viléma IV. přípustná. Proto také král schválil usnesení ze 28. června 1832, kterým německý Spolkový sněm přijal tzv. Šest článků, které měly omezit svobodu tisku a zabránit dalšímu rozvoji liberalismu v rámci Německa. To bylo ovšem naprosto odlišné stanovisko od tehdejšího britského ministra zahraničí Palmerstona, kterého navíc rozčílilo, když král udělil pruskému a rakouskému vyslanci u Spolkového sněmu nejvyšší hannoverský řád (*Guelphen-Orden*).²⁰⁶ Stalo se tak za jejich podíl na schválení Šesti článků.²⁰⁷ Palmerstonův pohled na personální unii byl ale - dle ujištění, které poskytl králi Vilému IV. - takový, že „*Velká Británie a Hannovera mají jen málo společného krom suveréna, kterému mají obě země to štěstí sloužit... Geograficky umístěné v naprosto odlišné situaci, mají obě země naprosto odlišné zájmy.*“²⁰⁸

Přesto si ale ministr zahraničí v dopise hraběti Greyovi neodpustil zamyšlení: „...pokud mají být politiky těchto dvou zemí propojeny, Anglie, která je nejsilnější a nejdůležitější, je oprávněna vést Hannovera, nikoliv Hannovera Anglii... pokud má být anglická vláda svázána tím, co udělali Hannoverané, měla by předtím být konzultována a mít hlas při jednáních.“²⁰⁹ Zde je jasně patrná (opětovná) myšlenka určitého britského impéria nad Hannoverem.

Bouřlivé události let 1830 až 1833 v Evropě i souběžný vývoj v Hannoveru byly se zájmem sledovány britským tiskem, který věnoval také pozornost pádu hraběte Münstera. Deník *The Times* litoval skutečnosti, že:

„*hannoverská dominia Jeho Výsosti byla těmi nejhůře řízenými v Německu*“, za což mohl „*nešťastný systém absence krále, který je pro zemi stejně ničující jako absence statkářů [landlords], když Hannoverané za více než století viděli svého anglického panovníka méně než*

²⁰⁴ BERTRAM, *Das Königreich Hannover...*, s. 48; DRAEGER, s. 17-18.

²⁰⁵ Srov. DRAEGER, s. 17-18.

²⁰⁶ HASSELL, s. 354-355.

²⁰⁷ ZIEGLER, s. 230-231.

²⁰⁸ Palmerston Vilémovi IV., 5. srpna 1832, London, in: WEBSTER, Charles, *The Foreign Policy of Palmerston 1830-1841*, Volume II., London 1951, s. 799.

²⁰⁹ Palmerston Greyovi, 3. srpna 1832, London, in: WEBSTER, s. 800. Pro další diskuzi o tehdejším stavu personální unie z pohledu Británie je přínosný HARDING, s. 274-278.

*Irsko své majitele půdy [proprietors]. Stejně jako jsou právníci v jednom případě a pozemkoví agenti [land agents] v druhém často špatnou náhradou... stejně tak jsou i vícekrálové, ministři a velitel armády.*²¹⁰

Konzervatičtější pohled zaujal při hodnocení událostí politik William Cobbet, který obviňoval vládnoucí kruhy, že „všechna nejistota a krize obchodu vzešla ze snahy držet Francouze z Belgie... pro ochranu severního Německa! Proč konečně neřeknou, že se jedná o Hannoversko, Brunšvicko a o ty ostatní? A proč neřeknou, jak učinil lord Grenville v roce 1806, že by nám měl být Hannover drahý jako Hampshire? (...) ... Kdybych byl ministrem a našel Hannoversko jako majetek Anglie, jakými jsou Kanada, Nové Skotsko a Ostrov Prince Edwarda (naneštěstí pro nás), prodal bych ho nejlepšímu kupci a získal floriny na zaplacení dluhů získaných z německých válek.“²¹¹

V konečném důsledku se dá říci, že göttingenská revolta a pád Münsteru jen přizpůsobily negativní pohled na personální unii a to na jejích obou stranách. Následné reformy a slabé „poangličnění“ hannoverské správy pak již jen sloužily jako slabá náplast na ránu, která do roku 1837 nestihla zmizet a stala se jakousi konečnou „pachutí“ za personální unii.

---

²¹⁰ *The Times*, no. 14447, 27. ledna 1831, s. 2.

²¹¹ *Cobbett's Political Register*, no. 73, 1831. col. 338, citováno v: HARDING, s. 275d-276.

4. Velká Británie a Hannoverstvo v letech 1833–1837: cesta k rozdělení

4.1. Otázka nového vymezení vztahů v případě zániku personální unie a role vévody z Cumberlandu

Británie podporovala preferenční zacházení, kterého se jí dostávalo od Hannoverstva. Jejím zájmem v rámci německého prostoru bylo především bezcelní spojení s jižním Německem, Frankfurtem nad Mohanem a Lipskem, kde se konaly velké trhy. Z tohoto důvodu Británie upřednostňovala *Mitteldeutscher Handelsverein* (Středoněmecké obchodní sdružení), založený z podnětu Hannoverstva, jehož hlavním účelem bylo zamezit dalšímu rozšiřování pruského celního spolku. Vzhledem k této politice nepřekvapí Palmerstonovo diplomatické úsilí ve snaze přesvědčit Hannoverstvo k podání námítky u Spolkového sněmu, když Hesensko opustilo *Handelsverein* a připojilo se k pruskému *Zollvereinu* (Německému celnímu spolku či pruskému celnímu spolku).²¹² Přesto by bylo nesprávně si myslet, že v obchodních otázkách Hannoverstvo jen slepě plnilo zájmy Británie. Namísto toho je vhodné mluvit o snaze o vzájemnou koordinaci a koexistenci obchodních politik. To dokládá mj. skutečnost, že Hannoverstvo nevstoupilo do Pruskem kontrolovaného celního spolku ihned po rozvázání spojení s Británií, ale až po vyjednání velmi výhodných podmínek v září roku 1851.²¹³

Situace, která nastala smrtí Viléma IV. 20. června 1837 a v jejímž důsledku skončilo sto dvacet tři let personální unie, byla na kontinentě i na Britských ostrovech dlouhou dobu očekávána a dá se říci, že po smrti potomků Jiřího IV. a Viléma IV. a narození princezny Viktorie Edwardovi, vévodovi z Kentu, v roce 1819 začal pozvolný proces přípravy na klidné rozdělení unie. Nástupnická pravidla v Hannoverstvu, která dovoľovala ženské nástupnictví jen v situaci, kdy nebude dostupný žádný mužský dědic rodu, stála zřetelně proti možnému nástupnictví princezny Viktorie na oba trůny, protože před ní byly v nástupnictví nejen její strýcové, ale také linie welfských brunšvických vévodů. Opakovaný nástup hannoverského

---

²¹² Stručně k historii *Zollvereinu* z poslední doby např. PLOECKL, Florian, *The Zollverein and the formation of a Customs Union*, Yale University 2009; SHIUE, Carol H., *From Political Fragmentation towards a Customs Union: Border Effects of the German Zollverein*, in: *European Review of Economic History*, Roč. 9 (2005), č. 2, s. 129-62; KELLER, Wolfgang - SHIUE, Carol H., *The Trade Impact of the Zollverein*, University of Colorado 2013; BÜRGSORFF, Elias Kühn von, *Zollverein and German Unification: To what extent did the Zollverein promote a sense of national unity within the German Confederation prior to German Unification in 1871?*, McGill University 2011; HAHN, Hans-Erner, *Geschichte des Deutschen Zollvereins*, Göttingen 1984; Tentýž, *Der Zollverein von 1834 aus preußischer Perspektive*, in: GEHLER, Michael - SCHMIDT, Rainer F. - BRANDT, Harm-Hinrich - STEININGER, Rolf (eds.), *Ungleiche Partner? Österreich und Deutschland in ihrer gegenseitigen Wahrnehmung: Historische Analysen und Vergleiche aus dem 19. und 20. Jahrhundert*, Stuttgart 1996, s. 95-114; HENDERSON, W. O., *The Zollverein*, London 1938 (reprint Cambridge 2013). Klasickou prací (ač silně nacionálně a propruský zabarvenou) pak zůstává TREITSCHKE, Heinrich von, *Die Gründung des Deutschen Zollvereins*, Leipzig 1913.

²¹³ K britskému vztahu k *Zollvereinu* srov. GORDON, Nancy M., *Britain and the Zollverein Iron Duties, 1842–5*, in: *The Economic History Review, New Series*, Roč. 22, číslo. 1 (Apr., 1969), s. 75-87 nebo monografii DAVIS, John R., *Britain and the German Zollverein*, London 1997, především s. 48-107.

panovníka na britský trůn již ale tak nereálný nebyl. V případě, kdy by totiž Viktorie zemřela ještě před svým strýcem Vilémem nebo neměla potomky, by byl dalším dědicem britského trůnu její strýc Ernest Augustus, vévoda z Cumberlandu, a zároveň dědic Hannovera po smrti Viléma IV..

Protože byl ale vévoda z Cumberlandu znám jako ultrakonzervativce a odpůrce liberální politiky svého staršího bratra, jeho představa jako obnovitele personální unie byla v Británii značně nepopulární. Zároveň se v letech vlády Viléma IV. ukazovala určitá snaha vévodu z Cumberlandu „izolovat“ od reformního procesu v jeho možném německém dědictví. Týká se to především nové hannoverské ústavy z roku 1833, která s ním nebyla konzultována a vůči níž se od počátku stavěl se silnou averzí. Vše vyvrcholilo jeho nástupem na hannoverský trůn, kdy ústavu zrušil a stal se ústředním představitelem aféry s tzv. Göttingenskou sedmičkou (*Göttingen Sieben*).²¹⁴ V posledních letech vlády Viléma IV. docházelo k dalšímu vzdalování Hannovera od Británie a také k promeškání možností, které průmyslově rozvinutá Británie mohla pro zaostávající agrární Hannovera představovat. Konec dynastického spojení jen dal právní pečeť procesu, který začal již dávno v oblasti praktické politiky.

Rozhodně ale nedošlo k úplnému přerušení vztahů a Hannovera nejen sloužilo jako blízký informátor Británie o situaci v Německu, ale také pokračovala ekonomická a dynastická spolupráce. K oslabení posledně jmenovaného faktoru ovšem dochází narozením Edwarda, prince z Walesu, v roce 1841, čímž došlo k dalšímu vzdálení hannoverských Welfů od možného britského nástupnictví. Kromě toho došlo i k určitému „zneuctění“ krále Ernesta Augusta. Ten totiž v rozporu s tradicí nezískal úřad regenta po dobu Viktoriina těhotenství, protože namísto něj se této výsady dostalo manželu královny, princovi Albertovi Sasko-Kobursko-Gothajskému (*Sachsen-Coburg und Gotha*)²¹⁵. Dalším políčkem pak byla návštěva Ernesta Augusta v Británii v roce 1843, kdy se setkal se silnými antipatiemi mezi částí obyvatelstva.²¹⁶

4.2. Zahraniční politika

Personální unie nemohla být ignorována v oblasti zahraniční politiky. V důsledku toho se z britských politiků na směřování personální unie nejvíce podíleli ministři zahraničí (*Secretary of State*). Zkušenosti tří nejdůležitějších ministrů zahraničí té doby - Castlereagha,

---

²¹⁴ O tom blíže dále.

²¹⁵ Albert Sasko-Kobursko-Gothajský (1819–1861) - princ-manžel britské královny Viktorie.

²¹⁶ Důvodem byla pravděpodobně nepodložená obvinění o jeho komplotu proti královně Viktorii. Cílem Ernesta Augusta měla být smrt královny, po níž by se on sám stal králem.

Canninga a Palmerstona - ukazuje, že personální unie zůstala významným faktorem britské zahraniční politiky. Hannoverké spojení nabízelo některé výhody, ale jeho plné politické využití by bylo obtížné kvůli čistě osobní povaze spojení se Spojeným královstvím a neintervenci tendenci britské politiky po roce 1815. Když se v roce 1812 stal ministrem zahraničí lord Castlereagh, měla personální unie zásadní význam pro získávání informací o dění na evropském kontinentu i v samotném německém prostoru. Paradoxně bylo ale období, kdy byla personální unie pro Británii z diplomatického hlediska nejvýhodnější, ohraničeno roky 1807–1813, což byla zároveň v rámci unie etapa, kdy přestalo tehdejší kurfiřtství existovat. Jeho diplomatická síť ale (na rozdíl od britské) nadále fungovala a skrze korespondenci Německé kanceláře v Londýně s hannoverskými diplomaty ve Vídni a v Berlíně se Británie dostávala do kontaktu s dvěma největšími středoevropskými mocnostmi a potenciálními spojenci proti Napoleonovi.

Během mírových jednání v letech 1814–1815 Castlereagh spolupracoval s Münsterem²¹⁷ a částečně i s hannoverským diplomatickým sborem a hannoverské členství v nově ustanoveném Německém spolku dávalo Británii šanci dozvědět se z první ruky o obsahu jednání Spolkového sněmu, kam jinak nebyli její diplomati přizváni.

Na této úrovni nabízelo hannoverské spojení praktické výhody za předpokladu, že panovník a ministr zahraničí zůstali zadobře. Existovalo ale mnoho třecích plot. Jako příklad může posloužit kategorické trvání na obnově Hannoverka po jeho anexi Pruskem v roce 1806, na němž trvala jak hannoverská (*de facto* exilová) reprezentace v Londýně v čele s hrabětem Münsterem, ale také britští diplomaté při vyjednávání s Francií a Pruskem. I díky tehdejšímu vlivu hraběte Münstera zůstala restaurace Hannoverka jedním z cílů tehdejší britské zahraniční politiky. Do jisté míry s tímto programem koresponduje i požadavek územního rozšíření kurfiřtství a povýšení na království, k čemuž došlo v roce 1814. V řadě otázek byly dokonce hannoverské zájmy uskutečňovány britskými diplomaty na úkor zájmů britských. Jednalo se zejména o vyjednání smlouvy o subvencích s Pruskem v roce 1813, v níž se jednalo o zajištění území pro možnou hannoverskou expanzi. Sir Charles Stewart, britský vyjednaváč s Pruskem, vyjádřil naději, že „*uspokojil Carlton House* [tehdejší sídlo prince-regenta – poznámka J. R.] *v hannoverské otázce bez ohrožení obecných [britských] zájmů.*“²¹⁸

---

²¹⁷ Hrabě Münster formálně zastupoval Británii ve dvou jmenovaných komisích v Paříži v květnu 1814 s cílem vyjednat územní a finanční otázky tzv. prvního pařížského míru z téhož roku.

²¹⁸ Sir Charles Stewart Edwardu Cookovi, 19. června 1813, citováno v: SIMMS - RIOTTE, s. 97n.

Z pozice kritika personální unie a prosazování politiky výhodné pro Hannoverstvo se Castlereagh postupně stal poměrně otevřeným k zájmům Hannoverstva a také blízkým spojencem hraběte Münsteru. Bylo tomu tak i proto, že od roku 1815 do Castlereaghovi sebevraždy v roce 1822 nehrálo Hannoverstvo v britské zahraniční politice významnou roli, když na něj byla aplikována doktrína neintervence stejně jako na jakýkoliv jiný stát. Testem této politiky byly bouřlivé události po vraždě dramatika Augusta von Kotzebue německým nacionalistickým studentem, buršákem Karlem Ludwigem Sandem, v březnu 1819 a přijetí Karlovarských usnesení²¹⁹. Zatímco v Karlových Varech vyjednával za Hannoverstvo hrabě Münster, který podpořil Metternichem navrhovaná opatření, Castlereagh, který jinak v soukromí s Metternichem sympatizoval, byl nucen pod vlivem veřejného mínění a politiky neintervencí odmítnout rakouského kancléře veřejně podpořit.²²⁰

Zatímco britská vláda našla na počátku 19. století se svým hannoverským protějškem určitý *modus vivendi*, whigové a radikální opozice podrobovaly Hannoverstvo zdrcující kritice. Deník *The Times* odsoudil hannoverský cenzurní edikt a také informoval o veřejném setkání v Truru²²¹, ve kterém byl princ-regent obviněn z toho, že je účastníkem spiknutí kontinentálních panovníků proti svobodě, které se má brzy rozšířit do Británie.²²² Další kritika hannoverské politiky a království obecně ale byla přehlušena události v samotné Velké Británii - především tzv. Peterlooským masakrem spojeným s ministerským předsedou hrabětem Liverpoolem, pročež upozorňovat na protiliberální opatření v Německu se ukazovalo jako nadbytečné.

Po návratu Canninga na post ministra zahraničí v roce 1822 bylo Hannoverstvo jedním z mnoha dílčích problémů mezi ministrem a králem Jiřím IV., kdy v souvislosti s Canningovou podporou panovníkově manželce Karolíně Brunšvické v Karolinině aféře a obavám Jiřího IV. z pokusů nastavit „liberální kurz“ a opustit britskou izolacionistickou politiku byla mezi oběma muži nepřekonatelná názorová propast. Pro další tři roky pak Jiří IV. zaujal proti jeho vlastnímu ministru zahraničí nepřátelský postoj a využíval své pozice suverénního panovníka Hannoverstva, aby mohl diskutovat o mezinárodních vztazích s velvyslanci a vyslanci jiných států bez nutnosti informovat nebo se radit s příslušnými britskými ministry. Bez existence personální unie by ovšem takováto králova politika v rámci

---

²¹⁹ Karlovarská usnesení (německy *Karlsbader Beschlüsse*) - ustanovení namířená proti liberálním a nacionálním tendencím vzešlá z výsledků konference nejvýznamnějších členských států Německého spolku, konané v srpnu 1819 v Karlových Varech. Přijaty byly Spolkovým sněmem 20. září 1819 ve Frankfurtu nad Mohanem.

²²⁰ LANGE, *Die Rolle Englands...*, s. 114; GRUNER, *England, Hannover und der Deutsche Bund 1814–1837*, s. 101-102.

²²¹ Truro je město v anglickém hrabství Cornwall.

²²² K tomu srov. *The Times*, no. 10765, 1. listopadu 1819; *The Times*, no. 10784, 23. listopadu 1819.

„*Cottage clique*“ byla jen stěží uskutečnitelná. Po jeho jmenování nebyl Canningovi udělen přístup k hannoverské diplomatické korespondenci, následkem čehož byl Jiří IV. často informován lépe než jeho britský ministr zahraničí. S tím souvisí obavy tehdejších britských politiků o existenci „*skutečného nebezpečí, že bude sledován dvojitý systém zahraniční politiky.*“²²³

Prostředkem, kterým se Canning pokoušel bojovat proti královně „*Cottage clique*“, bylo otevření zahraniční politiky veřejné diskuzi prostřednictvím projevů uvnitř i vně Parlamentu a vydáváním diplomatických nót. Ve střetu s novými opatřeními a vcelku populárním způsobem vedení zahraniční politiky se králova mocenská skupina začala hroutit, k čemuž přispěl i spíše odtažitý přístup premiéra, hraběte Liverpoola.

Jak ostatně podotkl sám Canning: „*zajímalo by mě, zda si je [Metternich] vědom, že soukromá komunikace zahraničních ministrů s králem Anglie je zcela v rozporu s duchem a také praxí britské ústavy... zvyk zavedený v době mého předchůdce přetrvává pouze díky trpělivosti a neodolá zkoušce parlamentní diskuze.*“²²⁴ Napětí existovalo mezi teorií personální unie, kterou král neporušil, a britskou ústavní svobodou.

Změna postoje Jiřího IV. ke Canningovi byla zapříčiněna uzavřením jakékoli možnosti dvojí zahraniční politiky. 13. října 1825 Canning oznámil hraběti Granvillovi, že mu král začal ukazovat hannoverskou diplomatickou korespondenci. Díky tomu mohl Canning začít využívat hannoverskou diplomatickou síť pro své vlastní (tj. britské) účely.

Sám Canning ale „hannoverské karty“ v rámci britské politiky daného období využil vlastně jen jednou a to při ohrožení nezávislosti britského spojence Portugalska. Portugalská vláda tehdy požadovala vyslání britských sil do země. Protože ale Britové tehdy neměli k dispozici žádné jednotky pro rychlé přemístění, pohrával si ministr zahraničí s možností nasazení vojáků z Hannovera. Jiří IV. s žádostí britského kabinetu souhlasil a vévoda z Wellingtonu poradil králi vyslat armádu o počtu přibližně 6 200 mužů. Avšak operace narazila na řadu překážek. Zprávy o hannoverských přípravách unikly 3. července do tisku a deník *The Times* ji odsoudil jen o několik dní později. Důvodem ale nebyla personální unie. Naopak bylo namítáno, že použití hannoverských vojsk by nemuselo nutně zachránit Británii před dalším možným zapletením do evropských problémů, protože pokud by Prusko opět obnovilo svůj zájem o Hannovera, mohla by se opakovat pozice předcházejících let, kdy byla kvůli německému „břemenu“ Británie vydíratelná v rámci mezinárodních vztahů.

---

²²³ TEMPERLEY, s. 257.

²²⁴ Canning Granvillovi, 4. dubna 1825, in: SIMMS - RIOTTE, s. 99.

Ještě důležitější ale byly problémy s organizací expedice. Vévoda Wellington totiž doporučil Jiřímu IV., aby Portugalsko hradilo celou kampaň a že k vyjednávání s portugalskou vládou by měl být jmenován Hannoveran, kterého by „podporoval“ britský zprostředkovatel. Král v této záležitosti nařídil Wellingtonovi konzultovat celou věc s Münsterem. Vévoda řekl hlavě Německé kanceláře, že otázka využití hannoverských sil je záležitostí německých služebníků krále, avšak vyloučil návrh, aby Británie s Hannoverem společně dojednaly podmínky, a aby konečné jednání již bylo vedeno mezi samotnou Británií a Portugalskem. Tím by ovšem byla sabotována celá akce, jejímž hlavním účelem bylo využít hannoverské jednotky a zprostředkování tak, aby se vláda vyhla jednání v Parlamentu ohledně dalších výdajů. Stejně tak se britská vláda nemohla postavit do pozice, ze které by byla zodpovědná za náhradu nákladů z Portugalska či zaručit vyjednání smlouvy mezi Portugalskem a Hannoverem.

Rébus britské zahraniční politiky byl však v té chvíli vyřešen, když Canning získal jistotu, že v Portugalsku nezasáhne konkurent z Francie a portugalská žádost o vojáky tudíž mohla být zamítnuta. Tato epizoda odhaluje hodně o možném využití hannoverského spojení. Za prvé, k použití hannoverských vojsk bylo Canning donucen nepříznivou shodou okolností. Zadruhé byla celá věc spjata s mnoha komplikacemi - Hannoverem mohlo předně díky čistě personálnímu spojení s Británií vyslání svých vojáků odmítnout a také nebylo vyjasněno, jakým způsobem a od koho budou hrazeny náklady expedice. Kromě toho zde existovala již zmiňovaná dohoda mezi hannoverským králem a jeho parlamentem o nevysílání vojáků reprezentovat cizí (tedy i britské) zahraničněpolitické zájmy.

Zatímco návrh na nasazení hannoverských vojsk v Portugalsku vzbudil ústavní potíže pro britské ministry, rozdíl v hannoverské a britské politice na počátku třicátých let 19. století v otázce liberálního hnutí měly velký politický význam pro obě strany. Oproti dvacátým letům, kdy Jiří IV. využíval hannoverského spojení k demonstraci odporu proti politice Canninga, problémy, které vyvstaly mezi ministrem zahraničí Palmerstonem a králem Vilémem IV., byly mnohem složitější.

Počátky kontroverze spočívaly v červencové revoluci v roce 1830 v Paříži. Ta povzbudila politické nepokoje v celém Německu a některé tamější konzervativní vlády byly nahrazeny liberálnějšími vládami ochotnými k nezbytným reformám. Hannoverem nebylo v tomto vývoji výjimkou. Po krátkých nepokojích v univerzitním městě Göttingen i jinde (Osterode) došlo k pádu hraběte Münstera a k realizaci dlouho odkládaných reforem v letech 1831–1833. *The Times* přivítaly zprávy z Göttingenu s argumentem, že Hannoverem bylo špatně řízeno a napadly Münsterem s argumentem, že „*liberální a humánní monarcha, který*

dává najevo souhlas s reformou v této zemi [Británie] nemůže zůstat netečný proti stejným požadavkům ze země, která byla kolébkou jeho předků.“²²⁵ Zdálo se, že reformní úsilí v Británii i v Hannoveru bude propojeno s osobou Viléma IV.. V této souvislosti bylo velmi negativně nahlíženo na vývoj v Německém spolku po festivalu v Hambachu v květnu 1832, po němž se Metternich pokoušel využít příležitosti pro zastavení liberalizačních a nacionálních proudů ve Spolku. Z jeho podnětu byl vypracován soubor represivních opatření, kdy těchto tzv. Šest článků i s podporou hannoverského krále nabylo platnosti 28. června 1832.

Bylo sotva možné, aby si Vilém IV. zvolil citlivější okamžik, kdy tento politický krok učinit. Přestože Zákon o volební reformě obdržel královský souhlas již 7. června téhož roku, vztah mezi králem a jeho ministry byl značně napjatý. Začátkem května po Vilémově výhrůžce jmenování vícero peerů, čímž by změnil poměr sil ve Sněmovně lordů pro přijetí zákona o volební reformě, odstoupil ministerský předseda hrabě Grey, načež se král neúspěšně pokusil vytvořit stabilní toryovskou vládu v čele s vévodou z Wellingtonu, jež by konečně prosadila britskou volební reformu. Navzdory své dřívější popularitě byl Vilém IV. zasažen kamenem u Ascotu 17. června, což rozhodně nezvýšilo jeho důvěru v novou vládu, která měla skrze *Great Reform Act* snížit neutralizovat revoluční nálady ve společnosti. Kromě toho se od května v tisku objevila řada článků upozorňující na negativní účinky britsko-hannoverského spojení. Nejprve se objevil příběh o zapojení Barona Omptedy, nového hannoverského ministra v Londýně, v různých politických intrikách britské zahraniční a domácí politiky.²²⁶ Sotva o týden později další článek o německých záležitostech upozorňoval na paradoxy týkající se vlády Viléma IV. v Británii a v Hannoveru. Deník se ptal: „*jak je možné, že anglický král, který zde vládne nejsvobodnějším lidem v Evropě, může tolerovat ve svém rodném [native] panství nejsilnější despotismus?*“²²⁷

Dne 12. června informoval deník *The Times* o festivalu v Hambachu i o otevření hannoverského parlamentu. První událost byla chválena, druhá odsouzena. Kritice byla podrobena i nová hannoverská ústava, předně omezená svoboda tisku, která podléhala zákonům Německého spolku. Jak deník podotýkal „... *tisk v Hannoveru má být pod kontrolou Německého spolku - to znamená, Svaté aliance! Z toho může být snadno domyšlen duch a charakter celé ústavy.*“²²⁸ Další články o hannoverské politice brzy následovaly. Dopis do *The Times* se zaměřil na zatčení Poláků v Göttingenu a poznamenal, že: „*správa v*

²²⁵ *The Times*, no. 14447, 27. ledna 1831, s. 2.

²²⁶ *The Times*, no. 14359, 23. května 1832, s. 5-6.

²²⁷ *The Times*, no. 14366, 31. května 1832, s. 3-4.

²²⁸ *The Times*, no. 14876, 12. června 1832, s. 4.

*Hannoversku ve svých domácích záležitostech může být považována za zcela nezávislou na nás, a že naši ministři by neměli být odpovědní za špatné činy svých bratrů v Německu. Stále však musí charakter našeho společného panovníka nutně trpět takovým činem nespravedlnosti spáchaným v jeho jménu a zejména v zemi, kde jeho moc, jak je dobře známo, je téměř absolutní.*²²⁹ Dne 25. června informovaly *The Times* o nové hannoverské ústavě, která nedokázala naplnit očekávání lidu. V té souvislosti je zvláštní pozornost věnována králi. Autor článku totiž poznamenává, že jeho dodatky „jsou datovány z Windsoru 11. května, z doby, kdy lord Grey [hrabě Grey, tehdejší britský ministerský předseda - poznámka J. R.] rezignoval na úřad ... a podepsány baronem Omptedou.“²³⁰ Tím mělo být mimo jiné naznačeno, že král je bez svých britských ministrů zranitelný a vydán napospas svým (špatným) hannoverským rádcům.

V této době navíc vyplynula na povrch podpora, kterou král vyjádřil Šesti článkům. Tím odstartovala tisková kampaň proti „obludným“ a „protiprávním“ Šesti článkům i proti Hannoversku, kdy *The Times* vyjádřily úlevu nad tím, že Hannoversko není součástí Británie a rovněž touhu po dosažení co nejrychlejšího konce personální unie. V dalších měsících se ale názory britského tisku dále proměňovaly. Tak v červenci 1832 vyzývaly *The Times* k nezbytné válce mezi „božským právem králů vládnout tak hrozně, jak se jim zlíbí“ a „společným právem občanů být spravedlivě a vhodně řízeni.“²³¹ První skupinu měli reprezentovat Francie, Belgie a Británie skrze volební reformu, zatímco proti nim stálo Rusko, Hannoversko a Prusko.

„Proti návrhu zákona o reformě, který navrhl, doporučil a konečně ustanovil zákonem král ANGLIE, král HANNOVERU vydává dopisy... podepsané jeho jménem ve Frankfurtu, kde stigmatizuje první princip volné vlády jako revoluční, staví proti svobodě tisku jako zradě a převádí právo ukládat daně a kontrolovat veřejné finance od zástupců lidu na Korunu,“ informuje deník.²³²

Jedna dobová karikatura tehdy také zachycuje Viléma IV. z pozice krále Hannoverska na jedné a krále Británie na druhé straně, kdy zatímco jako hannoverský král Vilém IV. jen přihlíží na trůně odtažení ženské postavy Svobody Metternichem, jako britský král ji prosí o slitování. Veřejná záliba v zesměšňování dvojaké pozice Viléma IV. jako krále Británie a krále Hannoverska dosáhla vrcholu. Toto byl kontext, ve kterém Palmerston učinil své slavné prohlášení v Dolní sněmovně, v němž odsoudil Šest článků a konstatoval, že ústavní státy

²²⁹ *The Times*, no. 14882, 20. června 1832, s. 5.

²³⁰ *The Times*, no. 14887, 25. června 1832, s. 3.

²³¹ *The Times*, no. 14915, 27. července 1832, s. 1-2.

²³² Tamtéž, s. 2.

jsou přirozenými spojenci Británie.²³³ Dva radikální poslanci, Henry Lytton Bulwer a Joseph Hume, dokonce vyzvali krále, aby se postavil proti činnosti Německého spolku, která poškozují svobodu a nezávislost německého lidu.

Ministr zahraničí odpověděl zdůrazněním, že on osobně nemohl být zodpovědný za jednání krále Hannovera. Jako pro konzervativce bylo pro Palmerstona nezbytné, aby přijal taktiku oznamování britské zahraniční politiky veřejně v Dolní sněmovně za účelem odlišení postoje ministrů od krále. V otázce možného zásahu na půdě Německého spolku Palmerston argumentoval, že jednání Spolku nebylo dostatečné k odůvodnění zásahu Británie jako signatáře Vídeňských akt. I přes jasný postoj Palmerstona proti Šesti článkům velvyslanci východní mocností úspěšně přesvědčily ministra Německého kanceláře, barona Omptedu, aby utvrdil Viléma IV. v jeho přesvědčení a přidržel se přitom onoho typického rozlišování pozic krále Hannovera a Británie. Na Palmerstonův návrh na sdělení menším německým státům, že je Šest článků v rozporu se Spolkovými akty, král odpověděl, že tento přístup není v souladu s názorem, který již vyjádřil jako král Hannovera.²³⁴ Bylo patrné, že se král rozhodl podpořit monarchistické principy a zamezit dalšímu posilování moci tisku v Německém spolku. V následné diskusi mezi hrabětem Greyem a Palmerstonem pak druhý jmenovaný argumentoval čistě osobní povahou personální unie, kdy nelze očekávat, že by se Velká Británie měla řídit pokyny hannoverské vlády, stejně jako to nelze čekat naopak. V tomto konkrétním případě - tvrdil Palmerston - však existuje shoda mezi britskými a hannoverskými diplomaty, protože obě strany chtějí zachovat *status quo* v Německu. Řešením sporu měla být lepší komunikace mezi oběma stranami, čímž by nebyla porušena britská politika neintervencí.²³⁵ Směrem ke Greyovi se ovšem Palmerston vyjádřil značně podrážděně:

...Vzhledem k jeho obtížím činit něco jako král Anglie, což není v souladu s tím, co může činit jako král Hannovera, odpověď zní, že pokud má být politika obou zemí spojena dohromady, Anglie je Nejsilnější a Nejdůležitější a je proto oprávněna vést Hannovera, a nikoli Hannovera vést Anglii. Pokud má být anglická vláda vázána tím, co Hannovera učiní, měla by být předem konzultována a mít hlas v rozpravě. Ale ani Vy, ani já, bychom se potom nemohli vyhnout informování Parlamentu o tom, že evropská anglická politika je spoutána a řízena rozhodnutími přijatými hannoverským kabinetem bez našeho vědomí nebo souhlasu.

---

²³³ HANSARD (ed.), *The Parliamentary Debates*, vol. XIV, s. 1045, 2. srpna 1832.

²³⁴ SIMMS - RIOTTE, s. 106-107.

²³⁵ Palmerston Vilémovi IV., 3. srpna 1832, in: WEBSTER, *Foreign policy of Palmerston*, Vol. II, Appendix A, s. 799-800.

Taková doktrína by šla dál než cokoliv jiného a otrásla by kořeny hannoverské královské rodiny v této zemi. ²³⁶

V odpovědi Grey souhlasil: *„Naše chování musí být regulováno anglickými principy a anglickými zájmy a nemůžeme se odklonit od linie předepsané těmito skutečnostmi, jen proto, že má Hannoverko jiný směr.* ²³⁷

Díky zlepšené komunikaci byli Palmerston a Grey schopni ovlivnit pokyny zasláné hannoverské vládě před spolkovou ministerskou konferencí na konci roku 1833. Společně vyzvali Viléma, aby odolal jakýmkoli pokusům o změnu spolkové ústavy a varovali, že Hannoverko nemůže očekávat britskou podporu, pokud by jeho jednání vedlo k útoku na britské svobody. Monarcha ale nazpět argumentoval, že britskou podporu pro Hannoverko nežádal, což značilo odklon od politiky jeho otce i bratra. Krom toho upozornil i na trpkou zkušenost z doby napoleonských válek, kdy Británie nebyla schopna Hannoverko ochránit před Francií a Pruskem.²³⁸ Ve výsledku se tak Vilém IV. jako hannoverský král musel spojit s Rakouskem a Pruskem, jedinými mocnostmi schopnými chránit Hannoverko před ohrožením. Vilém dále oznámil Palmerstonovu kritiku hannoverské vládě a jmenovala barona Omptedu, aby se zúčastnil ministerská konference.²³⁹ Ten v plné míře podpořil návrhy Metternicha, které se nakonec nerealizovaly jen pro odpor Bavorska. Krom toho - jak již bylo zmiňováno výše - Vilém IV. udělil Welfský řád rakouským vyslancům u Spolkového sněmu.

Ve světle těchto událostí britský ministr zahraničí přivítal konec personální unie v roce 1837 a doufal, že nástup mladé královny Viktorie bude znamenat *„konec německého vlivu na naši (britskou) politiku doma i v zahraničí.* ²⁴⁰ Bohužel ve svém negativním přístupu k zaobírání se záležitostmi malých německých států a jejich obav z větších sousedů (především z Pruska) předznamenával Palmerston do určité míry přístup Británie k Německému spolku i Hannoverku tak, jak byl uplatňován britskou vládou až do roku 1866.²⁴¹

---

²³⁶ Palmerston Greyovi, 3. srpna 1832, in: Tamtéž, Appendix B, s. 819.

²³⁷ Grey Palmerstonovi, 3. srpna 1832, in: Tamtéž, Appendix B, s. 829-830.

²³⁸ K tomu bližší SIMMS - RIOTTE, s. 107.

²³⁹ WEBSTER, s. 364-5.

²⁴⁰ Palmerston Lambovi, 12. června 1837, citováno v: GRUNE, s. 125.

²⁴¹ Srov. GRUNE, s. 120an.

5. Ekonomické hodnocení významu personální unie

5.1. Hannoverská sociální, ekonomická a kulturní situace po roce 1815

Po svém územním rozšíření a povýšení na království se Hannoverstvo rozšířilo silně nad rámce hranic bývalého kurfiřtství. S přibližnou rozlohou 38 000 km² a okolo 1 435 000 obyvateli dle sčítání v roce 1821 patřilo - jak již bylo řečeno výše - mezi nejvýznamnější státy v rámci Německého spolku. Hlavní město království, Hannover, byl silně zasažen obdobím napoleonských válek, a proto byl ještě v roce 1820 domovem jen zhruba 24 000 obyvatel.²⁴² Další města nového království za hlavním městem dalece zaostávala. Nově připojený Hildesheim měl kupříkladu pouze 11 000 obyvatel, což bylo zhruba totožné číslo, které se udává pro na západě státu situované a taktéž nově připojené město Emden. Osnabrück a Lüneburk měly okolo 10 000 obyvatel a univerzitní město Göttingen okolo 9 000 obyvatel.²⁴³ Z celé populace království žilo v roce 1820 jen něco přes 186 000 lidí (tj. 13 procent populace) ve městech nebo v tzv. *Flecken* – malých městech nebo tržních městech (*Marktstädte*), které neměly více než 1 000 obyvatel, ale které stále disponovaly speciálním právním statutem, který je odlišoval od vesnic.²⁴⁴ Na rozdíl od Británie, procházející tehdy procesem průmyslové revoluce, bylo Hannoverstvo agrární zemí, zaměřující se na nejrůznější formy obdělávání půdy, dále na chov zvířat (velmi známé byly kvalitní chovy koní, které nezdávka mířily z Hannovera do Británie) a na další pomocné činnosti, zahrnující kupříkladu chovatelský průmysl pro výrobu ložního prádla. Kolem roku 1830 bylo 86 % plochy státu využíváno k farmaření poddanými, kteří byli v určitých otázkách stále závislí na šlechtických statkářích. To také vedlo k silné společenské nerovnováze s velkým počtem poddaných, kteří vlastnili velmi málo nebo žádnou půdu, zatímco vyšší třída vlastníků velkých farem hospodařila na úrodných plochách na Hildesheimer Börde²⁴⁵, Calenberger Börde²⁴⁶ a Frisian Marsch.²⁴⁷

---

²⁴² ASCH, *Hannover, Großbritannien und Europa...*, s. 408an.

²⁴³ Tamtéž.

²⁴⁴ Bylo tomu tak z důvodu historického významu sídla nebo skutečnosti, že jej Hannoverstvo získalo teprve v rámci Vídeňského kongresu - jednalo se například o oblast Uchte, města Auburg, Goslar, Freudenberg nebo Twistringen.

VAN DEN HEUVEL, Christine, *Georg IV. und William IV., Das Königreich Hannover und das ende des Personal Union*, in: LEMBKE, Katja - VOGEL, Christian (eds.), *Als Royals aus Hannover kamen. The Hanoverians on Britain's Throne 1714-1837*, Hannover 2014., s. 193

²⁴⁵ Hildesheimer Börde či Braunschweig-Hildesheimer Lössbörde - přírodní region v oblasti severního Německa nedaleko města Hildesheim s rozlohou přibližně 272 km², který je známý svou obzvláště bohatou půdou tvořenou černozemí.

²⁴⁶ Calenberger Lössbörde (Lössbörde), také nazývaný Calenberger Börde - rozlehlá krajina o rozloze 684 km², která se nachází na západě a jihozápadě od hlavního města dnešního Dolního Saska v Hannoveru. Nachází se v oblasti historické země Calenberg, po níž byla pojmenována. Calenberger Lössbörde se vyznačuje mohutným, glaciálním sprašováním. Půdní substrát vytváří úrodné půdy, které jsou intenzivně využívány jako orná půda.

Protože byla hannoverská města ve 20. a 30. letech 19. století stále velmi chudá, na rozdíl od Británie nebyla příliš rozšířená migrace chudých poddaných do měst. Legislativa schválená v roce 1827 a upravující doložení místa pobytu a manželství navíc ještě přičleňovala obyvatelstvo k určité komunitě. Tím byly jak mobilita, tak určitý sociální vzestup nižších vrstev, ještě stíženy. Celá situace perfektně odráží postoje hannoverské šlechty, která chtěla mít pod kontrolou „nestabilní“ nižší vrstvy, držet je na půdě a dohlížet, aby nenásledoval jejich nekontrolovaný příliv do měst. K tomu se ještě hannoverské vládnoucí kruhy snažily vyhnout procesu industrializace. Bylo velmi zvláštní, že země, která v mnoha otázkách závisela na vlivu a pomoci Velké Británie a v níž se po roce 1815 s velkou intenzitou šířila silná anglofilie, dokázala v otázce využití industrializace s takovou vehemencí zastávat konzervativní záporné stanovisko. Obavy hannoverské aristokracie z posílení nejnižších vrstev společnosti a z možného směřování elitářského státu k britskému politickému systému, který by hrozil změnit tradiční mocenské poměry v království, nakonec zpomalily nástup průmyslové revoluce až do období po roce 1830, kdy jsou v Hannoveru po pádu hraběte Münstera zaváděny dlouho odkládané reformy. Zmiňované propojení s Británií se odrážela v exportu zemědělských a důlních produktů, textilu a lnu, přičemž země byla široce otevřena britskému exportu s minimem celních bariér.²⁴⁸

I přes restriktivní ekonomickou politiku jsou především 40. a 50. léta 19. století již spjata s rozvojem hannoverských měst a ekonomiky. Již poslední léta personální unie také ukazovala na určitý hannoverský ekonomický i kulturní vzestup. Příkladem může být modernizace hannoverské architektury, kterou formálně začíná Georg Ludwig Friedrich Laves, od roku 1816 královských hlavní stavitel (*Hofbaumeister, Court master builder*), který v letech 1815 až 1822 renovuje hannoverský palác, modernizuje palác Monbrillant ve Welfengarten, konstruuje knihovni pavilon v zahradách herrenhausenské Berggarten a přestavuje Herrenhausenský letní palác s jeho oranžerií v Großer Garten. Kromě toho také Laves navrhuje budovy pro rodinu hraběte Münstera v Derneburgu, novou městskou rezidenci v Hannoveru pro polního maršála Carla von Alten (pozdější Frederikschlösschen) a palác Wangenheim na Friedrichstrasse pro hannoverského soudního maršála (*Gerichtsmarschall, Court Marshal*) Georga von Wangenheim.

---

²⁴⁷ Dnešní oblast Ostfriesische Seemarschen. K využívání hospodářské půdy v Hannoveru dále srov. VAN DEN HEUVEL, s. 194.

²⁴⁸ Srov. ASCH, *Hannover, Großbritannien und Europa...*, s. 197-220, 408-439; RIOTTE, *Hannover in der britischen Politik*, s. 193-216.

Samotný hannoverský dvůr sloužil v posledních dvou dekadách personální unie jako místo setkávání členů rodu Welfů.²⁴⁹ Nejen, že v Hannoveru pobýval vévoda z Cambridge, který zastával pozici hannoverského generálního guvernéra a později vícekrále, ale často do města zavítali i jeho bratři Frederick August, vévoda z Yorku, Vilém, vévoda z Clarence (pozdější král Vilém IV.), Ernest Augustus, vévoda z Cumberlandu, Charlotta Augusta, která se stala württemberskou královnou a ovdověla v roce 1816, a mladí vévodové z Brunšvicka Karel a Vilém. Propojení Welfů s jejich německou pravlastí ještě umocňovala dynastická politika Jiřího III., který oženil své syny za příslušnice významných německých rodů.²⁵⁰

Nesmí být opomenuta ani kulturní sféra působení Welfů. V Hannoveru je založen Welfský řád, je propůjčována Waterlooška medaile, stát zajišťuje hmotnou pomoc pro vojenské veterány od Waterloo a podílý se na budování pomníků této bitvy, čímž je utvářena určitá hannoversko-welfská memoriálová kultura, která má sloužit k posílení národního sebeuvědomění Hannoveranů.²⁵¹ Ze sociálních projektů s dlouhodobějším přesahem stojí za zmínku založení Obecného hannoverského klášterního fondu (*Allgemeine Hannoversche Klosterfonds*) na podporu sociálních projektů, vystavění nové auly pro univerzitu v Göttingenu, podpora Hannoverské umělecké společnosti (*Kunstverein Hannover*) a Historické společnosti Dolního Saska a finanční dary Královské knihovně v Hannoveru, přičemž tyto události již probíhají na rozhraní vlády Jiřího IV. a jeho bratra Viléma.²⁵²

5.2. Ekonomické reformy

V rámci velkého množství více či méně úspěšných reforem druhé poloviny 18. a počátku 19. století sice přišlo určité zlepšení ve fungování hannoverského kurfiřství/království, ale země stále zůstávala primárně agrární a zaostalou. Vinu nelze přičítat ani tak Londýnu ve smyslu tehdejších panovníků Jiřího III., Jiřího IV. a Viléma IV., ale především vlastnímu hannoverskému obyvatelstvu. Právě to se totiž obávalo ztráty své identity ve prospěch „poangličtění“ a - to měli společné šlechta i poddaní - trpělo hlubokými předsudky a nedůvěrou v technologický pokrok. Proto se většina snah o rozvoj průmyslu, obchodu a zemědělství setkávala s nepochopením, úmyslným sabotováním nebo rovnou se zavrnutím.

---

²⁴⁹ K tomu blíže např. SIMMS - RIOTTE, s. 213-251.

²⁵⁰ Vévoda z Yorku si vzal princeznu Augustu Hesensko-Kasselskou, princ z Walesu Karolínu Brunšvickou, vévoda z Clarence Adelheidu Sasko-Meiningenskou, vévoda z Kentu Viktorii Leiningenskou a pozdější dědic hannoverského trůnu vévoda z Cumberlandu Frederiku Meklenbursko-Střelickou. K tématu podrobněji SIMMS - RIOTTE, s. 128-160.

²⁵¹ HEINZEN, *Transnational Affinities and Invented Traditions*, s. 1404-1434.

²⁵² Blíže ASCH, *Hannover, Großbritannien und Europa...*, s. 178-196.

Pokud se naskytla šance získat určité nové zemědělské stroje z Británie, byly většinou uschovány, aby byly později obvykle prodány v rámci kurfiřtství (později království) či do nejbližších sousedních zemí. Taktéž neúspěšně se již Jiří III. snažil zavést v Hannoveru určitý upravený systém britského ohrazování (*enclosure*). Zatímco se dá hovořit o určitém progresu v Lauenburku, vlastní Hannover s okolím byl zasažen poměrně málo. Přesto se ale do roku 1802 podařilo zkultivovat velké množství půdy, na kterou dokonce Hannoveru lákalo možné nové budoucí osadníky.

Co se týče průmyslového rozvoje, Hannoveru bylo limitováno striktními zákony státní rady. Například pokud chtěl vlastník papírny zavést ve svém podniku parní stroje, bylo mu to až do roku 1806 vlivem silného vládního konzervatismu zapovězeno.²⁵³ I v následujícím období, kdy se zákazy již uvolnily, bylo zavádění jakýchkoliv průmyslových novot velmi problematické. Důvodem bylo přijímání nových strojů především z Britských ostrovů, kam musely být vráceny kvůli opravám. Vlastní výroba průmyslových strojů po britském vzoru nezačala v Hannoveru dříve než v roce 1834, kdy už například sousední Prusko z původně britských technologií dávno těžilo a bylo v tomto ohledu nejrychleji se rozvíjející silou v Německém spolku.²⁵⁴

Určité obavy obyvatel Hannoveru z posílení britského vlivu značí i skutečnost, že sice jezdili na studijní pobyty do Londýna, seznamovali se s britskými vynálezy a technologiemi, ale přesto raději preferovali nakupování kopií britských strojů z Berlína nebo Vídně. To lze vidět například na případu jen pozvolného zavádění plynových lamp nebo na jednání o zavedení železnice, která byla i přes určité snahy z Británie pro odpor lokálních elit i vévody z Cumberlandu, budoucího dědice Hannoveru, zavedena až poměrně pozdě v roce 1843.²⁵⁵ I poté ale byla využívána spíše omezeně, což se nejvíce projevilo v roce 1866, když hannoverské jednotky pěšmo nestíhaly pohyb pruských vojsk, která se na bojiště přepravovala i s vybavením po železnici.

Dá se konstatovat, že ekonomické vztahy mezi Hannoverem a Británií hrály v průběhu 18. a na počátku 19. století jen malou roli. Zastánci personální unie měli sklon vidět Hannoveru jako vhodnou oblast pro britskou obchodní expanzi. Argumentů měli několik - předně měli obě země společného suveréna, díky čemuž by mohlo odpadnout mnoho obchodních bariér, dále Hannoveru disponovalo poměrně dlouhým pobřežím Severního moře a na svém území mělo rozsáhlé toky Vezery a Labe. Jenomže ideje, se

---

²⁵³ KONIGS, s. 146.

²⁵⁴ CLARK, Christopher, *Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia 1600–1947*, London 2007, s. 284-344.

²⁵⁵ KONIGS, s. 146-147.

kterými bylo v souvislosti s využitím Hannoverska jako reexportního místa pro suroviny z britských kolonií (nejdříve v Severní Americe, poté z Indie a Karibiku) pracováno, nakonec zůstaly jen na papíře.

Důvodem byl předně stále se zvětšující rozestup mezi rostoucí britskou ekonomikou a obchodem a doposud agrární a zaostalou ekonomikou Hannoverska. K tomu je nutno připočítat částečnou anglofobii a obavy ze ztráty vlastní německé identity, pokud se království vydá cestou budování ekonomiky dle britského vzoru. Faktorem byla i obava pozemkových vlastníků ze ztráty moci, kterou si dosud udržovali nad zemědělským nemigrujícím obyvatelstvem. Co se týče přístavišť a využití Severního moře, bylo bohužel pravdou, že Vezera a Labe byly Hannoverany chápány spíše jen jako jakési „hraniční řeky“ s okolními státy a větší využití z nich vždy měla (bývalá) hanzovní města Brémy a Hamburk.²⁵⁶ Samostatnou kapitolou je potom oldenburské pronajmutí přístavu Wilhelmshaven Prusku v roce 1853, což dále snížilo hannoverské možnosti účinného ekonomického využívání pobřeží Severního moře. Konkurencí pro Hannoverskem nově budovaný přístav Geestemünde pak byl i Bremerhaven, přičemž ovšem území tohoto města prodalo samo království Brémám v roce 1827. Existence Wilhelmshavenu a Bremerhavenu úspěšně blokovala jakékoliv snahy Hannoverska po rozšíření objemu svého obchodu na severních hranicích.

Sama Británie nevyvinula příliš snahy pro to, aby svému ekonomicky zaostalejšímu sousedovi pomohla. Nezaváděla žádná opatření v jeho prospěch vyjma zajištění konzulární ochrany pro hannoverská pravidla na volném moři a možnosti využívat ochrany britských lodí před piráty.²⁵⁷ Jinak ale bylo s Hannoverskem stále zacházeno jako s jakýmkoliv jiným cizím státem, nikoliv jako se součástí britské Koruny či alespoň určitou „pátou kolonou“ Británie na evropském kontinentě.

Pokud se zaměříme na otázku finanční podpory Británii své periferii, stojí za zmínku citace jednoho vlivného britského politika, který na adresu finanční podpory Hannoverska pronesl: „...budeme házet malé části našeho bohatství... do německé propasti, která křičí „dejte, dejte“ a není nikdy spokojena.“²⁵⁸

Zřetelný britský odpor k podpoře kurfiřtství/království se nakonec uplatňoval i při válečných konfliktech vyjma verbování hannoverských vojáků do britských služeb za Británií vyplácený žold. Nakonec vyústil v tom, že nejvíce peněz získávalo kurfiřtství od svého suveréna, britského krále v Londýně. Udává se například, že Jiří II. „utopil“ v Hannoversku

---

²⁵⁶ DANN, s. 127.

²⁵⁷ Blíže viz HARDING, Nicholas, *North African Piracy, the Hanoverian Carrying Trade, and the British State, 1728–1828*, in: *The Historical Journal*, Vol. 43, č. 1 (Březen 2000), s. 25–47.

²⁵⁸ Citováno v: DANN, s. 128.

do konce své vlády 2,5 milionu liber.²⁵⁹ Podobné výdaje měl následně i Jiří III., který musel nejen pomáhat s obnovou kurfiřtství po sedmileté válce, ale také po jeho okupacích nepřátelskými mocnostmi na přelomu 18. a 19. století, kdy bylo Hannoversko ovládáno střídavě Pruskem a Francií. Jiří IV. dále investoval do Hannoverska jak v rovině finanční, tak politické, kdy za pomoci hraběte Münsteru již v roce 1813 zrušil veškeré administrativní změny z doby francouzské okupace a skrze investice do stavebních projektů (silnice, splavňování řek, aj.) měl v plánu „resuscitovat“ hannoverskou ekonomiku i sebevědomí státu poškozené dlouhým obdobím cizí nadvlády. Vlivem výše citovaných faktorů v samotném německém království ale plány na ekonomické oživení skončily z větší míry jen na papíře.

Přesto ale měla personální unie i své světlé stránky. Mezi hannoverskou nobilitou například stále přetrvávala pýcha nad vzestupem jejich kurfiřta, s britskou pomocí došlo k založení a rozvoji univerzity v Göttingenu (1734), kde vyučovalo velké množství anglických profesorů a kam mířili „na zkušenou“ i studenti z Británie (předně z Anglie a Skotska). Určitá pozice Hannoveru jako „střediska britské kultury“ pak byla patrná ještě na počátku 20. století.²⁶⁰ Dokumentovat se to dá i na skutečnosti, že poslední panovník personální unie, Vilém IV., pobýval za svého mládí v Hannoversku a právě na univerzitu v Göttingenu docházel na přednášky.

5.3. Porovnání rozvoje Hannoverska s jeho sousedy v regionu a jeho snahy o hospodářskou spolupráci

Zatímco přibližně v letech 1770 až 1820 dochází k akceleraci hospodářského růstu v Británii v rámci procesu průmyslové revoluce vedoucí k její pozdější vůdčí úloze ve světovém obchodu a průmyslu, situace druhého člena personální unie, Hannoverska, i celého německého prostoru byla dosti odlišná. V době, kdy v Británii dochází k příklonu k průmyslu postavenému na strojích a mechanizaci počínaje textilním průmyslem přes těžbu uhlí, kdy se staví vodní kanály, zlepšují silnice a jsou položeny počátky železnice, je oblast Hannoverska a nejbližšího okolí (tj. severní Německo) ještě stále oblastí především agrární s jen malým počtem manufaktur. Hannoversko se opíralo o pěstování zemědělských plodin, chov ovcí a koní a v 18. století již jen v malé míře o těžbu kovových rud na jihu svého území v oblasti Harzu a soli v oblasti Lüneburku. I přesto ale právě z těžby pocházela největší část příjmů kurfiřtství.²⁶¹

---

²⁵⁹ Tamtéž, s. 129.

²⁶⁰ Srov. KONIGS, s. 161-177.

²⁶¹ K tomu např. DANN, s. 1-12.

Ač dochází z iniciativy kurfiřta Jiřího III. k tvorbě map pro lepší využití obchodních cest, výstavbě prvních zpevněných silnic napříč teritoriem, snahám o zvýšení výnosů z prodeje dřeva a lnu, i k pokusům o zrušení poddanství, vše bylo prováděno nedůsledně a ekonomický přínos rozhodně nebyl takový, jaký kurfiřt v Londýně a jeho ministři v Hannoveru očekávali. Jiří III. se rovněž snažil podpořit hannoverský export skrze snižování daňové zátěže obyvatel a veřejnou podporu výstavby nových manufaktur na fajáns nebo krajky, což mělo v důsledku negativní vliv na dovoz britského zboží do kurfiřtství a naopak zvedlo obchod s Pruskem.²⁶²

Jako velký nadšenec do farmaření²⁶³ se Jiří III. v kurfiřtství rovněž podílel na založení tzv. Královské britské a kurfiřtské brunšvicko-lüneburské zemědělské společnosti (*Königliche-Grossbritannische und Churfürstliche-Braunschweig-Lüneburgische Landwirtschaftsgesselschaft*). Ta byla zčásti inspirována poznatky o zemědělství ve Velké Británii tak, jak je poznali sami představitelé hannoverské aristokracie při svých ne příliš častých návštěvách. Samotný podíl Jiřího III. na její struktuře a fungování je, vyjma jeho souhlasu jako suveréna, naneštěstí značně sporný.

V rámci německé oblasti se Hannoversko nacházelo na severu, který disponoval vícero zdroji surovin, tj. potenciálně lepšími podmínkami pro pozdější průmyslový rozvoj. Na konci 18. a na samém počátku 19. století bylo Hannoversko z hlediska ekonomického srovnání na podobné úrovni jako jeho nejbližší významní sousedé - pro účely této práce zejména mocensky srovnatelné Sasko a Hesensko-Kassel a rodící se německá velmoc Prusko.

Zatímco Hannoversko mělo jako „nejprůmyslovější“ oblasti především jižní enklávu, kde se těžily rudy, a Lüneburg, který ovšem nebyl původní součástí hannoverských držav a jeho kurfiřti se na hospodářském rozvoji tohoto teritoria zpočátku nepodíleli, Prusko jako jeho nejbližší soused disponovalo rozvinutým Slezskem, které získalo od Rakouska v polovině 18. století, jižním Vestfálskem, územím v Porýní (to především po roce 1815) a také okolím Berlína. Sasko s centrem v Drážďanech pak mělo na velké části svého území doly, díky čemuž se dlouhodobě dařilo metalurgii a těžbě. Například v oblasti Krušných hor se nacházela ložiska kobaltu, cínu, zinku, černého uhlí, železa nebo stříbra. Hlavními ekonomickými oblastmi Hesenska-Kasselu pak byla města Kassel a Wiesbaden, kde se také později vytvářejí zárodky průmyslu tohoto státu. Ve sledovaném období ale Hesensko-Kassel záviselo převážně na zemědělství (pěstování brambor a obilovin) a na zpracování textilu v manufakturách. To mělo společné i s Pruskem, Saskem a Hannoverskem, kde textilní

---

²⁶² KONIGS, s. 128d.

²⁶³ V Anglii měl dokonce přezdívku „Farmář George“.

průmysl a manufaktury v protikladu k bouřlivým změnám v Británii ale i jinde na západě Evropy (Nizozemí) stále přetrvávaly jako hlavní oblast „průmyslového vývozu“.²⁶⁴

Ze všech hannoverských sousedů se mu nejrychleji a nejvýrazněji začalo vzdalovat Prusko. Stát, který s Hannoverem teoreticky mohl soupeřit o dominanci v severoněmecké oblasti,²⁶⁵ byl přesvědčen, že jen silná průmyslová základna zajistí zásobování armády (zbraně, zbroj, proviant) a ochranu země před napadením a obléháním. Samotný král Fridrich II., současník Jiřího III., se živě zajímal o zemědělství i průmysl. Podporoval rozvoj průmyslu v oblastech zpracování kovů, zbroje, rafinace cukru a v textilnictví. Kromě toho se snažil i o rozvoj výroby a distribuce hedvábí. Pro výrobu porcelánu dokonce založil Královskou berlínskou porcelánku, která měla sloužit jako model pro ostatní podobné manufaktury v zemi. Primárním důvodem pro podporu vlastní výroby hedvábí a porcelánu byla snaha snížit náklady na jejich nákupu z Orientu. V tomto ohledu zastával stejnou politiku i Jiří III., jenž rovněž inicioval vznik nových porcelánek se stejným záměrem, jen vlivem zkosnatělosti státního aparátu v Hannoveru přišel výsledek mnohem později než v Prusku.²⁶⁶ Na rozdíl od Hannovera se ale pruským ekonomickým zájmům zčásti podřizovala i jeho expanzivní politika - například při anexi Slezska, které bylo bohaté na minerály a další zdroje. Právě ve Slezsku se následně rozvíjí ocelářství i textil pro zásobování pruské armády.

Jako klíčové pro nejen definitivní předstížení Hannovera, ale i pro nabytí takřka neotřesitelné pozice v pozdějším Německém spolku se ukázal pro Prusko zisk oblastí v Porýní. V roce 1800 stále ještě zaostalé zemědělské oblasti (proto Porýní nechtělo ani Rakousko v roce 1815) se díky dostupnosti uhlí stávají pozdějším motorem industrializace Pruska.

Prusko ale předstihlo své sousedy i v oblasti zemědělství, vitálním sektoru ekonomik Hannovera, Saska i Hesenska-Kasselu. Základem agrárního sektoru v Prusku bylo velké množství farem, na nichž pracovali nevolníci, kteří produkovali mouku pro další vývoz do zemí západní Evropy. Samotný stát pak získával příjmy na základě výběru daní od lokálních autorit, pod něž nevolníci „spadali“. Společně s Hannoverem i dalšími státy v okolí pro lokální elity platilo, že příjmy z půdy byly příliš malé na vyžadovaný životní standard pro příslušníky nobility. Proto tyto elity vyhledávali funkce ve státní správě, církvi a armádě. Tento systém už se ale na konci 18. století ukázal jako nepraktický a zastaralý. Byla to ale až porážka od francouzského císaře Napoleona u Jeny a Auerstädtu v roce 1806, která donutila

---

²⁶⁴ Blíže viz MAGNUSSON, L., *Nation, State and the Industrial Revolution. The Visible Hand*, New York 2009.

²⁶⁵ Právě díky již dříve zmiňované obavě Hannovera z technického pokroku, který přicházel z Británie a který naopak Prusko aktivně přebíralo.

²⁶⁶ KONIGS, s. 124-147.

pruské ministry (především Hardenberga a zčásti Steina²⁶⁷) k rozsáhlým reformám. V rámci těch zemědělských z let 1807–1821 dochází ke zrušení nevolnictví ve vlastním Prusku (tedy na východě pruského území a v Pobaltí).²⁶⁸ Díky tomu vzrostla produktivita a Prusko se stalo zemědělsky soběstačným a schopným přetrvat i napadení nepřátelskou armádou a potenciální okupaci rozvinutějších západních teritorií.²⁶⁹

Právě takovéto reformy chyběly v ostatních sousedních státech a, vzhledem k vývoji ve Velké Británii, citelně rovněž v Hannoveru. Nejen, že v kurfiřtství (od roku 1814/5 království) nedochází k reformám, jež by vedly ke zvýšení zemědělské produkce, ale je veskrze odmítnut jakýkoliv hospodářský pokrok napoleonského období. Tím se jen prohloubilo hospodářské zaostávání Hannovera, které - vzhledem k roli Británie ve světové politice 19. století - bylo odsunuto na okraj zájmu a kromě několika menších reforem se v letech 1815–1820 (poslední roky vlády Jiřího III., kdy ho zastupoval jeho syn Jiří, princ z Walesu, jako regent) nemohlo ekonomicky měřit s posíleným Pruskem a stěží se drželo na úrovni právě svých sousedů Saska a Hesenska-Kasselu.²⁷⁰ Tím se jen potvrdila jeho silná periferálnost a marginalizující se role v jakýchkoliv dalších plánech Británie.

Nejambicióznějším projektem byl Středoněmecký obchodní spolek (*Mitteldeutscher Handelsverein*) z roku 1828. Mezi Emží a Labem bylo podporováno nízké clo na dovoz britských koloniálních a hotových výrobků, čímž bylo bráněno vzniku lokálního průmyslu. Důvodem této nevhodné politiky byla snaha zabránit vzniku nové společenské třídy jako zdroje nestability v království, stejně jako obava z hegemonistických ambic Pruska, čemuž měl bránit britský vliv. Tak Hannoveru nadále fungovalo jako předmostí pro britský obchod v Německu, zatímco na hannoverský export opačným směrem - jednalo se především o zemědělské produkty a dub pro stavbu lodí - byla uplatňována stejná protekcionistická britská celní opatření jako na všechny ostatní státy bez ohledu na personální unii. Nebylo divu, že takto nevhodně nastavená hospodářská politika nejen, že nepřinášela Hannoveru blahobyt, ale vedla k oslabování státní ekonomiky a navyšování dluhů.²⁷¹ Naproti tomu britská pozice v důležitém prostoru severního Německa a Pobaltí byla zajištěna.

Jak poznamenal v depeši do Londýna britský zástupce Henry Unwin Addington: „*Pouhý pohled na mapu ukáže... v případě, že bude tento spolek* [Mitteldeutscher

²⁶⁷ Heinrich Friedrich Karl svobodný pán vom und zum Stein (1757–1831) - pruský politik, v letech 1804–1807 pruský ministr financí, pro svůj protinapoleonský postoj odchází po roce 1808 do exilu do Čech (Habsburské monarchie) a následně do Ruska. Spolutvůrce tzv. Stein-Hardenbergových reforem.

²⁶⁸ V roce 1800 se ve východní části Pruska nacházelo zhruba 400 000 rolníků a malých vlastníků půdy, v roce 1848 zhruba 90 procent z nich prošlo reformou a získali vlastní půdu či ji splácelo.

²⁶⁹ Jak uvádí CLARK, *Iron Kingdom*, s. 284-344.

²⁷⁰ HARDING, s. 262-265.

²⁷¹ Srov. BERTRAM, *Das Königreich Hannover...*, s. 41-42; ARNING, s. 31an.

Handelsverein - pozn. J. R.] zachován a jeho principy reálně a prakticky převzaty a aplikovány, bude tím otevřena cesta pro export britského zboží z Hamburku a Brém přes Hannoversko a Hesensko-Kassel, Porýní a Švýcarsko na hranice Itálie... Kromě těchto spravedlivých [lawful] obchodních výhod přinese tato situace také možnost dostávat kontraband na území Pruska, Bavorsko, Württemberska a [Hesenska-]Darmstadska a nemusí nutně vést k oddělení více než jednoho státu až bude tento systém utvořen.²⁷²

Z výše napsaného lze usuzovat, že Británie nebyla proti bližší hannoverské hospodářské provázanosti se sousedními německými státy, protože to mohlo významně pomoci i jejímu snadnějšímu pronikání na další německé trhy. Proto v roce 1830 britský vyslanec (*Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary*) u Spolkového sněmu ve Frankfurtu nad Mohanem George William Chad do Británie spokojeně informoval o uzavření Einbecké dohody, která měla být základem pozdějšího Severoněmeckého celního a obchodního spolku (*North German Tax Association = Steuerverein*).

Jak ostatně napsal ve své zprávě: „Mám tu čest zaslat Vašemu Lordstvu [britský ministr zahraničí hrabě Aberdeen] kopii obchodní smlouvy uzavřené v Einbecku [město nedaleko od Hannoveru] 27. března [1830] mezi Hannoverskem, Hesenskem[-Kasselem nebo také Kurhesenskem], Oldenburskem a Brunšvicem. Touto dohodou čtyři signatáři souhlasí s ustanovením jednotného systému nepřímých daní, zrušením všech celnic a všech povinností týkajících se importu a exportu na svých územích a namísto toho vymezí území čtyř signatářských států jako hlavní celní hranici... dále umožní plnou svobodu obchodu pro všechny komodity vyjma soli používané pro domácí účely, a karet... vytvoří jednotný systém regulace respektující omezení vztahující se k cizím státům... umožní poddaným signatářských stran na území každého z nich využívat stejných imunit jako mají rodilí obyvatelé... [a] považují smlouvu za trvající do konce roku 1841, pokud se ovšem mezitím všechny státy Německého spolku nedohodnou na vytvoření jednotného systému nepřímých daní [System of indirect taxes]... Co se týče této současné dohody, vypadá to, že výhody z ní plynoucí jsou na straně Hesenska[-Kasselu]... zatímco hannoverští farmáři, především ti v sousedství Labe... jsou znevýhodněni.“²⁷³

Einbecká smlouva byla pokusem výše zmiňovaných států, z nichž některé se podílely již na utvoření Středoněmeckého obchodního spolku v roce 1828, utvořit svou vlastní, nezávislou obchodní zónu jako protiváhu proti pruské obchodní expanzi. Smlouva ovšem

²⁷² Henry Utwin Addington Aberdeenovi, 27. května 1828, Frankfurt, FO 30/28, in: HENDERSON, *Zollverein*, s. 66.

²⁷³ George William Chad Aberdeenovi, 4. června 1830, No. 13, Frankfurt, FO 30/31, in: *British Envoys to Germany*, Vol. II, s. 4-5.

nakonec nevstoupila v platnost v důsledku nedostatku implementačních opatření. Přesto se ale dá považovat za předstupeň již zmiňovaného *Steuervereinu*, který se sice lišil, co do členské základny (nevstoupilo do něj Hesensko-Kassel), ale z článků původní smlouvy vycházel. *Steuerverein* či „daňový spolek“. Byl od raných příprav zamýšlen jako konkurence rozšiřujícímu se pruskému celnímu spolku (*Zollverein*), přičemž cílil na oblast severozápadního Německa, kde místní státy a státečky sdílely nejen zájem na usnadnění vzájemné obchodní výměny a snížení celní zátáže, ale také obavy z mocenského posílení Pruska. Také proto zahrnoval *Steuerverein* při svém založení v roce 1834 Hannoversko, Brunšvicko, Oldenbursko a maličký stát Schaumburg-Lippe. Po dobu své existence byl tento spolek podporován britským kapitálem, byl v rámci něj zaveden společný celní tarif zvýhodňující dovoz britského zboží a vedoucí silou v něm bylo právě na Velkou Británii napojené Hannoversko. Nakonec se však ukázal jako slabý konkurent Pruskem ovládaného celního spolku, kam navíc již v roce 1841 přistoupilo Brunšvicko, přičemž od tohoto okamžiku již význam *Steuervereinu* stabilně klesal.

5.4. Hannoverský námořní obchod jako příklad promarněného potenciálu personální unie

Je poměrně zřejmé, že britsko-hannoverské unie určitým způsobem ovlivňovala oba subjekty. Patrné to potom bylo i v rovině námořního obchodu, který byl vlastní jak Britům, tak Hannoveranům. Kromě práva Hannoverska využívat modifikovanou podobu tzv. *Union Jacka*, tj. britské vlajky, existovalo mnoho dalších faktorů. Mezi nimi například existence recipročních (stejně vysokých) cel, platnost britských Navigačních akt i pro Hannoversko, ale také skutečnost, že byla Británie ušetřena placení mýtného ve Stade, kteréžto město mohla využívat pro námořní spojení s Říší a následně s Německým spolkem namísto Hamburku.²⁷⁴

Z důvodu oddělení obou zemí Severním mořem spočíval základ případného společného obchodu na schopnosti využívat námořní spojení. Již političtí komentátoři v osmnáctém století upozorňovali na výhody Hannoverska pro námořní obchod, když tehdejší kurfiřtství leželo u ústí řek Vezery a Labe u severoněmeckého pobřeží. Pozdější zisk Východního Fríska pak hannoverskou polohu na mapě dále zdůraznil, když bylo nově utvořené království odděleno od Británie jen územím Nizozemského království. Přesto však zůstával hannoverský potenciál nevyužit na úkor starých hanzovních měst Hamburku a Brém. Dobře nedopadly ani snahy Hannoveranů uchytit se namísto regionálního námořního obchodu

---

²⁷⁴ Toto privilegium však skončilo zánikem personální unie v roce 1837. I po tomto roce měla ale Británie stadeské mýto značně nižší než ostatní státy.

v obchodě mezinárodním. I z toho důvodu mohl na konci 18. století hannoverský obchodní specialista Christian Ludwig Albrecht Patje identifikovat pouze dvě hannoverské lodě účastníci se „mezinárodního“ obchodu a to mezi Francií a Baltem. Problémem, proč Hannoverstvo nezvládalo rozvinout svůj potenciál ani na regionální úrovni, spočíval předně v chybějícím vhodném přístavu. Nejlepší kandidát, město Harburg situované na Labi, bylo znevýhodněno mělkým písčným dnem a bylo tak nevhodné pro lodě s větším ponorem. Mnohem podstatnější ale byla absence určitého „námořního ducha“ společně se silnou vrstvou obchodníků. Jako možné řešení se jevílo využití personální unie s mnohem úspěšnější Británií, která mohla poskytnout infrastrukturu a potřebné know-how. Skutečně, již v roce 1720 dochází k založení Harburské společnosti, jejímž cílem bylo přebudování přístavu ve městě a která cílila na britské investory. Krom toho také v letech 1720–1750 existovaly plány na založení hannoverské pobočky britské Východoindické společnosti. Všechny pokusy o povznesení námořního obchodu ovšem skončily neúspěchem. Důvodem byl jednak silný konzervatismus a tradicionalismus hannoverských vládnoucích elit, ale také dobře známá britská nechuť k prohlubování spolupráce v rámci unie nad únosnou mez. Z těchto důvodů bylo velmi časté, že se Hannoverané sice na moře vydávali, ale povětšinou jako námořníci plující pod cizí vlajkou.

Přesto však docházelo ke spolupráci Británie s Hannoverem v oblasti Středozemního moře a v severní Africe, kde dokonce v roce 1726 došlo díky britské diplomatické aktivitě k propuštění hannoverského vězně z Maroka.²⁷⁵ Podobné případy s propuštěním Hannoveranů po britském zaplacení výkupného se dále objevují v letech 1730 a 1751. Zajímavým postřehem je, že výkupné za Hannoverany bylo hrazeno jako za britské poddané, ač jimi v právní rovině ve skutečnosti nebyli. Změna postavení zajatých Hannoveranů byla pro Brity ovšem jednodušší než jejich původ a propojení s Británií obšírně vysvětlovat cizím státním delegacím. Proto také smlouva mezi Británií a marockým sultanátem z roku 1791 říká, že „*všichni němečtí poddaní krále Británie... jsou a mají být považováni za britské poddané a jsou oprávněni k privilegiím britských poddaných... jako kdyby se narodili v Londýně.*“²⁷⁶

Klíčovou změnou v hannoverské snaze proniknout do námořního obchodu byl Vídeňský kongres a s ním spojený zisk Východního Fríska. Tato země byla původně součástí Pruska a po dobu, kdy byla součástí Hannovera, zůstávala v království jakýmsi cizím

---

²⁷⁵ HARDING, *North African Piracy*, s. 31.

²⁷⁶ Článek 14 smlouvy mezi Velkou Británií a Marokem z 8. dubna 1791, citováno v HARDING, *North African Piracy*, s. 33.

elementem. Přesto ale měla s dalšími částmi nově zformovaného království mnoho podobností - předně se jednalo o zemědělsky zaměřený region. Pro hannoverské elity ale bylo mnohem důležitější možné využití Východního Fríska pro námořní obchod. Nejen, že tamní populace disponovala zkušenými námořníky, ale navíc přístavy v regionu do jisté míry ovládaly plavbu po řece Emži a neměly žádnou přirozenou konkurenci, kterou na severovýchodě království představovali Hamburk a Brémy. A i přesto, že Emže byla splavná jen přibližně k hranicím münsterského biskupství, dala se využít jako nástupiště pro vzdálenější plavby mimo Severní moře. Navíc ziskem tohoto území připadlo Hannoveru velké množství lodí, kdy jen přístav v Emdenu jich měl devadesát šest.²⁷⁷

Hraběti Münsterovi se navíc v té době podařilo přesvědčit Castlereagha a britského premiéra Liverpoola, aby byla Hannoveru zajištěna stejná ochrana, které se již tehdy těšily Sardinie a Jónské ostrovy, přičemž měly „barbárské státy také rozlišovat vlajku Hannovera“. Nabyté obchodní výhody a politická ochrana pak souvisely především s personální unií a byly s ní těsně provázány. Proto také nebylo v této otázce zacházeno s Hannoverem jako se suverénním státem v alianci s Británií, jak se dělo v případě dřívějšího začlenění Sardinie. Mezitím i východofriští obchodníci uchopili šanci na znovuvybudování svých obchodních kontaktů z přednapoleonské doby a využívali služeb obchodního agenta Johna Halla, který za ně měl v Londýně lobbovat u hraběte Münstera.

„Byl jsem... požádán, abych Vaši Excelenci upozornil na velkou výhodu, která by se dostala námořním zájmům Hannovera, pokud by vláda Jeho Veličenstva zajistila ochranu hannoverské vlajky ve Středozezemním moři. Velmi významný přístup k námořnímu obchodu a význam, který začlenění Východního Fríska nutně způsobilo Hannoveru, zajišťující mu zdroj bohatství a prosperity jeho námořním zájmům, vedoucí obyvatele hannoverských přístavů k vyhlížení různých výhod, které by nabyli, kdyby byla jejich plavba chráněna před agresí Alžířanů, a vzhledem k blízkému politickému spojení mezi oběma zeměmi, nejsem bez nadějí, že Vaše Excelence může vydobýt výhody, které oni [Východní Frísové] přivítají. Navigace od a do mnoha přístavů v Severním moři a do mnoha přístavů ve Středozezemním moři byla doposud prováděna plavidly pod dánskou a švédskou vlajkou; Nemůže proto být než žádoucí předat tuto obchodní výhodu majitelům lodí z Hannovera s vyloučením Dánů a Švédů. Britské lodě [stejně] nemohou být využity, protože nemohou soutěžit jako dopravci se severskými státy... a proto nemůže dojít k žádné škodě. Britští majitelé lodí v takovém případě

---

²⁷⁷ Jedná se o údaj z roku 1818 - poznámka J. R..

*Hannoveranům odpustí a umožní jim využít výhod obchodu, který byl (dříve) nutně monopolizován Dány a Švédy.*²⁷⁸

Nejdůležitější Hallův argument, že Hannoverско nemůže ohrozit britský obchod, byl však neudržitelný. Stejně tak se jako mylný ukázal předpoklad, že Británie z určitého dynastického sentimentu přepustí Hannoversku dominanci v nízkopříjmovém sektoru námořního obchodu, v němž sama nebyla konkurenceschopná.²⁷⁹ Vzhledem k výhodným obchodním smlouvám, které tehdy Británie uzavírala s pirátskými státy na severu Afriky, bylo ovšem skutečností, že hannoverský potenciálně se rozvíjející námořní obchod mohl sloužit jako konkurence samotné Británii, což pro ni samozřejmě nebylo žádoucí.

První významnější zkouškou nové britské politiky bylo zajetí emdenské lodě Johan Hermann tripolskými piráty v září 1816. Piráti tehdy mysleli, že hannoverské pasy neopravňují loď k využívání britské imunity a převezli loď do Tripolisu. Po diplomatickém zásahu britského konzula, který prohlásil lodní dokumenty za „regulérní a pravé“ byl tripolský paša nucen propustit loď, její náklad a její posádku. Konečnou tečkou za celou aférou bylo oběšení kapitána útočící korvety.²⁸⁰

Nová námořní ochrana, kterou poskytovala Británie Hannoversku, byla - jak už bylo řečeno - nejvýhodnější pro námořníky z Východního Fríska. Právě jich se také týkal dopis, jež poslal britský vicekonzul v Tangieru do Londýna v roce 1816. Stálo v něm: „...obdržel jsem dopis od obchodního domu z Emdenu, jehož autor žádá o ochranu pro své lodě a plavidla, která nyní plují pod pruskou vlajkou, na základě argumentu, že bylo Východní Frísko předáno smlouvou z Vídně²⁸¹ Velké Británii a začleněno do hannoverského království. Z tohoto důvodu se [autor dopisu] nazývá britským poddaným. Proto budu velmi vděčný, pokud mě informujete, jak mám jednat v případě, že se zde objeví nějaká jejich loď, protože pokud je jeho [autora dopisu] sdělení pravdivé, jsou oni [Východní Frísové] opravdu oprávněni využívat naší ochrany stejně jako Hannoverané.“²⁸² Dopis je na tomto místě zmiňován předně jako důkaz určitého pragmatismu Východních Frísů, kteří byli ochotni demonstrovat své „britství“ stejně jako „hannoverství“ v případě, že to vyhovovalo jejich obchodním zájmům. I z tohoto důvodu využívali služeb britských konzulů tam, kde neměli v přístavu konzula pruského. Samotný hannoverský stát mohl těmto mořeplavcům pro své malé zdroje a nedostatečné diplomatické

²⁷⁸ Hall Münsterovi, 21. února 1816, London, PRO, FO 34/10.

²⁷⁹ HARDING, *North African Piracy*, s. 36.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 36.

²⁸¹ Protože nebyl vicekonzul informován o výsledcích rokování velmocí ve Vídni, je pochopitelná jeho nejistota ohledně toho, kdo je skutečně hannoverským poddaným.

²⁸² John Simpson, 26. června 1816, Tangier, PRO, FO 52/17, citováno v: HARDING, *North African Piracy*, s. 37.

pokrytí přímořských teritorií nabídnout jen malou diplomatickou pomoc. Proto se lodě z Východního Fríska obracely ve většině případů na britské konzuly. Další výhodou britské ochrany pak bylo vynětí z povinnosti platit nejrůznější cla a poplatky, což se ale ne vždy u britských zástupců v inkriminovaných přístavech setkávalo s pochopením.

Od roku 1817 získalo Hannoverko další výhodu, když díky politické obratnosti hraběte Münstera získal severoněmecký stát právo využívat britské konzuly v severní Africe zároveň jako konzuly hannoverské. To platilo další dvě dekády s přesahem několika let po ukončení personální unie. Kromě toho se ono diplomatické uspořádání dále rozšiřovalo, takže v roce 1836 byla odhadem jedna pětina britských konzulů zároveň konzuly hannoverskými.²⁸³ Nebyl to ale systém nevýhodný, když konzulové dostávali za své služby náhrady nejen od britské, ale také od hannoverské vlády.²⁸⁴ Informace od Německé kanceláře v Londýně jim přivázely britské lodě a na základě interních příkazů od hraběte Münstera měli konzulové ve všech věcech spolupracovat s Brity.²⁸⁵ Celý proces sbližování britsko-hannoverského námořního obchodu uzavřela obchodní dohoda mezi oběma státy z roku 1824.

Výhody spojení s Velkou Británií využili východofrišští (tj. hannoverští) námořníci také při pronikání na trhy do Osmanské říše, kde v roce 1825 získali díky činnosti britského ministerstva zahraničí právo volného průjezdu přes Bospor.²⁸⁶ Spolupráce s Británií šla ale ještě dál, když Británie ve prospěch Hannovera vyjednala dohodu o volném obchodu bez celních tarifů se Spojenými státy americkými na přelomu let 1827–1828 a s Dánskem v roce 1834.

S informacemi zmíněnými výše je zřejmé, že bez britské podpory by Hannoverko jen stěží mohlo rozvíjet svůj námořní obchod a využívat výhody bezcelního či zvýhodněného obchodu, kterým se Hannoverané těšili společně s Brity. Současně by bylo pro poměrně chudý agrární stát jen těžko myslitelné poskytovat podporu námořníkům z Východního Fríska na jejich cestách v rámci Středozevního a Severního moře. Ačkoliv stále zůstávala v platnosti Navigační akta, která byla hannoverským námořníkům trnem v oku, výhody z britské ochrany na moři převládaly. Zatímco jedna strana ze vzájemné kooperace prosperovala, na straně Británie bylo v období po roce 1815 znát rostoucí podráždění.

O vzrůstajícím se hannoverským obchodním loďstvem bylo hovořeno jako o „rozšiřujících se houbách, jejichž majetek je britská unie nucena chránit, přestože jsou [oni]

---

²⁸³ CAMPBELL, I. B., *The International and Legal Relations between Great Britain and Hanover 1714-1837*, dizertační práce, Cambridge 1965, s. 283an.

²⁸⁴ Tamtéž, s. 283.

²⁸⁵ HARDINGS, *North African Piracy*, s. 40.

²⁸⁶ Münster Canningovi, 3. dubna 1824, London, PRO, FO 34/17; Münster Plantovi, 12. prosince 1825, London, PRO, FO 34/18.

vůči ní závistiví a odmítají se [jí] podřídít.²⁸⁷ Kromě toho existovalo podezření (pravděpodobně oprávněné), že hannoverské vlajky využívají pro své obchodní plavby také lodě hanzovních měst. Jak stojí v jednom z dopisů britského konzula v Oldenbursku J. S. Macnamary do Londýna v roce 1818: „obyvatelé malých měst na hannoverském pobřeží řek Vezeře a Labe spatřují v prodeji své vlajky jeden ze základních zdrojů svých příjmů.“²⁸⁸

Dále v dopise ministru zahraničí Canningovi z roku 1823 stejný muž píše, že „malé a nevýznamné vesnice, které byly předtím obydleny jen několika rybáři, nabyly na důležitosti, když odtud odplouvají velké lodě obchodovat do Portugalska, Španělska, do Středomoří a do Západní Indie a to s tak malou delikátností... že jsem byl svědkem střídavého využívání hannoverských a brémských vlajek stejnou lodí v závislosti na účelu plavby.“²⁸⁹ To byla pro britského konzula v Oldenbursku nejen urážka Británie, ale také ohrožení jejího obchodu. Jím použitý argument o nebezpečí vytvoření určité formy hannoverského „monopolu“ na obchod ve Středozemním moři, který by mohl vyřadit Británii, se však zdá již jako přehnaný.²⁹⁰

Další kritika zaznívala také z Londýna, kde ministr námořnictva (*First Secretary to the Admiralty*) John Wilson Croker dlouhodobě kritizoval britskou politiku sponzorování hannoverského námořního obchodu i skutečnost, že hannoverské námořní pasy byly takřka identické s těmi britskými a byly tak předmětem vytrvalého padělání.²⁹¹ Protože po této kritice následovala i kritika od vysokého lorda admirality, následníka trůnu a pozdějšího krále Viléma IV., byly vypracovány plány na lepší vymezení ochrany poskytované Británií Hannoversku. Vše mělo být podle Britů blíže určeno v britsko-hannoverské smlouvě. Tento přístup se ale setkal s odmítnutím od hraběte Münsteru. Hrabě argumentoval nutností Hannoverska „jako malého státu hledat podporu u svého silnějšího přítele - Británie“, ale zároveň přidal i argument o „francouzské ochotě chránit hannoverské lodě ve Středozemním moři“, přestože ji nepojí s německým královstvím žádné dynastické pouto.²⁹² Tím chtěl hrabě předně naznačit formální rovnost Hannoverska s Británií, protože obě země byly nezávislými státy.

Reakcí britského ministerstva zahraničí bylo memorandum, oznamující, že „berouce v potaz blízké spojení mezi Velkou Británií a Hannoverskem, Jeho Lordstvo si přeje, aby byla

---

²⁸⁷ Anonym (J. S. Macnamara) předsedovi výboru vlastníků lodí v Londýně (*Committee of ship owners*), 17. března 1818, Brake na Vezeře, PRO, FO 34/12, s. 168, citováno v: HARDING, *North African Piracy*, s. 41.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 168.

²⁸⁹ Macnamara Canningovi, 18. srpna 1823, Brake na Vezeře, PRO, FO 34/16, in: HARDING, *North African Piracy*, s. 42.

²⁹⁰ Srov. ANDERSON, M. S., *Great Britain and the Barbary States*, in: *Historical Research*, 29, 1956, s. 99-100; HARDING, *North African Piracy*, s. 42-43.

²⁹¹ Blíže viz JENNINGS, Louis J. (ed.), *The Coker papers*, Volume I., London 1884, s. 412an.

²⁹² Münster Dudleyemu, 8. února 1828, London, PRO, FO 34/20.

v tomto případě zajištěna ochrana nejzřetelnějším a zvláštním způsobem.²⁹³ Přesto ale k žádnému bližšímu vymezení ochrany, kterou má Británie svému dynastickému partnerovi poskytovat, nedošlo a ochrana založená spíše na faktu personální unie než na politické alianci mezi dvěma státy, zůstala nezměněna.

Přežila dokonce i konec dynastického spojení v roce 1837 a ještě v roce 1854 byli k dispozici čtyři společní britsko-hannoverští konzulové.²⁹⁴ Definitivní ukončení poskytování britských výhod pak přichází až v roce 1886 v případě *Isaacson v. Durant*, v němž bylo soudem rozhodnuto, že Hannoverané byli britskými poddanými oprávněnými k diplomatické ochraně po tak dlouhou dobu, dokud trvala personální unie. V té době již ale hannoverské království neexistovalo a jednalo se spíše jen o drobnou reminiscenci předchozího sto dvacet tři let trvajících spojení.

5.5. Hannoversko-britská intelektuální migrace: Případy Herschela a Lavesa

Na tomto místě považuje autor za vhodné věnovat malou část práce zmínění kulturních transferů, které probíhaly mezi oběma partnery personální unie. Ač jejich existence není neznámá a v poslední době se portfolium na toto téma zaměřených prací rozšřuje²⁹⁵, pro lepší uchopení fungování personální unie na počátku 19. století je vhodné připomenout alespoň dvě významné osobnosti, které po svém odchodu z Hannoverska zanechaly významnou stopu v britské společnosti 19. století a jednu osobnost, která naopak využila poznatků z Británie pro uskutečnění významné architektonické proměny Hannoverska. Onou trojicí postav, které mohou dokládat britskou stranou mnohdy relativizované a Hannoverskem ne přímo doceněné kulturní transfery, jsou Frederick William Herschel, jeho sestra Carolina Lucretia a architekt Georg Ludwig Friedrich Laves.

Sourozenci Herschelové mohou být vnímáni nejen jako skvělé příklady kulturní výměny, která bezesporu mezi Británií a německými zeměmi Welfů probíhala, ale také jako do jisté míry internacionální osvícenští vzdělanci. William a Caroline se narodili v Hannoveru, kde byl jejich otec Izák armádním kapelníkem. Izák vedl své děti nejen k poznání hudby, ale také astronomie. William v dospělosti našel zaměstnání jako hobojsista a

---

²⁹³ Memorandum ministerstva zahraničí admirality, 22. března 1828, London, PRO, FO 34/20, in: HARDING, *North African Piracy*, s. 46.

²⁹⁴ CAMPBELL, s. 283.

²⁹⁵ Viz např. sborník LEMBKE, Katja - VOGEL, Christian (eds.), *Als die Royals aus Hannover kamen. The Hannoverian's on British throne 1714–1837*, Hannover 2014, který vznikl u příležitosti výročí 300 let od počátku personální unie, ale i jiné projekty posledních let jako např. ROHR, Alheidis von, *Der Weg zur Krone: Macht- und Herrschaftszeichen der Welfen*, Hannover 2014 a vybrané kapitoly z: BECK, Barbara, *Die Welfen: Das Haus Hannover 1692 bis 1918*, Hannover 2014; FEUERSTEIN-PRAßER, Karin, *Englands Königinnen aus dem Hause Hannover (1714–1901)*, Hannover 2014.

violoncellista v regimentní kapele tehdejšího hannoverského kurfiřtství a v roce 1757 odešel do Velké Británie. Tam pracoval jako učitel hudby, skladatel a varhaník, aby se v roce 1780 stal hudebním ředitelem slavného Bathského orchestru. Zatímco jeho tehdejší hudební kariéra dnes už upadla v zapomnění, úspěchy v oblasti astronomie nikoliv.²⁹⁶

V polovině 60. let 18. století William buduje a vylepšuje své první teleskopy a v roce 1772 se k němu v Británii připojuje jeho sestra Caroline, která se mu stará o domácnost a žíví se jako zpěvačka. Svou kariéru sopranistky však brzy opouští a stává se pomocnicí svého bratra právě v astronomii. Caroline tak pracovala jako Williamova asistentka, pomáhala mu brousit optická zrcadla a kalibrovat další vybavení. Výsledkem společné práce bylo vytvoření velkého čtyřicetistopého teleskopu ve Sloughu v roce 1789. Primární zrcadlo tohoto teleskopu mělo 1,2 metry a 12ti metrovou ohniskovou vzdálenost. William vydělal velké částky prodejem menších teleskopů se stejným designem a sám král Jiří III. jeden daroval univerzitě v Göttingenu v roce 1786. Herschelovy objevy se staly základem dalšího rozvoje astronomie v pozdějším období.²⁹⁷

Dalším úspěchem Herschela se stalo objevení neznámého velkého kosmického objektu 13. března 1781, který nejprve považoval za kometu. Po bližším zkoumání ale začalo být zřejmé, že se jedná o planetu. William, který zbořil zažité představy o sedmi pohyblivých tělesech (Slunce, Měsíc, Merkur, Venuše, Mars, Jupiter a Saturn) tradované již od antiky, nazval novou planetu na počest svého panovníka Georgium Sidus. Ač se toto označení neuchytilo a planeta byla přejmenována na Uranus/Uran, William díky svému objevu učinil velký kariérní průlom a stal se ještě téhož roku členem Královské společnosti a o rok později královským astronomem. Při svém vzestupu nezapomínal ani na svou sestru Caroline. William pro ni vymohl fixní roční mzdu a pozici své asistentky, čímž se Caroline stala první profesionální ženskou astronomkou. Objevem dnešní planety Uran ale aktivity sourozenců nekončily. V dalších letech se soustředili na studium vesmírných mlžných objektů, které kulminovalo vytvořením katalogu o přibližně 2500 položkách.²⁹⁸ Později byly tyto nalezené objekty klasifikovány jako galaxie, plynová mračna, galaktické shluky, atd.. Díky manželství získal roku 1788 William britské občanství a v roce 1793 si zkrátil jméno z Friedricha Williama pouze na Williama. V roce 1816 se stal rytířem a v roce 1820 prezidentem nedávno založené Královské astronomické společnosti. Zemřel v roce 1822.

---

²⁹⁶ MILLMAN, P. M., *The Herschel Dynasty - Part One - Herschel, William*, in: *Journal of the Royal Astronomical Society of Canada*, Vol. 74, 1980, s. 134-148.

²⁹⁷ Tamtéž, s. 134-148.

²⁹⁸ Tamtéž, s. 140-144.

Caroline díky teleskopu, který dostala od bratra, učinila velké množství vlastních objevů - mj. velké množství komet a mlhovin - o čemž publikovala práci Filozofické transakce (*Philosophical Transactions*). Její první nalezená kometa dostala přídomek „první ženská kometa“.²⁹⁹ Díky svým objevům se stala celebritou udržující kontakty s Carlem Friedrichem Gaussem nebo Alexanderem von Humboldtem. V roce 1835 se jako první žena stala čestnou členkou Královské astronomické společnosti. Na konec života se potom vrátila zpět do Hannovera, kde zemřela v roce 1848.

Georg Ludwig Friedrich Laves, další významná postava v oblasti kulturních transferů personální unie, se dostal do hannoverských služeb v roce 1814, kdy se stal dvorním architektem (*Hofarchitektem*). V roce 1816 začal na příkaz regenta Jiřího, prince z Walesu, pracovat na plánech renovace paláce Leine (Leineschloss) v Hannoveru, který byl za napoleonských válek využíván Francouzi jako kasárna a byl silně poničen. Za pomoci svého učitele z Umělecké akademie v Kasselu sestavil Laves dva návrhy na přestavbu paláce, se kterými se vydal do Londýna.³⁰⁰ V hlavním městě Británie se setkal s vévodou z Cambridge v jeho rezidenci a rovněž také s hrabětem Münsterem, který považoval Lavesovi návrhy za příliš nákladné a požádal ho o jejich přepracování.³⁰¹ Při čekání na audienci v Carlton House, sídle prince-regenta, měl Laves dostatek času tuto budovu, přestavěnou v letech 1783–1794 architektem Henry Hollandem, studovat, přičemž některé prvky později uplatnil i při své činnosti v Hannoveru. V říjnu 1816 Laves dále absolvoval třítydenní cestu Anglií a Skotskem, kde v Sunderlandu u Durhamu navštívil 72 metrový klenutý železný most nad řekou Wear postavený Rowlandem Burdonem mezi lety 1792–1796.³⁰² Po svém návratu do Londýna ho zastihla zpráva o jmenování královským ředitelem staveb (*Hofbaumeister*), pročež se vydal na cestu zpět do vlasti. Sebou vzal i anglickou toaletu, kterou si přál přivést tehdejší hannoverský generální guvernér vévoda z Cambridge jako vzor pro pozdější masovou produkci.

Zpět v Hannoveru Laves předložil plány pro klasicistní přestavbu fasády paláce Herrenhausen a po nástupu Jiřího IV. na trůn v roce 1820 dostal na starost i reдекoraci interiéru.³⁰³ Kromě toho byl i hlavní postavou masivních příprav na návštěvu monarchy

---

²⁹⁹ Blíže viz HOSKIN, Michael, "Carolyn Lucretia Herschel", in: *New Dictionary of Scientific Biography*. 1980, s. 286-287.

³⁰⁰ Srov. HAMMER-SCHENK, Harold - KOKKELINK, Günther, *Laves und Hannover / Niedersächsische Architektur im neunzehnten Jahrhundert. Revidierte Neuauflage des Kataloges zur Ausstellung „Vom Schloß zum Bahnhof, Bauen in Hannover“ ...*, Hannover 1989.

³⁰¹ Citováno v: *Als Royals aus Hannover kamen...*, s. 236d.

³⁰² ZIMMERMANN, Helmut, *Zur Herkunft der Baumeister- und Unternehmerfamilie Laves*, in: *Hannoversche Geschichtsblätter*, roč. 36 (1982), číslo 3-4, s. 223-230.

³⁰³ Tamtéž, s. 223-230.

v zemi v říjnu 1821 spojenou s vybavením jeho hostinských pokojů podle britských standardů a organizací velkých slavností a výstavby slavnostních staveb - mezi nimi i triumfální osmnáctimetrové archy u Steinorské brány.³⁰⁴ Začala také rekonstrukce divadla v leineském paláci podle staveb, se kterými se Laves seznámil při návštěvě Británie. Při návštěvě Jiřího IV. navíc Laves předložil svůj návrh na památník bitvy u Waterloo, jehož výstavba začala v roce 1825. O něco později byl Laves za své zásluhy povýšen na post vrchního stavebního rady (*Oberhofbaurata*) s tím, že funkci stavebního rady (*Hofbaurata*) získal za své cenné služby královskému domu již v roce 1821.

V roce 1826 se Laves vrací do Británie i s doporučujícím dopisem od vévody z Cambridge, aby studoval práci předního britského architekta Johna Nashe.³⁰⁵ Poznatky z této cesty mohou být spatřeny například na interiéru kostela svatého Gilese (*Aegidienkirche*), pro nějž si Laves vypůjčil inspiraci z kaple Jindřicha VIII. ve Westminsteru, kaple sv. Jiří ve Windsoru a kaple Královské koleje v Cambridge. Třetí cestu do Británie podnikl Laves v roce 1830. V rámci ní setkal i s pozdějším dědicem Hannovera, vévodou z Cumberlandu. Tomu předložil další plány na renovaci paláce Leine, které vévoda spokojeně přijal. Další cestu před zánikem personální unie pak Laves podnikl v roce 1834 a pátou a poslední v roce 1851, když se účastnil Světové výstavy.³⁰⁶ Za své dlouhodobé vynikající služby byl Laves v posledních letech života odměněn v roce 1852 titulem vrchního dvorního ředitele staveb (*Oberhofbaudirektor*), který jen dokládá jeho nezpochybnitelnou pozici tehdejšího nejznámějšího a nejúspěšnějšího hannoverského architekta. Za důkaz mohou sloužit také jeho významná pozice v rámci celého Německa na poli prosazování klasicistní architektury,³⁰⁷ skutečnost, že se již od roku 1816 podílel na plánování města Hannover a že se později v roce 1822 Laves spolupodílel na založení Královské stavební komise (*der Königlichen Baukommission*).³⁰⁸ Laves byl pro svůj architektonický styl a své inovatorství oceňován již za svého života a dá se tvrdit, že mu v tom významně pomohly i kontakty v rámci personální unie a obliba, jíž se těšil za vlády s Británií stále silně svázaného krále Ernesta Augusta.

Jak dokládá životní osud sourozenců Herschelových i architekta Laves, mezi Hannoverem a Británií existovaly obousměrné kulturní transfery a bylo poměrně běžné, že

---

³⁰⁴ Zmiňováno v: MÜLLER, J. H., *Laves, Georg Ludwig Friedrich*, in: Allgemeine Deutsche Biographie (ADB). Band 18, Leipzig 1883, s. 85.

³⁰⁵ ZIMMERMANN, s. 223-230.

³⁰⁶ *Als Royals aus Hannover kamen...*, s. 237.

³⁰⁷ Srov. např. BORCHARD, Rolf Reiner Maria, *Hannoverscher Klassizismus. Georg Ludwig Friedrich Laves. Eine Reise zu den Stätten romantisch-klassizistischer Baukunst. Mit begleitenden Texten von Ursula Bode*, Hannover 1989.

³⁰⁸ K tomu blíže ZIMMERMANN, s. 228-229.

jedna strana hledala inspiraci u druhé - v tomto případě především Hannoversko u Británie. I přes soustavné snižování významu personální unie, kterého se dopouštěli především britští politici, byly kulturní transfery pro obě strany prospěšné a jejich nejrůznější památky přežily až do 21. století.³⁰⁹

Nejen, že docházelo k migraci vzdělanců z Hannoverska do Británie, odkud se buď vraceli s novými poznatky, nebo zůstávali za kanálem La Manche a budovali kariéru, ale také zde existoval značný cestovní ruch před a po roce 1821, kdy hlavně Britové cestovali do „německé vlasti“ svého panovníka. K nejrůznějším výměnám přispívaly jednak společné vlastnosti Hannoveranů a Britů - láska ke koním a jejich šlechtění, zkušenost z napoleonských válek, částečně společné otázky „obranu“ protestantismu³¹⁰ nebo diskuze o roli Hannoverska v britské imperiální politice - ale také sentiment britských monarchů, kteří akcentovali vlast svých předků a snažili se ji v rámci svých omezených možností (finančně, kulturně i jinak) prospět. Nezanedbatelnou úlohu hrála i pozice výjimečné a několikrát zmiňované Německé kanceláře v Londýně. Orgánu, díky němuž mohl hrabě Münster bez přehánění řídit osudy Hannoverska až do roku 1831. Byl to právě on, který se snažil využít poznatků a objevů z Británie, aby mohly být - v jisté upravené podobě - implementovány i v hannoverských podmínkách. Všechny tyto a další aspekty by při hodnocení personální unie neměly být ani opomínány, ani umenšovány, protože ač možná personální unie nepřinesla ani jedné straně plně to, co očekávala, bez oněch sto dvaceti tří let sdílení společného panovníka, by se bezesporu oba státy vyvíjely značně rozdílně a možná i ochuzeně.³¹¹

---

³⁰⁹ Jak mohl osobně posoudit autor této práce při badatelském pobytu v Hannoveru v roce 2017.

³¹⁰ Ještě ve 2. polovině 18. století se král Jiří III. považoval za hlavního ochránce protestantismu na severu Německa.

³¹¹ Podobné úvahy přináší např. také KONIGS, s. 172-177; ASCHOFF, Hans-Georg, *What remained of the Personal Union?*, in: LEMBKE, Katja - VOGEL, Christian (eds.), *Als Royals aus Hannover kamen. The Hanoverians on Britain's Throne 1714-1837*, Hannover 2014, s. 272-275 nebo LANGE, s. 73-178. Ze starších děl pak HASSELL, Band III a IV., Bremen 1898.

6. Hannoversko v letech 1837–1851: mezi Británií a Pruskem

6.1. Konec personální unie a britská veřejnost

V situaci, kdy Vilém IV. nedisponoval potomkem, který by po něm mohl nastoupit na hannoverský či britský trůn, bylo stále zřejmější, že smrt tohoto panovníka bude také znamenat konec personální unie. Zatímco nástupnicví v Británii mělo připadnout králově neteři, princezně Viktorii, v Hannoveru měl nastoupit jeho mladší bratr, Ernest Augustus, vévoda z Cumberlandu. V souvislosti s dříve zmiňovanou politickou nestabilitou v Británii, která procházela obdobím spojeným s parlamentní reformou, zrovnoprávněním katolíků či tzv. chartismem, stále zaznívaly hlasy kritizující personální unii i samotného krále Viléma IV..

Například na setkání National Union of the Working Classes navrhoval Julian Hibbert, aby „*král Vilém IV. odešel do Hannovera a byl tam lépe placen.*“³¹² Noviny *The Morning Chronicle* zase pro změnu přišly s tvrzením, že je personální unie beztak již u konce. Deník uvažoval, zda Vilém IV. „*přestože nominálně pán Hannovera, vůbec zasahuje do hannoverské politiky. Protože Hannover musí brzy přejít od britského suveréna, není možné vyloučit, že Jeho Výsost rezignovala na výkon své moci ve prospěch toho, kdo jej nahradí v řízení těchto záležitostí. A nebylo by to nic zvláštního při srdečném souhlasu vévody z Cumberlandu s frankfurtskými dekrety.*“³¹³ Přestože *The Chronicle* přeceňoval vliv vévody z Cumberlandu na tehdejší hannoverskou politiku, jeho nástupnictví bylo politickou realitou. Dokonce už vévoda „*znovuobjevoval*“ svou hannoverskou identitu, když při návštěvě v Hannoveru v roce 1836 informoval své hostitele o „*hannoverské krvi, která proudí v mých [Cumberlandovo] žilách. Od svých patnácti let jsem byl vzděláván v této zemi a nemohu se dívat na Hannover jinak než na jako svou rodnou zemi.*“³¹⁴ Očekávané se stalo skutečností smrti Viléma IV. 20. června 1837.

Pozitivní pocity, s nimiž přijalo událost vlastní Hannoveru, dokumentuje i nadšení Hermanna Groteho, anglofoba a dříve silného kritika personální unie. Grote píše: „*...vládci, kteří vládli Hannoveru během tohoto období [personální unie s Británií] byli všichni významní vládci a byli by bývali zlepšili Hannoveru mnohem více, kdyby zde byli přítomni. Ale princové museli přenechat vládu svým úředníkům a jejich samostatná správa tak již neměla šanci se prosadit. Administrativa, která již necítla neustálý vliv monarchy... poklesla... do nejhorší slothokracie [sic!]. (...) Vladař je důležitý nejen proto, aby nastoupil*

³¹² *The Poor Man's Guardian*, no. 60, 4. srpna 1832, s. 483, citováno v: HARDING, s. 278.

³¹³ *The Morning Chronicle*, no. 19634, 31. července 1832, s. 3.

³¹⁴ *The Times*, no. 16007, 23. ledna 1836, s. 3.

na trůn, ale také... aby převzal kontrolu nad administrativou. Král, který nejen panuje, ale také řídí! Vládce s politickými zkušenostmi a určitými zásadami... který žil první polovinu svého života pod nejosvícenějším ze všech konstitučních monarchů a tu druhou pod nejosvícenějším ze všech monarchů absolutistických.³¹⁵ Grote především doufal, že vláda vévody z Cumberlandu přinese panovnickou moc, kterou Hannoverstvo postrádalo po celou dobu průběhu personální unie. Jeho radost, avšak z jiného důvodu, sdílel též britský deník *The Globe*. Ten se radoval, že „zájmy Velké Británie již více nebudou svázány s těmi kontinentálního státu, a její vládcí budou pro budoucnost ušetřeni od nutnosti, která se často ukázala drahá a obtížná, zasahovat do záležitostí, které se lidí v této zemi přímo nedotýkají... také jsme přišli o právo zasahovat do záležitostí, které se nás netýkají.“³¹⁶ Deník *The Morning Chronicle* zase publikoval „dopis“ z Británie do Hannoverstva, v němž stálo: „před přibližně sto lety jsem si od vás půjčila vládcu. Nyní mohu s uspokojením půjčku splatit.“³¹⁷

Osobnost, která se do Hannoverstva vydávala, byla ovšem minimálně v Británii značně kontroverzní.³¹⁸ Nejen, že vévodu provázely obvinění z incestu a vraždy, ale byl také považován za ultra-konzervativce, který se vrátil ze svého pobytu v Berlíně, aby se postavil do opozice proti emancipaci katolíků a parlamentní reformě - tedy vůči akcím svého staršího bratra. Příliš velké důvěře se ale netěšil ani mezi svými politickými souputníky. Kromě toho byly známé i jeho výhrady k hannoverské ústavě z roku 1833 a sympatie k Prusku. Zatímco ale ústava byla opravdu politickým tématem jeho hannoverské vlády, vztah k hannoverskému západnímu, a zároveň i východnímu, sousedovi se do jeho smrti v roce 1851 prudce proměnil. O tom bude blíže pojednáno v následujících podkapitolách.

6.2. Britská zahraniční politika, Hannoverstvo a Německý spolek od červencové revoluce 1830 do konce roku 1847

Britská politika v rámci Německého spolku v letech od červencové revoluce ve Francii v roce 1830 po vypuknutí přelomových událostí roku 1848 musela čelit výrazně se měnícím

³¹⁵ *Hannoversche Landesblätter*, no. 6, 1837, s. 87-88.

³¹⁶ *The Globe and Traveller*, no. 10802, 21. června 1837, s. 2.

³¹⁷ *The Morning Chronicle*, no. 21095, 23. června 1837, s. 3.

³¹⁸ K Ernestu Augustovi, mj. prvnímu velmistrovu zednářské lóže v Hannoverstvu, bohužel v posledních letech nevyšla žádná novější biografie zahrnující poznatky z nejnovějšího bádání. Nejúplnějšími pracemi tak zůstávají WILLIS, Geoffrey, *Ernest Augustus Duke of Cumberland and King of Hanover*, London 1954; WILKINSON, Charles, *Reminiscences of the Court and Times of King Ernest of Hanover*, Volume 1, London 1886; BIRD, Anthony, *The damnable Duke of Cumberland: a character study and vindication of Ernest Augustus, Duke of Cumberland and King of Hanover*, London 1966; ROTHERT, Wilhelm, *Allgemeine Hannoversche Biografie, Band 2: Im Alten Königreich Hannover 1814–1866*, Hannover 1914, s. 119-146. Z nedávných prací dále WARDROPER, John, *Wicked Ernest*, London 2002; VAN DER KISTE, John, *George III's Children*, London 2004. K jeho povýšení na vévodu z Cumberlandu v roce 1799 pak referuje např. deník *London Gazette*, no. 15126, 20. dubna 1799, s. 372.

poměrům, které zároveň ukazovaly nestabilitu uspořádání Evropy po Vídeňském kongresu. První výraznější událostí se silnou odezvou v Británii bylo schválení tzv. Šesti článků, které reagovaly na sílící nacionalismus v německém prostoru. Následovala poměrně překvapivá událost ve Frankfurtu, kde místní studenti 3. dubna 1833 zaútočili na strážnici a pokusili se přemoci místní policejní sbor ve snaze získat kontrolu nad pokladnicí Německého spolku pro vyvolání celoněmecké revoluce. Byl to právě tento náhlý výbuch nacionalistických vášní, který přesvědčil britského ministra zahraničí Palmerstona, že je klíčovým úkolem Británie zajistit fungování institucí Německého spolku tak, jak byly utvořeny po roce 1815 (resp. 1820). Jen stabilní situace ve středu Evropy mohla držet na uzdě další dvě sousední velmoci, Francii a Rusko.

V soukromé korespondenci pak mluvil Palmerston o svém pohledu na tehdejší události v Německu poměrně otevřeně. „*Obávám se,*“ říká Palmerston, „*že si bude Metternich se svými Šesti články v Německu hrát na Ďábla. Pokud se je pokusí použít a uspěje, uškodí tím všem konstitučním panovníkům u jejich poddaných, načež následně napochoduje sjednat pořádek [do Německa] tolik tisíc rakouských policistů, že tento systém nevydrží a zhroutí se pod ním [Metternichem]... heslo rozděl a panuj [divide et impera] by mělo být maximem snah vlád v těchto časech. Oddělit pomocí rozumných kompromisů umírněné od horlivých, zajistit si ty první vhodnými kompromisy a využít jich proti nenasytným požadavkům těch druhých. To je jediný způsob, jak v těchto časech vládnout...*“³¹⁹

Podle Palmerstona mělo být stability v prostoru Německa dosaženo skrze kompromis mezi zájmy vládnoucích a ovládaných. Zároveň viděl vydání Šesti článků jako překročení pravomocí orgánů Německého spolku a zasahování do pravomocí jednotlivých členských států.³²⁰ To mohlo dle jeho názoru vést nejen ke střetu mezi státy a orgány Spolku, ale také k nepokojům přímo uvnitř jednotlivých států. Takový názor ale nebyl v rámci Německého spolku všeobecně sdílen a ani sama Británie neměla příliš možností, jak efektivně „usměrňovat“ německou politiku. Důvodem bylo především to, že britským vyslancům nebylo dovoleno účastnit se vnitřních porad Spolkového sněmu, což jen dokládá, že o určitou formu „britské mediace“ ve spolkových záležitostech nebyl velký zájem. Británie se tak byla nucena obracet na hannoverské diplomaty, kteří sloužili ještě dlouho po zániku personální unie v roce 1837 jako „prodloužená ruka“ Británie v rámci německých záležitostí. Sám

---

³¹⁹ Palmerston Fredericku Lambovi, soukromé, 30. června 1832, FO, London, in: HEYDEMANN, Günther, *Konstitution gegen Revolution: Die britische Deutschland und Italiennpolitik 1815–1848*, Göttingen/Zürich 1995, s. 228.

³²⁰ Tamtéž, s. 228-229.

britský panovník ale ve vzrušené době po revoluci ve Francii participoval na dění v rámci Spolku, kdy to byl právě hannoverský král Vilém IV., který v Hannoveru zahájil dlouho odkládané reformní úsilí a do nástupu svého mladšího bratra a vypuknutí hannoverské ústavní krize v roce 1837³²¹ významně sklidil poměry v tomto čtvrtém největším německém státě³²² a mnohdy „jazýčku na vahách“ mezi snahami dvou velmocí v rámci Německého spolku, Rakouska a Pruska.

Většinu uplatnění britské politiky ale bránily i další skutečnosti, které ještě nemohl Palmerston na počátku třicátých let plně docenit. Jednalo se především o rostoucí německý nacionalismus a soumrak tradičního autoritativního stylu vlády, který se stále pokoušeli aplikovat někteří spolkoví suveréni - například nový hannoverský král Ernest Augustus a kurfiřt Vilém II. Hesensko-Kasselský. Další významnou skutečností byla prohlubující se ekonomická integrace jednotlivých německých států, v níž postupem času získávalo navrch Prusko. Konečně byla stále více zřejmá neefektivita spolkových orgánů, stejně jako pokračující silný antagonismus mezi Rakouskem a Pruskem. Právě tyto (ale i další)³²³ problémy také vedly k výbuchu revoluce v německém prostoru v roce 1848.

Přestože Británie ztratila zánikem personální unie přímé spojení s německými záležitostmi skrze osobu sdíleného suveréna, neměla v úmyslu „hannoverské spojení“ opustit. John Duncan Bligh, který zaujal post britského vyslance v Hannoveru, ale také hannoverští ministři-rezidenti v Londýně stále pokračovali ve využívání starých osvědčených diplomatických kanálů a zůstávali důležitým zdrojem informací. Sledovány byly nejen důležité politické události - v případě Hannovera především tzv. ústavní krize z let 1837–1840 a související vystoupení tzv. Göttingenské sedmičky, které mělo v Británii hluboký ohlas³²⁴, ale také události v rámci královské rodiny, které měla (přece jen) stále velmi hluboké vazby k Británii. Například v dopise z 28. května 1840 informuje Bligh Palmerstona o problémech s hannoverským korunním princem Jiřím: „...*Je očekáván doktor Graeffe, který má přijet z Berlína v průběhu příštího měsíce za účelem operace, pokud to bude možné, oka korunního prince a Jeho Královská Výsost se obává, že další prodlení může rozhodnout o tom, zda [korunní princ Jiří] znovu získá zrak nebo bude odsouzen k trvalé slepotě... obávám*

---

³²¹ K tomu blíže dále.

³²² Po Rakousku, Prusku a Bavorsku.

³²³ Například rozpory mezi rodícím se německým liberalismem mezi středními vrstvami a „revolučními davy“, které ovšem Britové poměrně nešťastně srovnávali s vlastním hnutím chartistů, nebo propojení náboženství s jednotlivými státy Německého spolku jako tomu bylo například v Bavorsku nebo v Prusku.

³²⁴ K tomu blíže v další části práce.

se, že musím sdělit, že druhá možnost se jeví jako pravděpodobnější...“³²⁵ Jindy zase informuje o rozhořčení Ernesta Augusta poté, co se dozvěděl o jmenování jednoho ze členů Göttingenské sedmičky, Friedricha Christiana Dahlmanna, profesorem v Bonnu: „...Král byl natolik rozezlen posledními událostmi v Prusku a jeho nepozorností k jeho [králově] pocitům a přáním... že neměl žádného úmyslu prodloužit svou cestu do Berlína... přestože nemohl odolat návštěvě místa, k němuž má tak silný vztah. (...) Díky komunikaci s pruskou Královskou Výsostí [ale] měl... šanci získat vysvětlení okolností, které vedly... [ke] jmenování Dahlmanna profesorem v Bonnu... a dozvěděl se, že k nim došlo bez králova vědomí. On [Dahlmann] byl také důrazně vyzván, aby se při svých přednáškách zdržel urážení [Hannoverska].“³²⁶ Hannoversko tedy i po roce 1837 nepřestávalo hrát důležitou roli v britské politice v otázkách jejích vztahů s německými zeměmi v rámci Německého spolku, přičemž v ní setrvalo až do svého zániku roku 1866. Několik důležitých událostí tohoto období bude potom z pohledu Hannoverska i Británie rozebráno v následujících subkapitolách.

6.3. „Göttingenská sedmička“ a ústavní krize monarchie v roce 1837 - protesty proti zrušení ústavy z roku 1833 a autoritativnímu stylu vlády Ernesta Augusta

Ernest Augustus se stal hannoverským králem po smrti svého staršího bratra Viléma IV. 20. června 1837. Zároveň tímto dnem také skončilo spojení Hannoverska s Británií, kde se stala hlavou státu princezna Viktorie Alexandra pod jménem Viktorie. Ernest August, který i pro svou komplikovanou povahu neměl s novou britskou královnou a svou neteří příliš dobré vztahy, nejprve jako vůbec první přísahal věrnost nové britské královně, aby následně započal přípravy na cestu do Hannoverska. K ní došlo již za několik málo dní, přičemž král vstoupil do hlavního města svého nového království 28. června.

Po slavnostním projetí pod triumfálním obloukem byl přivítán palbou z děl a nadšeným jásotem místních obyvatel. I přes skutečnost, že mělo mít Hannoversko po více než století opět krále sídlícího ve své německé doméně, mnoho hannoverských liberálů by v této pozici mnohem radši vidělo Ernestova mladšího bratra a dosavadního hannoverského vícekrále vévodu z Cambridge. Ten ale společně se svým mladším bratrem odmítl jakkoliv narušovat systém nástupnictví. Podle britského historika Rogera Fulforda byl Ernest Augustus dokonce „v roce 1837... jediným mužským potomkem Jiřího III., který byl ochoten a

---

³²⁵ John Duncan Bligh Palmerstonovi, 28. května 1840, No. 22, Hannover, FO 34/32, in: *British Envoys to Germany*, Vol. II., s. 268-269.

Korunní princ by byl podle původních hannoverských zákonů nezpůsobilý vlády. Díky nové ústavě z roku 1840 byli však z vládnutí vyloučeni pouze nezletilí a psychicky nemocní. Jako Jiří V. pak tento muž jako poslední člen welfské dynastie vládl v Hannoversku v letech 1851–1866.

³²⁶ John Duncan Bligh Aberdeenovi, 19. ledna 1843, No. 4, Hannover, FO 34/39.

*schopen pokračovat spojení s Hannoversem.*³²⁷ Prvotní vývoj událostí po nástupu krále však nebyl vůbec šťastný a měl ohlas takřka po celé Evropě.

Ernest Augustus se od počátku nijak netajil odporem k liberální hannoverské ústavě z roku 1833, kterou si po svém nástupu na trůn dal za úkol zrušit a nahradit „přijatelnějším“ dokumentem.³²⁸ Ten mu měl dát větší podíl na vládě a narušit tak hannoverské směřování ke konstituční monarchii s posílenou pozicí parlamentu. První kroky k takovému uspořádání představovalo již působení vévody z Cambridge v čele země po pádu hraběte Münsteru. Vévoda tehdy zastupoval v Hannoveru svého nepřítomného bratra, krále Viléma IV.. Jeho funkce ale skončila s nástupem vévody z Cumberlandu na hannoverský trůn a zánikem personální unie s Londýnem. Nový hannoverský král nechal ihned po svém příjezdu do země rozpustit parlament, který byl zvolen dle platnosti staré ústavy a 5. července vydal prohlášení o pozastavení platnosti ústavy z důvodu, že nebyl požádán o její odsouhlasení a že nevyhovuje zájmům království.

1. listopadu 1837 pak král vydal patent, kterým byla ústava z roku 1833 prohlášena za neplatnou, přičemž ale v platnosti stále zůstávaly všechny zákony, které byly na jejím základě schváleny.³²⁹ V platnost prozatímně vstoupila ústava z roku 1819, přičemž o dalším státoprávním směřování státu se mělo rozhodnout někdy v nejasné budoucnosti. V souladu s královským patentem a návratu ke staré ústavě bylo vyžadováno obnovení přísahy věrnosti králi. To ovšem odmítlo sedm profesorů göttingenské univerzity - jurista Wilhelm Eduard Albrecht, historik Friedrich Christoph Dahlmann, orientalista Heinrich Ewald, literární historik Georg Gottfried Gervinus, slavní bratři Jacob³³⁰ a Wilhelm³³¹ Grimmové a fyzik Wilhelm Eduard Weber. Titěž zároveň vyzvali k protestům proti panovníkovi a snažili se k nim přesvědčit též své kolegy z profesorského sboru. Žádný další kolega se k nim ale nepřidal.³³² V návaznosti na odmítnutí přísahy ztratilo všech sedm profesorů své pozice na univerzitě a tři nejradikálnější (Dahlmann, Gervinus a Jacob Grimm) byli vyzváni k odchodu

³²⁷ FULLFORD, Roger, *Royal Dukes*, London 1933, s. 244.

³²⁸ Odmítavé stanovisko vévody z Cumberlandu vůči nové hannoverské ústavě dostupné v: *Akten der Deutschen Kanzlei in London*: Hann. 92, Band 1, 1. I. IV. 3g: Erklärung des Herzogs von Cumberland zum Staatsgrundgesetz 1833-4.

³²⁹ Zde stojí za zmínku, že otcovo jednání veřejně schvaloval také jeho jediný syn a dědic, pozdější král Jiří V..

³³⁰ Jacob Ludwig Carl Grimm (1785–1863) - německý právník, jazykovědec, lexikograf, spoluzakladatel germanistiky jako vědního oboru a sběratel lidových pohádek (spolu s bratrem Wilhelmem). V roce 1822 formuloval první hláskoslovný zákon pro germánské jazyky, který je dodnes znám jako „Grimmův zákon“.

³³¹ Wilhelm Carl Grimm (1786–1859) - německý jazykovědec, literární vědec a také sběratel pověstí a pohádek. Bratr Jacoba Grimma.

³³² Podrobněji k průběhu událostí na univerzitě v Göttingenu srov. ROEDDER, Edwin, *Goettingen, November 18, 1837: And after*, in: Monatshefte für deutschen Unterricht, Vol. 29, No. 8 (Prosinec 1937), s. 389-395. Podrobněji BÖHME, Ernst - VIERHAUS, Rudolf (eds.), *Göttingen. Geschichte einer Universitätsstadt*, Band 2, Göttingen 2002; THADDEN, Rudolf von, *Die Göttinger Sieben: Ein Konflikt um Obrigkeitkultur und Zivilcourage*, Göttingen 1989, s. 18-40.

z Hannovera. Pouze jedinému z této sedmice, orientalistovi Heinrichu Ewaldovi, bylo v roce 1848 umožněno, aby se vrátil na univerzitu v Göttingenu.³³³ Pro vývoj politiky Ernesta Augusta je však typické, že své pevné stanovisko nakonec přehodnotil a taktéž trojici vyhoštěných profesorů byla na sklonku jeho vlády nabídnuta možnost návratu.³³⁴

O svém rozhodnutí napsal Ernest August také svému švagrovi, pruskému králi Fridrichu Vilémovi III.: „*Pokud by mi každý z těchto sedmi gentlemanů napsal dopis vyjadřující jeho názor, tak bych neměl žádný důvod potrestat jejich jednání. Ale domluvit setkání a publikovat na něm své názory ještě předtím, než jejich protest obdržela vláda... to je to, co udělali a to já nemohu strpět.*“³³⁵ V návaznosti na svůj krok přijal Ernest Augustus delegaci občanů Göttingenu, která se bála povstání studentů a schvalovala jeho zásah proti profesorům.³³⁶ Opačná ale byla reakce ze zahraničí, předně z Británie. V Dolní sněmovně se o jednání hannoverského krále vedla vzrušená debata v rámci níž dokonce plukovník Thomas Perronet Thompson navrhl, aby Parlament zbavil Ernesta následnických práv v případě smrti královny Viktorie, která byla dosud bezdětná. V samotném Hannoveru byla reakce mnohem méně radikální, kdy pouze některé volební obvody odmítly jmenovat poslance.³³⁷

Možná nejradikálněji vystoupil silný odpůrce nové královské politiky, osnabrúcký starosta a poslanec Stüve. Ten podal za město Osnabrück stížnost na počínání panovníka ke Spolkovému sněmu ve Frankfurtu nad Mohanem, čímž zahájil dlouhotrvající a poměrně ostrou debatu mezi zástupci Německého spolku. Král i jeho nejbližší poradci byli jednáním Stüva tak rozhořčeni, že po vyřešení „hannoverské konstituční krize“ na půdě Německého spolku nařídili v roce 1841 jeho perzekuci. Na Stüveho bylo uvaleno „domácí vězení“, v rámci něhož mu bylo dovoleno opouštět Osnabrück pouze se svolením určeného vyššího soudního úředníka (*Landdrosta*) a to nejvýše na tři dny. V reakci zahájil Stüve jakousi politiku „pasivní rezistence“, v rámci níž setrval v Osnabrücku a do státní politiky *de facto* nezasahoval až do roku 1848.³³⁸

I přes určitou míru obstrukcí měl hannoverský král v srpnu 1840 konečně dostatečný počet poslanců, aby dostal svému předsevzetí a schválil novou ústavu. Ve dvou týdnech došlo

---

³³³ Za kuriozitu by se dal označit fakt, že se Ewald po roce 1866 stal členem welfské frakce v rámci Říšského sněmu, kde obhajoval právo na důstojné zaopatření pro sesazeného hannoverského krále Jiřího V..

³³⁴ VAN DER KISTE, s. 208.

³³⁵ WILLIS, s. 295.

³³⁶ Tamtéž, s. 295-296.

³³⁷ BROPHY, JAMES M., *Hanover and Göttingen, 1837*, in: *Victorian Review*, Vol. 36, No. 1 (Jaro 2010), s. 11-13. Kromě toho byly zaznamenány také některé projevy nespokojenosti s hannoverskou vládou ve Východním Frísku. K tomu blíže William Russell Palmerstonovi, 27. prosince 1837, No. 115, Berlin, FO 64/211, in: *British Envoy to Germany*, Vol. II., s. 162-163.

³³⁸ V tom roce byl ale povolán do hlavního města příslušnými úřady, takže se nedá říci, že by své postoje změnil - poznámka J. R..

tehdy nejen ke schválení ústavy navazující na tu z roku 1819, ale také ke schválení rozpočtu a odeslání oficiálního poděkování králi. Parlament byl pak králem znovu svolán v následujícím roce, kdy schválil tříletý rozpočet a následně se rozpustil. Konstituční krize nakonec skončila pro krále vítězně, ovšem určitá „pachut“ po jeho otevřeně vyjelených absolutistických tendencích byla mezi nejbližšími sousedy Hannoverska i v rámci západní Evropy jasně patrná. Kromě kritiky od britských představitelů a tisku bylo královým jednáním rozčarováno zejména Prusko a společně s ním i tradičně poměrně liberální státy na západě Německa.³³⁹

6.4. Hannoversko-britské ekonomické vztahy po zániku personální unie - Steuerverein, Zollverein a ekonomické reformy v království

Další vývoj v Hannoversku a v rodu Welfů se i po konci personální unie těsně potýkal s vývojem v Británii. Jednalo se jednak o welfský rodinný spor o hannoverské korunovační klenoty, které si jako mužská hlava rodu a hannoverský král nárokoval Ernest Augustus³⁴⁰, ale také o otázku případné ekonomické integrace Hannoverska do Pruskem řízeného *Zollvereinu*, což by poškozovalo britské pozice v Německém spolku, otázku návštěvy hannoverského krále v Británii, k níž došlo v roce 1843 a problém zajištění působení britských vyslanců v hannoverském království.

Kromě těchto „centrálních“ problémů samozřejmě před Hannoverskem stála i otázka dalšího průběhu industrializace, stavba železnic a jiné, přesto však již v prvních letech pobytu ve své nové zemi Ernest Augustus pochopil, že centrálním problémem pro jeho zemi bude předně nalezení vhodné pozice mezi Británií a Pruskem. V systému, který musel nový král vybudovat, měla stát Británie jako ochrana zvnějšku Německého spolku. K tomu měla sloužit dynastická sentimentalita, poskytování ekonomických výhod i Ernestova pozice vévody z Cumberlandu. Díky britské podpoře mělo být soustavně drženo na uzdě Prusko. Jako mocný soused příliš silný na to, aby ho mohlo Hannoversko neutralizovat jako hrozbu, ale naopak příliš slabý na to, aby s Hannoverskem, které od roku 1814 stále více ohrožovalo pruské snahy po dominanci v německém prostoru, definitivně zúčtoval, bylo nutné udržovat s ním ze strany Hannoverska přátelské vztahy, ale zároveň mít i „britskou kartu“ v případě jakéhokoliv pruského výpadu. Třetí figurkou na politické šachovnici bylo Rakousko, které mělo zajišťovat protiváhu Prusku v Německém spolku a zároveň působit jako blízký spojenec Hannoverska, jež bylo díky své vzdálenosti od habsburské monarchie ušetřeno přímého politického vměšování Habsburků do svých záležitostí. Ryze pragmatický přístup k nelehké geopolitické

---

³³⁹ ROEDDER, s. 393-394; BROPHY, s. 13.

³⁴⁰ K tomu blíže dále.

situaci Hannoverska vystihuje i rada, kterou poskytl Ernest Augustus svému synovi: „*tvé srdce může směřovat k Rakousku, ale následuj svou hlavu a zůstaň s Pruskem.*“³⁴¹ Možná i díky držení se tohoto hesla zvládl nový hannoverský král jak spor s Göttingenskou sedmičkou, tak také neklidný vývoj revolučního roku 1848 a při své smrti o tři roky později se těšil velké úctě svých poddaných. Při značném zjednodušení lze politiku sledovanou Ernestem Augustem shrnout jako: přátelství s Británií spojené s udržováním *statusu quo* s Pruskem a zajištěnou podporou Rakouska znamenající klid na hranicích a zachování suverenity a možnost prosazení účinnějšího absolutismu.³⁴²

V době svého nástupu na trůn byl sice Hannover hustě osídleným městem, ale neplnil styl reprezentativní královské metropole. Proto se právě na jeho zušlechtění Ernest Augustus zaměřil velmi brzy po opadnutí vášní ze sporu s göttingeskými profesory. Za jeho vlády došlo k zavedení plynového osvětlení, zlepšení zdravotnictví a výstavbě nového rezidenčního bloku. Určitá změna ale přichází se smrtí královny Frederiky Meklenbursko-Střelické v roce 1841, po níž se Ernest stěhuje ze Starého paláce (*Altes Palais*), kde spolu do té doby žili. Král také podporoval další výstavbu železnic s centrem soustavy v samotném městě Hannover. Po určitém váhání dal také souhlas s výstavbou opery, která byla otevřena rok po jeho smrti v roce 1852.

Král pravidelně každý týden cestoval se svým sekretářem do různých částí svého království, kde mu mohli obyvatelé předkládat stížnosti. Je však nutno podotknout, že byly před předáním králi prohlédnuty sekretářem tak, aby panovník neztrácel čas drobnostmi. Král také otevřel přístup k ministerským i jiným úřadům adeptům bez ohledu na společenskou vrstvu, což umožnilo zaměstnání mnoha talentovaných úředníků, které by dřívější aristokratická vláda odmítla. Hannoverská státní správa potom měla v rámci Německého spolku poměrně vysoký kredit, díky čemuž nebyla radikálně změněna ani po pruské anexi v roce 1866. I přes svůj odpor ke zrovnoprávnění katolíků v Británii Ernest Augustus prokázal pozoruhodnou míru náboženské tolerance, když se nebránil přítomnosti katolíků ve vládě a dokonce navštěvoval i katolické kostely. Změnu svého postoje král odůvodňoval rozdílným postavením katolíků ve Velké Británii a v Hannoversku, v němž nejsou pro jejich omezování dány žádné důvody. Hlava království také garantovala rovná práva Židům, ačkoliv byla proti jejich přijímání do hannoverského parlamentu. V ekonomické oblasti se podpoře vyjma železnic těšily také projekty poštovní unie a společné měny mezi německými státy.

---

³⁴¹ WALDERSEE, Alfred, *Denkwürdigkeiten*, Band I., Stuttgart 1923, s. 40, citováno v: BUKEY, *The Guelph Movement in Imperial German, 1866–1918*, s. 7.

³⁴² K tomuto závěru autora blíže v další části této kapitoly.

V souladu se svou „vyvažující“ politikou byl ale král až do pozdního věku silným oponentem hannoverského přistoupení k pruskému celnímu spolku (*Zollverein*), což - jak se oprávněně domníval - by vedlo k dalšímu omezování hannoverské suverenity na úkor Pruska. Namísto toho král podporoval činnost *Steuervereinu*. Taková politika byla rovněž v zájmu Británie, která již od poloviny třicátých let sledovala s nelibostí pruské snahy rozšiřovat svůj obchodní vliv v severním a západním Německu. Právě Hannovera bylo klíčovým aspektem britské politiky v tomto regionu. Nesmíme totiž opomenout skutečnost, že se jednalo o zemi, která měla v době nástupu krále Ernesta Augusta zaměstnanu více než jednu desetinu z 1 730 000 obyvatel v zemědělství, jejíž vlastní výroba - především zpracování lnu - upadala a která řešila nedostatečnou infrastrukturu a průmyslový potenciál skrze velmi výhodný import britského zboží.³⁴³ V tom ostatně Hannovera v regionu severního Německa nijak nevyčnívalo, kdy stejná situace panovala také mj. v Oldenbursku, Brunšvicu a Schaumburgu-Lippe. Právě Hannovera, Brunšvicu a Oldenbursko zformovaly *Steuerverein* (Daňovou unii), který měl za britské podpory sloužit jako protiváha ekonomických aktivit Pruska. Kromě toho byla patrná i silná inspirace právě pruským projektem jak v otázce rozdělování výnosů (poměrně dle velikosti populace), tak trendu snižování vzájemných cel na vybrané produkty. Nechyběla ani určitá ofenzivní politika spojená s podporou pašování produktů do a z území spadajících pod *Zollverein*, ale také vybírání nejvyšší možné přírážky na produkty, které byly dopravovány přes území Pruska a dalších členů jím ovládaného spolku. Tím si ale členové *Steuervereinu* sami způsobovaly značné ztráty a brzy bylo jasné, že je takováto politika dlouhodobě neudržitelná. Zpočátku probíhala mezi *Zollvereinem* a *Steuervereinem* vyjednávání s cílem zlepšit vzájemné vztahy. Jednalo se předně o snahu Hannovera rozšířit vlastní unii o Schaumburg-Lippe, Lippe-Detmold a hrabství Schaumburg, které bylo exklávou Hesenska-Kasselu. Zatímco u prvně jmenovaného státečku byla jednání úspěšná, ostatní státy vstup do *Steuervereinu* odmítly a naopak se začaly přibližovat Německému celnímu spolku vedenému Pruskem. Další řešenou otázkou bylo zamezení pašování mezi oběma uniemi a také výměny exkláv a dalších malých území, které byly vně obou celků.³⁴⁴ Kromě toho mělo dojít i ke snížení tranzitních poplatků na příhraniční provoz. Řešení praktických otázek se však vlivem nespokojenosti z obou táborů stále protahovalo. Navíc se začala ukazovat slabost hannoversko-britského projektu, jehož ekonomický význam stále klesal.

---

³⁴³ HENDERSON, s. 122-123.

³⁴⁴ Do *Steuervereinu* mělo být přijato pruské město Minden s okolím, zatímco do *Zollverein* měla vstoupit brunšvická teritoria Blakenberg, Walkenried a Calvörde a hannoverské exklávy Hohnstein a Elbingerode.

Důkazem byl i další rozpor mezi dvěma welfskými státy - Hannoverem a Brunšvicem. Brunšvicko již delší dobu podezíralo Hannovera ze sledování vlastních zájmů při vyjednávání s Pruskem, které mělo vést k výhodným podmínkám pro výstavbu železnice a cest v severním Německu a primárně v Hannoveru.³⁴⁵ V rámci vyjednávání mezi Hannoverem jako zástupcem *Steuervereinu* a Pruskem jako zástupcem *Zollvereinu* mělo přitom Brunšvicko klíčovou pozici. Malé vévodství sice mělo jen přibližně čtvrt milionu obyvatel a se svými dvěma sousedy se nemohlo měřit, ale skutečnost, že mělo své teritorium roztržštěné jak v rámci hranic Hannovera, tak Pruska a tvořila mezi nimi jakousi pomyslnou „hráz“, z něj činila mimořádně podstatného hráče na politické šachovnici.

Vystoupení Brunšvicka ze *Steuervereinu*, které se začalo rodit v roce 1840 a skončilo jeho přistoupením k pruskému projektu v roce 1841 tak bylo pro Hannovera velkou ránou. Nejen, že bylo nyní vlastní hannoverské území skrze brunšvické enklávy³⁴⁶ „přeseknuto“ pruským celním spolkem, ale také se jednalo o velkou ránu prestiži rodu Welfů v Německu. Daná situace totiž mj. potvrzovala i trend, který byl patrný již od regentských sporů ve dvacátých letech 19. století, totiž brunšvické inklinování k Prusku.

Ze strany Brunšvicka se v daném případě jednalo o čistě racionální politiku, která se mu měla v budoucnu bohatě vyplatit. Hannovera ale přesto nemínilo Brunšvicko ztratit a zahájilo proti svému sousedovi jistou formu obchodní blokády, která skončila až v roce 1845 trojstrannou obchodní dohodou mezi Hannoverem, Pruskem a Brunšvicem.

Ani spory s malým jižním sousedem ale nebránily Hannoveru v pokračování jednání s Pruskem, přestože Hannovera nemělo žádný zájem na bližší kooperaci nebo dokonce na přistoupení do jeho celního spolku. Jak ubezpečil Brity skrze svého ministra v Londýně sám

---

³⁴⁵ Jednalo se především o konstrukci cesty mezi Magdeburkem a Hamburkem, které měla vést přes pruské a hannoverské teritorium. Tím by ztratily na významu staré obchodní cesty, které vedly přes Brunšvicko. Obavám malého Brunšvicka nahrávalo i dokončení úseku cesty mezi Ülzenem a Salzwedelem v Hannoveru, k němuž mělo dojít na přelomu let 1840 a 1841. Brunšvicko by naopak preferovalo pokračující investice do výstavby železnic a cest z Magdeburku do Brunšviku a z Celle do Hannoveru, Hildesheimu a Brunšviku.

K tomu se z Hannoveru vyjadřoval o něco později i britský vyslanec Bligh:

„Nemohu si pomoci u toho, co zde pozoruji v otázce budování železnice... Před asi devíti lety [v roce 1836] byla tato země mezi tímto místem [Hannoverem] a Harburgem prozkoumána britským inženýrem a byly vypracovány plány [na vybudování železnice] a přicházel britský kapitál, který mohl v případě, že by se přikročilo k realizaci, poskytnout této zemi první dílo svého druhu v Německu... ale kvůli opozici této [hannoverské] vlády samozřejmě selhal. ...Přesto se k tomuto projektu v takřka nezměněné podobě tato vláda nyní vrátila... a je pravděpodobné, že jeho provedení bude spojeno s dokončením nového přístavu v Harburgu příští rok. Přesto seznávám, že části [této železnice] tak daleko jako leží Celle, které měly být dokončeny tento měsíc, budou dokončeny nejdříve na podzim... Byla také ujednána dohoda s Brémami na jejich propojení s [Hannoverem], ale stejně jako u přibližně stejně dlouhých spojení s Mindenem a Kolinem na výstavbu nikdo nespěchá.“ Blíže viz John Duncan Bligh Aberdeenovi, 22. května 1845, No. 27, Hannover, FO 34/45, in: *British Envoys to Germany*, Vol. II., s. 280; HENDERSON, s. 121-127; TREITSCHKE, Band 5, s. 444an.

³⁴⁶ Mj. oblast s městy Gandersheim, Seesen, Holzminden, oblast s městem Bad Harzburg, aj..

hannoverský král: „*nikdo by nemohl čekat takové rozhodnutí od anglického prince.*“³⁴⁷ Vyjednávání tak pokračovala především kvůli snaze Hannovera zajistit si udržení těch území Brunšvicka, která oddělovala centrální část království od jihu země s městem Göttingen a oblastí knížectví Grubenhagen. Protože ale Hannovera zároveň požadovalo velké množství obchodních ústupků a selhala i snaha Pruska využít britského vlivu k jejich zmírnění, k dohodě do konce roku 1842 nedošlo. Samotný pruský argument, že hannoverské přistoupení k *Zollverein* posílí britský obchod v Británii, protože se posílí systém volného obchodu v Německu, byl do značné míry vykonstruovaný a Británie, obávající se pruské ekonomické dominance v citlivém prostoru severního Německa, ho nepovažovala za relevantní.³⁴⁸ Další jednání mezi Hannoverem a Pruskem pokračovala ještě v roce 1843, aniž bylo dosaženo významnějších dohod. Posilování *Zollverein* v severoněmecké oblasti následně pokračovalo, když 1. ledna 1844 došlo k začlenění brunšvických teritorií v pohovří Harz a při povodí řeky Vezery, přičemž příjmy, které mělo Brunšvicko získávat, byly pro malé vévodství celkově velmi výhodné.³⁴⁹ Inkorporace brunšvických teritorií do *Zollverein* znamenala další oslabení *Steuerverein*, který nyní tvořily již jen Hannover, Oldenbursko a Schaumburg-Lippe. Navíc prakticky padla i možnost jeho budoucího rozšiřování, protože na hannoverské útoky vůči Brunšvicku ostře odpovídal tisk členských států *Zollverein*. Hannover tak nacházelo zastání vlastně jen u hanzovních měst Hamburku, Lübecku a Brém a u Británie.³⁵⁰ Samo Hannovera nakonec uznalo neúspěch svého ekonomického projektu a i přes nesouhlas ze strany Velké Británie³⁵¹ vstoupilo v roce 1851 samo do *Zollverein*, čímž se projekt alternativního celního spolku mimo vliv Pruska rozpadl.³⁵²

Právě ekonomické vztahy a snaha „pojistit“ si Hannovera jako britské předpolí v Německém spolku byly důležitým faktorem ve vztahu mezi dvěma bývalými partnery z personální unie. Pokud odhlédneme od jistého dynastického sentimentu mezi Welfy, který jistě nelze podceňovat, vnímala Británie Hannovera primárně jako odbytiště svého zboží a protiváhu před případnou pruskou dominancí v severoněmeckém prostoru, což by znamenalo odříznutí Británie od přístupu do Frankfurtu nad Mohanem, ale také především do hanzovních měst, Hamburku, Lübecku a Brém, které těsně sousedily jak s Hannoverem, tak s Pruskem a na trhy v Lipsku.

---

³⁴⁷ HENDERSON, s. 154; *British Enovys*, Vol. II., s. 275-276; TREITSCHKE, Band 5, s. 447an.

³⁴⁸ HENDERSON, s. 156; BIRD, *The damnable Duke of Cumberland*, s. 299-300.

³⁴⁹ Blíže viz HENDERSON, s. 157-158.

³⁵⁰ TREITSCHKE, Band 5, s. 447-448.

³⁵¹ Která byla *Steuervereinem* zvýhodňována a navíc se ještě na počátku čtyřicátých let snažila Hannovera připojovat pomocí dojednání výhodných obchodních smluv.

³⁵² BIRD, s. 299-300.

Samotnému Hannoveru také nebylo pokračování v ekonomické kooperaci po roce 1837 lhostejné. Jednak z již rozebíraných výhod při využívání britských konzulů hannoverskými občany a obecně diplomatické ochrany při námořním i jiném obchodě, ale také proto, že „britská karta“ byla výhodným trumfem proti přílišné závislosti na Habsburcích i Hohenzollernech. Právě Brity podporované celní a jiné spolky a unie mezi Hannoverem a dalšími menšími severoněmeckými státy měly nejen sloužit k podpoře britské obchodní expanze, ale rovněž potvrdit (ač do jisté míry iluzorní) nezávislou pozici Hannovera. Dokladem budiž projekt *Steuervereinu* jako společná britsko-hannoverská alternativa vůči posilujícímu pruskému celnímu spolku.

Její vznik a rozvoj spojený s pruským celním tarifem z roku 1818 byl sice v Británii přijat kladně díky poměrně nízkému celnímu zatížení určitých položek (potravin, aj.), ovšem s britským nesouhlasem se setkala vysoké zatížení alkoholu a koloniálního zboží, které bylo ve většině případů pouze transportováno přes pruské území. Británie neměla zájem na omezování své obchodní politiky cizí mocností a její politici se začali reálně obávat ztráty přístupu do nejvýnosnějších oblastí Německa, k němuž sloužila především hanzovní města, Frankfurt nad Mohanem a Lipsko. Proto také bylo v souladu s britskou obchodní politikou zajistit, že zůstane přístup do těchto obchodních center uchráněn od pruského celního spolku. Tento názor s Británií sdílelo množství severoněmeckých států, mj. Hannover, Meklenbursko a menší státy na západě. Větší diplomatickou aktivitu ale nemusela Británie vyvíjet prakticky až do února 1828, kdy Prusko pro svůj celní spolek zlávalo Hesensko-Darmstadsko. V situaci, kdy Prusko zároveň lákalo ke členství Sasko, státečky v Durynsku a Hesensko-Kassel si Britové i jejich němečtí partneři začali uvědomovat hrozbu pro svou dosavadní obchodní výměnu.

Jak referoval například britský vyslanec ve Frankfurtu Milbanke v březnu 1828: „...náš obchod s vnitřním Německem... by byl (v případě úspěchu pruského celního spolku) téměř úplně zničen.“³⁵³ Z tohoto důvodu začala Británie aktivně participovat při tvorbě menších celních unií v rámci Německého spolku ve snaze oslabit pruské pozice, přičemž započala na jihu, kde o unii již delší dobu vyjednávali Bavorsko a Württembersko. Británie je nejen v jednáních podpořila, ale začala do něj postupně zapojovat i další okolní státy. Formování konkurenčního celního spolku však ve třicátých letech ztroskotalo, když

---

³⁵³ Milbanke Lordu Dudleymu, 24. března 1828, in: GOOCH, George Peabody - WARD, Adolphus William, *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1788-1919*, Vol. II, 1815-1866, New York 1923, s. 466.

z projektu postupně ustoupilo několik menších států, Sasko a Hesensko-Kassel.³⁵⁴ Klíčové město Frankfurt pak bylo pro Británii „zachráněno“ jen skrze velmi nevýhodnou obchodní dohodu, která zajišťovala městu na dalších deset let nejvyšší obchodní výhody. Jak poznamenal jeden z britských obchodních zástupců „*dohoda byla námi podepsána [především] pro získání podpory proti Prusku a povzbuzení dalších států, aby nás následovaly.*“³⁵⁵ Jen o několik dní později však, již referoval o tom, že „*pruské celnice jsou několik stovek yardů od bran města na všech stranách.*“³⁵⁶ Neúspěch britských snah konečně podtrhly úpěnlivé prosby Frankfurtu o možnost opustit sjednané obchodní podmínky s Británií, aby následně město v roce 1836 vstoupilo do *Zollvereinu*.

Tím ale problémy Spojeného království neustávaly. V tomtéž roce totiž ztroskotala i jednání o britské obchodní dohodě s pruským celním spolkem, která by dle Berlína musela být spojena se snížením cel na kukuřici, což bylo pro Brity nepřijatelné. Kromě toho britští agenti hlásili úpadek prodeje bavlny na trzích v Lipsku a pokračující neúspěch ve snaze uchytit se v tomtéž městě s prodejem vlny. Reakcí na obchodní neúspěchy v Německu ale v tomto případě nebyla žádná razantní změna britské obchodní politiky, nýbrž podepsání obchodní smlouvy s Rakouskem 3. července 1838. Kromě toho se Británie také upnula na ochranu svých spojenců na severu Německu - primárně Hannovera, Oldenburska a Meklenburska. Tyto menší státy neváhaly využít situace, v níž se Británie nyní nacházela, a získat pro sebe co nejvyšší obchodní výhody. Nejvíce z dohod vytěžilo Hannovera, které uznalo rozšíření svých „přirozených ústí řek (*outlets*)“ od Másy k Němenu. Kromě toho Hannovera získalo příslib reciprocity ve všech záležitostech zahrnujících námořní obchod a nejvýhodnější pozici ve všech celních otázkách.³⁵⁷ Tím ale podráždilo své nejbližší sousedy, kteří zdaleka tak dobře nedopadli. Navíc se nedostavila ani žádná forma obchodní převahy nad pruským celním spolkem. Proto byla Británie nucena v lednu 1847 pozastavit platnost Navigačních akt pro obchod se svými německými partnery. V květnu téhož roku ale utrpěla britská obchodní politika další ránu, když dalo Prusko najevo, že nehodlá prodloužit vzájemnou dohodu z roku 1841 o využívání přístavů hanzovních měst. Ta se měla nyní stát „přirozenými odbytími“ pro obchod členských států *Zollvereinu*.

---

³⁵⁴ Tamtéž, s. 467.

³⁵⁵ Cartwright Palmerstonovi, 4. června 1835, in: GOOCH - WARD, *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1788-1919*, Vol. II, s. 467.

³⁵⁶ Cartwright Palmerstonovi, 9. června 1835, in: GOOCH - WARD, *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1788-1919*, Vol. II, s. 467.

³⁵⁷ Došlo k tomu na základě britsko-hannoverské obchodní smlouvy z 22. července 1844 - poznámka J. R..

Krizovým období ale mělo být až rozmezí let 1849–1852. Samotné Hannoverско z obav před pruskou dominancí zůstávalo až do konce čtyřicátých let věrné ekonomickému spojení s bývalým partnerem z personální unie. I přes obtíže po roce 1841, kdy Hannoversem vedený daňový spolek *Steuerverein* opustilo Brunšvicko, setrvala země v čele s králem Ernestem Augustem na nevýhodných podmínkách (především v otázce daňových příjmů) a její představitelé vytrvale odmítaly pruské pokusy o větší ekonomickou provázanost.

Jak informoval své nadřízené v Londýně britský vyslanec Bligh: „...*nevypozoroval jsem žádné stopy po větší snaze této [hannoverské] vlády připojit se k velkému Německému celnímu spolku... ani nepředpokládám změnu v přístupu krále. Ten nedávno prohlásil, že nepřistoupí k Německému celnímu spolku bez předchozí komunikace s Její Královskou Výsostí [Viktorií] a rovněž ujistil mého [Blighova] rakouského kolegu [barona Friedricha Kresse von Kressensteina], že nevstoupí, dokud tak neučiní také Rakousko. Veřejné mínění je, jak jsem si jist, silně proti jako vždy, když nemůže být více zřejmé, že by Hannoverско vstupem do takovéto velké unie ztratilo a ani kabinet není dostatečně přesvědčen, aby v této záležitosti změnil svou politiku... Nedomnívám se, že bude [kabinet] alespoň v současnosti schopný prosadit nějakou změnu.*“³⁵⁸ Bligh ale dodává, že „*přesto lze zaslechnout názory, že k přistoupení k unii bude muset dříve či později dojít. Nedomnívám se však, že je daná otázka nyní aktuální... Co se týče Oldenburska [dalšího klíčového člena *Steuervereinu* vedle Hannoverska - poznámka J. R.]... to bude muset - vzhledem ke své geografické poloze téměř jistě - následovat vedení Hannoverska.*“³⁵⁹

V odpovědi z Londýna byl Bligh pověřen, „*aby využil každé příležitosti k posílení názoru, že bude pro Hannoverско mnohem výhodnější a čestnější udržet si nezávislou pozici.*“³⁶⁰ Na to Bligh nepřímou odpověď dopisem z března 1844 v němž sděluje: „...*nedávno jsem byl překvapen, když jsem se nepřímou dozvěděl... že byl král [Ernest Augustus] velmi překvapen přesvědčením Její Královské Výsosti [Viktorie] o tom, že by snad měl v úmyslu vstoupit do Německého celního spolku (...) ...Je sice pravdou, že vnější vlivy mohly v jisté chvíli vzbuzovat dojem, že by měl král zájem na vytvoření jednotného německého celního spolku [zde ve smyslu zastřešující organizace pro celé území Německa - pozn. J. R.] skrze přistoupení do *Zollvereinu*, pokud by to bylo v souladu se zájmy Jeho lidu. (...) Domnívám se však, že tato hrozba... vychladla... když Hannoverско nebylo nijak zklamáno*

³⁵⁸ John Duncan Bligh Aberdeenovi, 30. března 1843, No. 11, FO 34/39.

³⁵⁹ John Duncan Bligh Aberdeenovi, 30. března, No. 11, FO 34/39.

³⁶⁰ Aberdeen Blighovi, 26. února 1844, in: GOOCH - WARD, *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1788-1919*, Vol. II, s. 474.

zjištěním, že jeho požadavky vůči Prusku byly odmítnuty.³⁶¹ I přes toto ujistění však nakonec převážely obavy britských politiků ze ztráty věrného obchodního prostředníka a proto došlo v létě 1844 v Londýně k dojednání britsko-hannoverské navigační smlouvy (*Navigation Treaty*), která měla posílit vzájemnou kooperaci a udržet Hannovera stranou pruských snah.

Situace Hannoverska se počala dramaticky měnit po bouřlivých událostech v roce 1848. Hannoverská vláda potřebovala peníze na vnitřní reformy, kterými by umlčela opozici a urychlila proces industrializace. V tom ale království limitovaly stále ještě existující celní tarify s Brunšvicem a také velké množství Britů a britského kapitálu ve výstavbě železnice. Protože ve stejné době ztroskotala rovněž vyjednávání o bližší ekonomické spolupráci mezi Pruskem (resp. jím kontrolovaným Německým celním spolkem) a jihoněmeckými státy, stalo se jak pro Hannovera, tak pro jeho pruského souseda, výhodné dosáhnout obchodního kompromisu. Za nabídku snížení cel na koloniální zboží a alkohol, zajištění práva bezcelního importu britského materiálu pro stavbu železnice a výhodném podílu na výnosech Německého celního spolku nakonec Hannovera, Prusko (a také Oldenbursko) dospěly k dohodě. Smlouva o přistoupení Hannoverska k Pruskem ovládanému Německému celnímu spolku byla podepsána 7. září 1851, přičemž k oficiálnímu vstupu mělo dojít k 1. lednu 1854. K tomuto datu také mělo dojít ke znovuschválení obchodních dohod spojených s tímto celním spolkem.³⁶² V dané situaci byla Británie naprosto a dokonale odstavena a její diplomaté se nezmohli na víc, než na konstatování prostého faktu o „ztrátě“ Hannoverska.³⁶³ Pruský postup tím ale nekončil. Do dubna 1853, kdy byly formálně znovuschváleny obchodní smlouvy spojené se *Zollvereinem*, získalo Prusko pro svůj projekt většinu států Německého spolku, vyjma Rakouska, Meklenburska, Holštýnska a hanzovních měst. Samotné Hannovera ale svým konečným vstupem do *Zollverein* v roce 1854 jednoznačně ztratilo, protože bylo pod tlakem Pruska a díky netečnosti Británie donuceno rezignovat na většinu nepřiměřeně zvýhodňujících ustanovení z dohody z roku 1851.³⁶⁴

³⁶¹ John Duncan Bligh Aberdeenovi, 14. března 1844, No. 9, Hannover, FO 34/43.

³⁶² DROYSEN, *Die Begründung des deutschen Reiches*, Berlin 1905, Band 2, s. 112-115.

³⁶³ Např. Alexander Malet hraběti (*earlu*) z Malmesbury, 29. června 1852, No. 51, Frankfurt, FO 30/157, in: MÖSSLANG, Markus - MANIAS, Chris - RIOTTE, Torsten (eds.), *British Envoys to Germany, 1816-1866. Volume IV: 1851-1866*, Camden Fifth Series, Volume 37, London 2010 (dále jako *British Envoys to Germany*, Vol. IV), s. 32-34. Podobně se vyjadřoval také bývalý britský vyslanec u Spolkového sněmu a následně velvyslanec v Paříži, Henry Richard Charles, 2. baron Cowley. O spokojenosti, která zavládla v pruském táboře, naopak referuje lord Bloomfield, který píše, že: „[tato dohoda] velmi zvýšila popularitu barona Maunteuffela [tehdejší pruský ministerský předseda] a významně posílila jeho kabinet.“ K tomu blíže Lord Bloomfield Palmerstonovi, 21. srpna 1851, No. 38, Berlin, FO 64/332, in: *British Envoys to Germany*, Vol. IV., s. 95-96.

³⁶⁴ Přesto si Hannovera zajistilo alespoň malé výhody, které si týkaly potenciálně významného přístavu na Labi, města Harburg. Srov. HENDERSON, s. 214-217.

Další obchodní vyjednávání mezi Velkou Británií a Pruskem, které jednalo jménem svého celního spolku, se nesla v duchu nejistoty a očekávání. Protože bylo na počátku šedesátých let vyjednáváno ze strany Pruska také s Francií, očekávala Británie, že pro sebe získá minimálně stejné obchodní podmínky, jako její soused za kanálem La Manche. Do vyjednávání se ale vložila další strana, kterou bylo Rakousko. Rakouští politici se dívali velmi nelibě na pruské vyjednávání s Francií i Británií a snažili se je blokovat, což se v případě obchodní dohody s Francií, jejíž podmínky měly tvořit základ dohody prusko-britské, nakonec s přispěním vysokých požadavků Hannovera, Bavorska a Württemberska v polovině roku 1862 také podařilo. Británie ale přesto dosáhla alespoň malého obchodního vítězství v otázce obchodu na severu Německa, když smlouvou ze 22. června 1861 vyjednala s Hannoverem zrušení tzv. stadeského mýta na zboží vstupující do království po Labi. Nejednalo se o žádnou jednoduchou záležitost, protože jednání probíhala s přestávkami již od roku 1841. Dohoda o vzdání se příjmů z mýta byla nakonec uzavřena po dlouhém vyjednávání mezi Hannoverem a patnácti dalšími státy, mezi nimiž byly kromě hanzovních měst zastoupeny také Velká Británie, Francie či dokonce Brazílie.³⁶⁵

Obchodní smlouva mezi Británií a *Zollvereinem* byla konečně podepsána 30. května 1865, přičemž její životnost byla velmi omezená. Stačilo totiž několik měsíců, aby došlo k naprosté proměně vztahů, jak uvnitř Německého spolku, tak Evropy. Na konci roku 1866 již mělo Prusko naprosto jinou pozici a samostatné Hannovera jako nezávislá ekonomická veličina spojená s Británií již neexistovalo. Bylo tomu tak z důvodu britských neúspěchů ve snaze vyrovnat se nastupující ekonomické síle Pruska, ale také kvůli dlouhotrvající krizi hannoverského státního aparátu, německému nacionalismu a konečně sílící ekonomické slabosti primárně agrárního Hannovera ve srovnání s rozvíjejícími se sousedními pruskými provinciemi na západě i východě.

6.5. Hannovera-britské vztahy v rovině dynastické politiky

Zcela specifickým problémem bylo vymezení vztahu Hannovera k Velké Británii z hlediska dynastické politiky. Nejen, že byl nový hannoverský král strýcem mladé (a při nástupu na trůn bezdětné) britské královny Viktorie, ale také byl v případě její smrti prvním v řadě potenciálních dědiců trůnu, následován svým synem, korunním princem Jiřím. Zároveň ale

---

³⁶⁵ Hannovera získalo přibližně 2 857 338 německých tolarů, přičemž největší část - každá země přibližně milion tolarů - platily Velká Británie a Hamburk. Zbytek částky přispělo rovnoměrně zbylých třináct vyjednávajících států. K tomu blíže WARD, John, *Experience of a Diplomatist: being Recollections of Germany, founded on Diaries kept during the years 1840 to 1870*, London 1872, s. 24 a 179an. John Ward byl v té době britským obchodním komisařem v severním Německu a byl tak přímým účastníkem jednání.

hannoverský monarcha zastával pozici vévody z Cumberlandu, díky níž měl zajištěné místo ve Sněmovně lordů (*House of Lords*). Protože strávil většinu svého dosavadního života v Británii, kde se aktivně účastnil politických zápasů doby³⁶⁶ a pěstoval dlouholeté přátelské vztahy s mnoha vlivnými toryovskými politiky, dozvídal se takřka z první ruky o politickém vývoji v zemi i o stavu veřejného mínění. V případě jakékoliv indispozice britské královny by pak jistě také neváhal vrátit se do své rodné země, kde by měl nárok na pozici regenta.³⁶⁷

Kromě toho i přes značně negativní obraz, který za sebou Ernest Augustus v Británii zanechal,³⁶⁸ nový hannoverský panovník neustával s kontroverzemi ani po příchodu do vlasti svých předků. Mezi ně patřilo zrušení hannoverské ústavy z roku 1833, což vyvolalo v Británii silnou nevoli, ale také jeho neustálé drobné i větší spory s novou britskou královnou Viktorií a její matkou, Marií Louisou Viktorií von Sachsen-Coburg-Saalfeld, vévodkyně z Kentu, kterou Ernest Augustus z celého srdce nesnášel. Spory v rámci rodu Welfů potom vyvrcholily za návštěvy Ernesta Augusta v Británii v roce 1843.

Drobnou předehrou byla již událost z roku 1837, kdy byl Ernest požádán, aby uvolnil své pokoje v St. Jamese Palace v Londýně, do nichž se měla nastěhovat matka nové královny, vévodkyně z Kentu. Protože k ní ale Ernest choval silný odpor pro časté rozpory mezi vévodkyní z Kentu a jeho bratrem Vilémem a chtěl si zachovat apartmá v Londýně, kam měl v úmyslu v budoucnu zajíždět na návštěvy, královninu žádost odmítl. Ta tak musela matce pronajmout jiný dům na vlastní náklady. Dalším políčkem pro mladou královnou byla zášť Ernesta Augusta vůči jejímu manželovi, princovi Albertovi, kterého Ernest nikdy nepřestal považovat za „*papírové Veličenstvo*“ či „*Královskou Výsost jen na papíře*“ a přičilo se mu jakkoliv dávat Albertovi přednost na svůj úkor.³⁶⁹

Tyto celkem banální spory se poté promítly do návštěvy hannoverského krále v Británii v roce 1843. Na tu se hannoverský monarcha dlouho připravoval a v důsledku dopadla velmi dobře. Přesto se ale Ernest August nevyhnul několika společenským *faux pas*. Například na svatbě princezny Augusty z Cambridge se snažil Ernest Augustus získat lepší místo na úkor prince Alberta. Dále ho vyzval k procházce do parku, ale princ odmítl z obav „*že by mohli býti obklopeni davem.*“³⁷⁰ Na to Ernest překvapeně odpověděl: „*když jsem*

---

³⁶⁶ Mj. vyjednávání o zrovnoprávnění katolíků, o volební reformě, atd..

³⁶⁷ BIRD, *The damnable Duke of Cumberland*, s. 300-301.

³⁶⁸ K pověsti Ernesta Augusta v Británii srov. např.: WARDROPER; BIRD; WILLIS; FRASER, *Perilous Question*....

³⁶⁹ Důvodem měla být ujednání z Vídeňského kongresu, která podle Ernesta Augusta jasně stanovila pozici států a jejich panovníků v Německém spolku. Podle jeho názoru pak rozhodně nemohl mít syn vladaře tak malého státu, jakým bylo Sasko-Koburg-Gotha, přednost před hannoverským králem. BIRD, *Ernest Augustus Duke of Cumberland and King of Hanover*, s. 152; DRÄGER, s. 44.

³⁷⁰ DRÄGER, s. 43.

[Ernest Augustus] *tady žil, byl jsem skoro stejně nepopulární jako Vy [Albert], ale oni [dav] mě nikdy neobtěžovali.*³⁷¹ Král se také zúčastnil zasedání Sněmovny lordů, kde z pozice vévody z Cumberlandu vzrušeně sledoval probíhající debatu. Na rozdíl od svých dřívějších let se jí ale přímo nezúčastnil a zachovával panovnické dekorum.

Samostatnou kapitolou ve vztazích mezi novou britskou královnou a jejím strýcem (a do roku 1840 možným následníkem) Ernestem Augustem byla otázka hannoverských korunovačních klenotů. Ty si prozatímne ponechávala v držení královna Viktorie, ale vévoda z Cumberlandu a král Hannovera silně protestoval, protože dle jeho názoru měly po smrti Viléma IV. přejít na jeho samého jako nejbližšího mužského dědice a nástupce v Hannoveru. O celé věci se dokonce konal soudní spor, který ale skončil patem z důvodu smrti jednoho ze soudců. Královna Viktorie pak nevynechala příležitost, aby si na sebe držené šperky neoblékla a svého strýce na dálku nerozčítila.³⁷² Celý spor o klenoty ale měl trvat ještě mnoho let a byl s definitivní platností vyřešen až v roce 1858, kdy je v Británii obdržel hannoverský vyslanec, který je následně nechal předat králi Jiřímu V.. Ten je měl ale jako hlava suverénního státu v držení jen osm let, když v roce 1866 pruskou anexí Hannovera *de facto* ztratily svou mystickou funkci.³⁷³

Spory mezi vládnoucími Welfy naštěstí nebyly klíčového významu a zůstávalo skutečností, že politická nezávislost Hannovera závisela na podpoře Británie. Ani malicherné spory mezi suverény těchto dvou států tuto situaci nesměly narušit. Také bylo důležité zajistit stálé zastoupení Británie v Hannoveru v podobě vyslance Johna Duncana Bligha a určitým vhodným způsobem poutat pozornost Spojeného království k německým záležitostem. Tento závěr ostatně dokládá nejen dobová korespondence mezi britským vyslancem a ministrem zahraničí³⁷⁴, ale také zvýšená pozornost, kterou britská veřejnost sledovala bouřlivé události v Hannoveru, ale i v celé střední Evropě v letech 1848–1849.

---

³⁷¹ Tamtéž, s. 43-45.

³⁷² Rozhodně si nelze představovat Ernesta Augusta jako někoho, kdo chtěl za každou cenu připravit královnu Viktorii o její rodinný šperk a vyžíval se v prodlužování soudního sporu, aby se klenotů nakonec vzdal, jak je podáváno nedávným britským seriálem *Victoria* britské televize ITV. K tomu blíže 9. díl 2. série původně odvysílaný v Británii 25. prosince 2017.

³⁷³ K historii hannoverských korunovačních klenotů ROHR, *Der Weg zur Krone....*

³⁷⁴ Ministry zahraničí, či vhodněji Státními sekretáři pro zahraniční věci (*Secretary of State for Foreign Affairs*) byli v období od konce personální unie do roku 1848 tyto muži:

1835–1841 Henry John Temple, 3. vikomt Palmerston (I.)

1841–1846 George Hamilton-Gordon, 4. hrabě z Aberdeenu

1846–1851 vikomt Palmerston (II.).

Britským vyslancem - či přesněji mimořádným vyslancem a zplnomocněným ministerským zmocněncem u hannoverského krále (*Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary to the King of Hanover*) - v Hannoveru byl po celé období John Duncan Bligh, který navíc od roku 1847 také zastával úřad mimořádného vyslance pro velkovévodství oldenburské a pro vévodství brunšvícké. Úřad v Hannoveru opustil až v roce 1856.

7. Hannoversko, Británie a revoluční rok 1848 v Německu

7.1. Počátek revolučního roku 1848 v Hannoversku, vztahy s Pruskem, Rakouskem a Británií

Situaci, která panovala v Hannoversku krátce před počátkem dramatických událostí roku 1848, velmi dobře shrnuje zpráva britského vyslance Bligha do Londýna, v níž se zmiňuje o cestě, kterou ušlo království za poslední dekádu:³⁷⁵

„Od chvíle, kdy se stalo mou povinností informovat o záležitostech [tohoto státu]... došlo k významné změně týkající se vztahu této vlády k vedoucím silám v Německu [Rakousku a Prusku]. V roce 1838 došlo k vyvrcholení sporu mezi králem (který nikdy nesouhlasil s ústavou, kterou udělil jeho předchůdce a byl [Ernest Augustus] odhodlán změnit to, co ohrožovalo jeho práva a zájmy) a lidem, který přirozeně usiloval o zachování svých Svobod a o [zachování] vlivu na vládu, což jim již bylo jednou umožněno.

Kvůli svému dlouhému pobytu v Berlíně [král tam i s rodinou pobýval v letech 1818–1837 - pozn. J. R.] přišel král na trůn se silným sklonem preferovat vše pruské, jak bylo okamžitě ukázáno... Jednou z nejpozoruhodnějších ukázek byla adopce pruské uniformy pro [hannoverskou] armádu, k čemuž došlo bohužel na úkor barev, pod kterými bylo dosaženo tolik významných úspěchů [např. za sedmileté války]. Ve stejnou dobu také byly udržovány úzké vztahy mezi [hannoverskou] vládou a tou v Berlíně, což způsobovalo velkou nevoli mezi Hannoverany, kteří neschvalovali veškeré blízké vztahy se svým silným sousedem, ke kterému chovali silnou žárlivost. Nepopularita této politiky jen zvýšila nespokojenost, která vládla od pokusu o zrušení ústavy z roku 1833. Byla však ignorována. Prusko bylo stále vyzdvižováno a imitováno, kromě jiného i proto, že bylo zřejmé, že se jedná o velmoc, která disponuje materiální stejně jako morální podporou... kterou by bylo možné využít pro držení této nespokojenosti na uzdě.

Nakonec se vládě vyplatila její vytrvalost a podpora od vedoucích sil v Německu při jednání ve Frankfurtu [o zrušení ústavy z roku 1833] a v roce 1841 [sic!]³⁷⁶ byla schválena nová ústava. Do této chvíle byla pruská vláda prakticky bez jakéhokoliv rivala, přestože se začínal pozvolna projevovat vliv Rakouska. Vídeň si uvědomovala, že je nutné zajistit si v severním Německu nějakou protiváhu proti posilujícímu vlivu, který skrze činnost

³⁷⁵ K tématu blíže DRÄGER, s. 51d-53, 60-62d; VEHSE, s. 323-338; BARSEIM, F. W. - SCHLÜTER, C., *Statistisches Handbuch für das Königreich Hannover*, Hannover 1848; RIOTTE, Torsten, „Die hannoverschen Könige und die britische Geschichtswissenschaft“, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, roč. 79 (2007), s. 325-334; SYBEL, Heinrich von (překlad PERRIN, Marshal L.), *The Founding of the German Empire by William I.*, Vol. 2, New York 1890–1898, s.180-182.

Revoluce 1848 v Hannoversku v obecném kontextu dále v: BERTRAM, M., *Das Königreich Hannover...*; HAVEMANN, *Geschichte der Lande Braunschweig und Lüneburg*.

³⁷⁶ Ve skutečnosti vstoupila nová hannoverská ústava v platnost v roce 1840.

Zollvereinu získávalo Prusku. Proto sem [do Hannovera] byl jako vyslanec vyslán baron Kress³⁷⁷ a [rakouská] vláda poskytla mnohem větší podporu [hannoverskému vládnímu kabinetu] v ústavním sporu. (...) Velmi brzy také došlo k vzájemné výměně vyznamenání. Král a korunní princ obdrželi řád svatého Štěpána, kníže Metternich nově vytvořený řád svatého Jiří³⁷⁸ a baron Kress řád welfský, zatímco v mezidobě byla urovnána otázka ústavy.

V této situaci již nebyla tak potřebná podpora Pruska a jeho vliv z různých důvodů slábnul. [Jedním z důvodů] byla silná nespokojenost v Hannoveru poté, kdy bylo [Pruskem] zaměstnáno několik profesorů, kteří byli předtím propuštěni z univerzity v Göttingenu po králově nástupu na trůn. Přestože generál Canitz³⁷⁹, který byl v té době stále ještě pruským zástupcem [v Hannoveru], vykonával pro hannoverskou vládu v době ústavní krize mnohé služby, král jeho osobu nesnášel, což se nebál dát najevo... Poté přišlo vystoupení Brunšvicka ze Steuervereinu a jeho přistoupení k Zollvereinu, což bylo jednání tak jasně namířené proti zájmům této země, že toto jednání bylo, alespoň částečně, přičítáno silnému vlivu Pruska. Ono [Prusko] muselo nezbytně jako vedoucí síla v Zollvereinu zastávat prominentní roli ve vyjednáváních [předcházejícím přistoupení Brunšvicka]... Generál Canitz byl prohlášen za osobně zodpovědného a stal se obětí krutého humoru v rámci dvora, až byl nakonec... ze svého postu odvolán. ... [k tomu přispělo] také odmítnutí [pruskem nominovaného] vyslance hraběte Westpahla³⁸⁰ složit slavnostní přísahu z důvodu, že se stal římským katolíkem.³⁸¹ Král stále vede soukromou korespondenci s pruským panovníkem a princem, ale narovnat vztahy mezi oběma vládami přesto nebude vůbec jednoduché.

Mezitím rakouská vláda profitovala ze své lepší se pozice, která pravděpodobně dosáhla svého vrcholu... když císař jmenoval hannoverského krále velitelem jednoho ze svých nejproslulejších regimentů, z čehož, jak mi bylo řečeno, nedokáže skrýt Jeho Výsost

---

³⁷⁷ Baron Friedrich Kress von Kressenstein (1776–1855) - rakouský diplomat, 1839–1850 vyslanec v Hannoveru, po dobu své mise povýšen do funkce člena státní rady.

³⁷⁸ Tento řád byl vytvořen Ernestem Augustem v roce 1839.

³⁷⁹ Karl Ernst Wilhelm svobodný pán von Canitz und Dallwitz (1787–1850) - pruský diplomat, v letech 1833–1841 vyslancem v Hannoveru, následně do roku 1845 ve Vídni a v letech 1845–1848 pruským ministrem zahraničí.

³⁸⁰ Hrabě Otto von Westphalen (1807–1856) - pruský diplomat, po odmítnutí na post hannoverského vyslance z důvodu konverze ke katolictví vyslancem v Oldenburgu.

³⁸¹ Ačkoli se tehdy mohlo zdát, že problémem pro přijetí takového vyslance bylo jeho katolické vyznání z důvodu, že král Ernest Augustus ještě jako člen britské Sněmovny lordů oponoval zrovnoprávnění katolíků, vysvětlení bylo mnohem prostší. Hrabě Westphalen byl totiž zetěm předchozího pruského vyslance a nyní ministra zahraničí, hraběte Canitze, kterého hannoverský král podezříval z možného podílu na článku zabývajícího se slepotou následníka trůnu, který vyšel v deníku *Kölnischen Zeitung*.

Jak si naopak například v roce 1845 všiml britský deník *The Times* nebo ministr zahraničí Palmerston, Ernest Augustus se začal ve svém pozdějším věku stávat méně záněným protestantem, který toleroval přístup katolíků k funkcím ve státní správě a dokonce také v neděli pořádal plesy. Přesto si ale na (formálním) zdůrazňování své víry stále zakládal. Blíže viz DRÄGER, s. 51d-53; John Ducan Bligh Aberdeenovi, 6. února 1845, No. 12, Hannover, FO 34/45, in: *British Envoys to Germany*, Vol. II, s. 279.

[hannoverský král] *potěšení*. [Král] *ihned vyslal k císaři důstojníka s poděkováním, došlo k další výměně vyznamenání a z Vídně byl poslán krejčí, aby ušil králi novou uniformu... v každém případě Rakousko zde hraje nikoliv nerozumnou hru a to velmi úspěšně a jeho vliv v těchto částech Německa sílí... Také si nemyslím, že by budoucí události vedly ke zmenšení vlivu [Rakouska], protože korunní princ nejen, že již dříve převzal úzký vztah k Rakousku, ale také se v této věci projevuje jako více konzistentní.*³⁸²

Ve chvíli, kdy britský diplomat dané řádky psal, bylo Hannoverko na cestě k bližšímu spojení s Rakouskem, ačkoliv Ernest Augustus dával dobrý pozor na to, aby v rámci zachování rovnováhy nezničil vztahy s Pruskem. Události, které vypukly v prostoru Německého spolku v březnu v Bádensku (tzv. březnová revoluce (*Märzrevolution*)) razantně zasáhly do běhu událostí a Hannoverko bylo velmi brzy nuceno svůj směr zahraniční politiky přehodnotit. Nutilo ho k tomu několik skutečností. Zaprvé mohli král, jeho ministři i dvůr sledovat u svých sousedů, jak se k moci dostávají liberálnější kabinetů („březnové kabinetů“) a jak byly v rychlém sledu vyhlášeny reformy zahrnující svobodu tisku či rušení poddanství. Krom toho byly vyhlášeny svobodné volby do ústavodárného národního shromáždění, které se po volbách 18. května 1848 sešlo ve Frankfurtu nad Mohanem jako Frankfurtský parlament.

Další - pro Hannoverko velmi podstatnou - situací bylo zhroucení státní moci v Rakousku. Tam v březnu dochází k povstání ve Vídni a v Uhrách, což donutilo císaře Ferdinanda I. Dobrotivého k vážným ústupkům. Revoluční bouře odnesl předně klíčový muž rakouské i evropské politiky po roce 1815, kníže Metternich. Nic navíc nenavštěvovalo sklidnění situace, když u liberálů neuspěla navrhovaná tzv. Dubnová ústava (nazývané také podle svého tvůrce Pillersdorfova³⁸³, německy *Verfassungsurkunde des österreichischen Kaiserstaates*) a v květnu došlo k dalším nepokojům. Takto oslabené Rakousko nemohlo aktuálně hrát významnější roli ani v prostoru severního Německa, ani ve Frankfurtu, kde se připravoval projekt dalšího směřování Německého spolku. Hannoverko tak přišlo o významného spojence, ochránce a protiváhu Pruska. A protože král i jeho nejbližší poradci věděli, že nelze počítat ani s podporou Británie, kde mělo „revoluční hnutí“ v Německu alespoň zpočátku značné sympatie, bylo nutné sáhnout k reformám, ale také začít opět kultivovat vztahy s Pruskem, nyní státem s největším renomé mezi německými nacionalisty.

---

³⁸² John Duncan Bligh Palmerstonovi, 30. června 1847, No. 17, Hannover, FO 34/50.

³⁸³ Baron Franz Xaver von Pillersdorf (1786–1862) - rakouský státník a roku 1848 krátce i předseda ministerské rady (ministerský předseda) Rakouského císařství.

Zpráva o vypuknutí revoluce ve Francii (22. února 1848) se do Hannovera dostala již 25. února. Britský vyslanec Bligh ve své korespondenci takřka okamžitě zpravoval Londýn o tom, že si starý hannoverský král byl dobře vědom hrozby, která přicházela z Francie a také toho, že vše může vést v nejkrajnějším případě až k revoluci.³⁸⁴ Proto také Ernest Augustus neztrácel čas a dal rozkazy pro přípravu hannoverského kontingentu pro vojenskou službu. Díky jeho rychlé reakci byly skutečně ničivé revoluční síly zadušeny hned v samém počátku. Vypukly sice vzpoury v menších městech a obcích, ale k přímému ohrožení základních státních struktur včetně královské moci nedošlo. V hlavním městě předložili obyvatelé požadavky na svobodu tisku, včetně zrušení cenzury, zřízení ozbrojené občanské milice a na svobodně zvolené německé národní shromáždění.³⁸⁵

Svoboda tisku byla udělena již 18. března a v dubnu byla zřízena milice. Ačkoliv se král zpočátku zdráhal pokračovat v ústupcích, revoluce v dalších městech a státech ho nakonec přesvědčily, aby podnikl další vstřícné kroky ve formě oddělení soudnictví od správy, zaručení svobody shromažďování a náboženství. Hannoverští monarcha zároveň při zasedání parlamentu slíbil brzkou diskuzi o volbě hannoverských členů do Německého národního shromáždění (*Deutsche Nationalversammlung*, dále také jako Národní shromáždění nebo Frankfurtský parlament) ve Frankfurtu. Byla také jmenována nová vláda v čele s liberálním ministrem Alexandrem Levinem hrabětem Benningsenem a starostou Osnabrücku Johannem Carlem Bertramem Stüvem na pozici ministra vnitra. Tím byly nejen učiněny další ústupky liberálům, ale také byla ukázána snaha pokračovat v reformním úsilí, protože Stüve, od roku 1837 pobývajícím v Osnabrücku s omezenou možností volného pohybu po království, patřil mezi nejvýraznější kritiky hannoverské politiky před rokem 1848. Nová vláda měla kompetence částečně revidovat zákony z „předbřeznového období“ včetně ústavy z roku 1840. V důsledku došlo k práci na zcela nové ústavě, která se inspirovala i zrušenou ústavou z roku 1833 a světlo světa spatřila 5. září 1848. Jejím největším přínosem se stalo rozšíření hlasovacího práva pro volbu do druhé komory parlamentu.

Byla to právě rychlá reakce konzervativního krále na požadavky veřejnosti, která mu zachránila trůn a ušetřila Hannovera od revolučního běsnění.³⁸⁶ Stále zde ale zůstávalo několik neuralogických bodů. Předně se jednalo o další směřování Národního shromáždění ve

---

³⁸⁴ Např. John Duncan Bligh Palmerstonovi, 24. března 1848, No. 21, Hannover, FO 34/53.

³⁸⁵ DRÄGER, s. 51.

³⁸⁶ Zde je na místě uvést událost, která se odehrála v hlavním městě království v květnu 1848. Když tehdy skupina demonstrantů dorazila ke královskému paláci, Ernest Augustus jim vyslal v ústretu ministerského předsedu Benningsena. Ten následně pohrozil, že v případě pokračujících protestů král abdikuje, odjede do Británie a na trůn nastoupí korunní princ Jiří. Tím přispěl k rozejití davu, protože mezi jeho členy nejen převážil respekt ze starého panovníka, ale především obavy z jeho ještě zatvrzelejšího a konzervativnějšího syna. Srov. FULLFORD, s. 245-246.

Frankfurtu a s ním i celého Německa, ale také o otázku možného zásahu hannoverských vojáků ve Šlesvicku a Holštýnsku.

7.2. Hannoversko, Velká Británie a otázka Šlesvicka-Holštýnska v letech 1848–1850

Specifický status šlesvického a holštýnského vévodství na pomezí Německa (Německého spolku) a Dánska byl definitivně potvrzen vydáním tzv. Valdemarské konstituce dánským králem Kristiánem II. v roce 1326. Nedělitelnost obou zemí byla potvrzena znovu v letech 1386, 1448 a 1480.³⁸⁷ Roku 1474 bylo Holštýnsko povýšeno habsburským císařem Fridrichem III. na vévodství a až do roku 1806 zůstalo říšským lénem. Vídeňský kongres roku 1815 potvrdil příslušnost Šlesvicka, Holštýnska a taktéž Lauenburska³⁸⁸ k Dánsku, přičemž Holštýnsko a Lauenbursko se staly součástí nově vzniklého Německého spolku. Od počátku třicátých let 19. století postupně sílilo v obou polabských vévodstvích mezi německým obyvatelstvem hnutí požadující oddělení od Dánska a vytvoření zvláštní konstituční monarchie. V Holštýnsku převažovalo německé, naproti tomu v severním a středním Šlesvicku dánské obyvatelstvo. Z toho vycházeli dánští liberálové a požadovali jednotné Dánsko od Sundu až po řeku Eider, která tvořila hranici mezi Šlesvickem a Holštýnskem.

Takovéto řešení by ve svém důsledku znamenalo začlenit Šlesvické vévodství přímo do Dánska, oddělit je od Holštýnska a tím porušit výše zmiňovanou Valdemarskou konstituci. Tyto snahy navíc podporovalo ve čtyřicátých letech 19. století nově vzniklé hnutí skandinavismu, které propagovalo historickou, kulturní, ale také politickou jednotu skandinávských zemí. Podstatnou roli hrála i skutečnost, že se tři zmiňované oblasti podílely celou jednou třetinou na dánském hospodářství. Snahy dánských nacionalistů ovšem odporovaly snaze o národní sjednocení Němců a bylo jen otázkou času, kdy tyto dvě odlišné koncepce přerostou v konflikt, který svou národnostní povahou překročí hranice Dánska. K tomu přispívala i panněmecká díla spisovatelů Jacoba Grimma nebo Nora Petera Andrease Muncha, která tvrdila, že Jutský poloostrov byl ve skutečnosti obydlen Němci dávno před příchodem Dánů a je tedy spravedlivé, pokud jej „Němci“ získají zpět.

---

³⁸⁷ HONZÁK, František - PEČENKA, Marek - STELLNER, František - VLČKOVÁ, Jitka, *Evropa v proměnách staletí*, 2. vydání, Praha 1997, s. 259-261, 637-638, 639.

³⁸⁸ Lauenbursko (též Sasko-Lauenbursko) - území v severním Německu mezi řekou Labe a městem Lübeck. V roce 1689 po vymření místní vládnoucí dynastie území přešlo na vévodu Jindřicha Viléma Brunšvicko-Cellského a po jeho smrti roku 1705 vévodství získal hannoverský kurfiřt. S Hannoverskem bylo Lauenbursko spojeno až do roku 1815 (kromě let 1803–1813, kdy se v jeho držbě střídali Francouzi a Prusové, až bylo v letech 1810–1813 přímou součástí Francouzského císařství), kdy nejprve přešlo na Prusko, které je 4. 6. 1815 postoupilo Dánsku výměnou za Přední (Švédské) Pomořany, které získalo Dánsko jako odškodnění za Norsko, které bylo na základě rozhodnutí Vídeňského kongresu spojeno personální unií se Švédskem.

Roznětkou ke konfliktu se stala smrt dánského krále Kristiána VIII. v lednu 1848. Jeho jediný legitimní syn, budoucí král Frederik VII., se zdál být neschopný zplodit dědice, a tak se zdálo, že vévodství zdědí oldenburská dynastie, což mohlo mít za následek rozdělení Dánska. Kristián VIII. proto 8. července 1846 nařídil změnu zákona týkající se možného dědění vévodství, tak, aby umožnil dědickou posloupnost prostřednictvím ženské linie. Tím došlo nejen k porušení právních listin ze 14. a následujících století, ale také *de facto* k prvnímu kroku ke sjednocení vévodství s Dánskem. Když navíc král Frederik VII. v únoru 1848 sice přiznal Holštýnsku status člena Německého spolku, zároveň ale zrušil jeho starobylé spojenectví se Šlesvickem, které mělo být samo připojeno k Dánsku ve formě obyčejné provincie, začalo otevřeně hrozit vypuknutí povstání ve vévodství a tím možné zainterесování členů Německého spolku.

V otázce britsko-hannoverských vztahů se právě přístup k vývoji v těchto dvou vévodstvích dá (mnohem více než u britského přístupu k událostem v samotném Hannoveru v letech 1848–1850) pozorovat proměna vzájemných vztahů od konce personální unie v roce 1837. Před zevrubnější charakteristikou pozic, které Hannoveru a Británie v této otázce zaobíraly, je přínosné odcitovat i postřehy britských diplomatů v severním Německu, kteří mohli sledovat průběh událostí takřka „na vlastní oči“.

Britský vyslanec v Hannoveru Bligh tak vyjadřoval ve své zprávě ze 13. dubna vzepětí nacionalismu mezi místními obyvateli, když se o den dříve sešlo tzv. Lidové shromáždění (*Volksverordnete*), které požadovalo, aby hannoverská vojska, která byla dosud rozmístěna v pohraničí, překročila hraniční řeku Eider a vydala se do Šlesvicka „na ochranu svých bratrů“. Ministři na výzvu odpověděli kladně a slíbili vydat potřebné příkazy k vstupu armád do Holštýnska a případně také do Šlesvicka. Jak ale podotýká Bligh, jednalo se pouze o „bluf“ centrální vlády, protože král o vyslání vojsk rozhodl již 12. dubna a fingované „vyslyšení hlasu lidu“ mělo zklidnit revolucí zasažené davy.³⁸⁹ Hannoverské jednotky se přesto později na řešení krize ve Šlesvicku-Holštýnsku aktivně podílely. Když došlo na základě rozhodnutí parlamentu ve Frankfurtu ke spolkové exekuci vůči Dánsku a vyslané spolkové vojsko bylo postaveno pod pruské velení, staly se hannoverské jednotky součástí 10. spolkového sboru (*10. Bundes-Armee-Corps*).³⁹⁰

---

³⁸⁹ John Duncan Bligh Palmerstonovi, 13. dubna 1848, No. 30, Hannover, FO 34/53, in: MÖSSLANG, Markus - RIOTTE, Torsten - SCHULZE, Hagen (eds.), *British Envoys to Germany, 1816-1866. Volume III: 1848-1850*, Camden Fifth Series, Volume 28, London. 2006 (dále jako *British Envoys to Germany*, Vol. III), s. 230-232.

³⁹⁰ Ten se zformoval nedaleko Harburgu a kromě Hannoveranů jej tvořili vojáci z Oldenburska, Brunšvicka a Meklenburska. DRÄGER, s. 56.

Jak krize dále eskalovala³⁹¹, vzrůstala i nutnost definitivně upravit poměry obou vévodství. Jak informoval britský vyslanec v Hamburku, George Floyd Hodges, 10. října 1848: „*Zatímco velká většina německých politiků by preferovala druhou možnost [tj. přičlenění území Holštýnska a jižního Šlesvicka k Německému spolku a ponechání pouze severního Šlesvicka Dánsku]... obyvatelé vévodství vidí přesto věc jinak. (...) ...vývoj v létě ukázal těm, kteří by preferovali nadiktování míru Dánsku, že se z otázky [sporu] mezi Dánskem a vévodstvími stala evropská otázka a tyto okolnosti velmi změnily jejich pohled na věc a přístup k Dánsku... protože nyní preferují udržení obou vévodství pohromadě, je pro ně shůdnější první varianta [řešení krize], kdy se Šlesvicko nestane součástí Německa. 1. anti-dánské hnutí má svůj původ v hluboké úctě místních ke své historii a tradičním privilegiím. Přejí si uchránit nezávislost a tradiční spojení obou vévodství proti úmyslům dánské strany... [tato fakta] ukazují, že si populace přeje návrat ke statusu quo za vhodných záruk. (...) ...podle mých informátorů se jeví, že jediným způsobem, jak vyřešit tento problém, by byla nominace mužského člena (oldenburského rodu) do čela obou vévodství³⁹², čímž by se vyřešila situace, která je hlavním zdrojem všech problémů.*“³⁹³

Do vypuknutí krize ve Šlesvicku-Holštýnsku aktivně zasahovala vedle Francie a Ruska také Velká Británie, přičemž cílem jejího ministra zahraničí, vikomta Palmerstona, bylo zachování *statusu quo*.³⁹⁴ Naprosto opačnou pozici v dané chvíli ovšem zastávalo Hannoverko. Vlivem revolučních událostí z počátku roku, jmenováním liberálního kabinetu i nutností spolupracovat s Frankfurtským parlamentem se království ocitlo na opačné straně barikády a mezi populací se začaly velmi rychle projevovat silné protibritské tendence. Velmi negativní odezvu vyvolala již protestní nóta Palmerstona z března, v níž vyzýval Hannoverko, aby se zdrželo zásahů v polabských vévodstvích. Když nakonec hannoverské jednotky překročily 12. dubna Labe a vpadly vedle pruských jednotek do Holštýnska, reagovala Británie zasláním kopie listiny z roku 1720, kterou se zavazovala zajistit spojení

---

³⁹¹ Po diplomatickém zásahu iniciovaném Velkou Británií uzavřelo Prusko s Dány 26. srpna 1848 příměří v Malmö, znamenající zastavení bojů po dobu sedmi měsíců. Boje byly obnoveny již počátkem dubna následujícího roku a prusko-německé jednotky pod velením generála von Prittwitze záhy ovládly Šlesvicko a pronikly až do jižního Jutska.

³⁹² Zatímco v Dánsku a Šlesvicku se dle dánských nacionalistů dal uplatnit zákon *Lex Regia* z roku 1665, který umožňoval v případě vymření vládnoucí mužské větve rodu její nahrazení větví ženskou, v Holštýnsku to kvůli stále platnému zákonu *Lex Salica* možné nebylo. V případě smrti bezdětného dánského krále Frederika VII. by tak za dané situace došlo k rozdílnému nástupnictví v obou vévodstvích a tím k porušení tzv. Valdemarovy konstituce z roku 1460, která zaručovala jejich nedělitelnost.

³⁹³ George Floyd Hodges Palmerstonovi, 10. října 1848, No. 108, Hamburg, FO 33/114, in: *British Envoys to Germany*, Vol. III, s. 192-197.

³⁹⁴ Důvodem byla především klíčová pozice Dánska v rámci severní Evropy, kde kontrolovalo skrze oblasti Sundu a Kattegatu přístup do Baltu. Jakákoliv mocenská změna v oblasti tak ohrožovala přístupnost tohoto „Bosporu Severu“ pro Velkou Británii. K tomu srov. CLARK, *Iron Kingdom*, s. 492-493.

dánské koruny se Šlesvickem. Palmerston zároveň vyzval Bligha, aby oznámil hannoverské vládě, jak britská vláda lituje, že Hannoverstvo hraje aktivní roli ve věci, která je tak velkou hrozbou pro evropský mír. Král Ernest Augustus odpověděl podrážděně. U večere sdělil Blighovi, že Palmerston nepochopil důvod hannoverské účasti v konfliktu. Země jedná pouze na příkaz německého Spolkového sněmu, což také již britské vládě oznámil. Krom toho - dodal král - přece samo Prusko činí totéž.³⁹⁵ Když Bligh namítal, zda by nebylo lepší předejít konfliktu vyjednáváním, odpověděl král, že „vojenské akce již začaly a pokud byly jednou započaty, musí být také nějakým způsobem skončeny.“³⁹⁶

V té době ještě nedošlo k válečným operacím a Británie se snažila využít hannoverského zprostředkování. Jak ale ukázal přístup krále Ernesta Augusta, Hannoverstvo bylo pevně rozhodnuto jít do konfliktu a Británie ho již nemohla zvykat. Proto se také jeho jednotky účastnily většiny válečných operací od počátku bojů 23. dubna až do příměří v Malmö 26. srpna. Britský postup v citlivé otázce měl dopad na celé Německo. Zatímco liberálové ve Frankfurtu stále věřili, že je Palmerston podpoří v „německé otázce“ a při „ochraně práv Němců ve Šlesvicku-Holštýnsku“, větší část Němců hleděla směrem k Prusku.³⁹⁷ Se zvyšující se aktivitou Britů a Palmerstonovým rostoucím rozladěním z průběhu revolučních událostí úměrně klesala britská obliba u států Německého spolku, Hannoverstvo nevyjímaje.³⁹⁸ Mezi německými liberály se dokonce rozšířila říkanka: „*Pokud by měl ďábel syna, byl by to jistě Palmerston [Hat der Teufel einen Sohn, so heißt er sicher Palmerston]*.“³⁹⁹

Hannoverstvo zůstalo součástí „válečné“ strany v čele s Pruskem až do konce konfliktu a Británie tak namísto použití své časté „německé spojky“ musela využít své váhy jako evropské velmoci. Společně s Francií a Ruskem přinutila Prusko, které se po rozpuštění Frankfurtského parlamentu 30. května 1849 chopilo hlavní iniciativy v konfliktu, k uzavření druhého příměří s Dánskem 10. července 1849. Začátkem roku 1850 zesílil pro změnu tlak ruského cara Mikuláše 1., který pruskému králi Fridrichu Vilémovi IV. vyčítal podporu, jíž poskytoval šlesvicko-holštýnským rebelům. Berlín v obavě, aby se Rusko nepostavilo na stranu Rakouska při případném vzájemném konfliktu, rozhodl s Dánskem uzavřít mír, který s ním byl podepsán jménem Pruska i jménem Německého národního shromáždění 2. července 1850 v Berlíně. Postavení polabských vévodství vůči Dánsku dále upravily první a druhý

---

³⁹⁵ HASSELL, Band 1, s. 593.

³⁹⁶ Tamtéž, s. 593a; DRÄGER, s. 57-58.

³⁹⁷ NIPPERDEY, Thomas, *Deutsche Geschichte 1800–1866*, München 1987, s. 624.

³⁹⁸ Tamtéž, s. 624-625.

³⁹⁹ KENNEDY, P. M., *The Rise of the Anglo-German Antagonism 1860–1914*, London 1987.

Londýnský protokol z 2. srpna 1850, respektive 8. května 1852. S přihlédnutím k bezdětnosti dánského krále se naneštěstí stále jednalo jen o dočasné řešení, ačkoliv podepřené zprostředkováním tří z pěti evropských velmocí.⁴⁰⁰ Konflikt mezi vojsky Německého spolku a Dánskem také odhalil prohlubující se odstředivé tendence mezi britskou a hannoverskou politikou, jimiž se bude zabývat další část práce.

7.3. Hannoversko, Británie a vývoj v Německém spolku v letech 1848–1850

Vzepětí nacionalistické politiky v Německu a slabost hannoverské centrální moci donutily vládu k velkému množství liberálních reforem, zatímco se král Ernest Augustus snažil uchránit svou zemi od dalších výbuchů revoluce tak, jak k nim docházelo například ve Vídni, v Praze nebo v Uhrách. V takové chvíli musely stranou jeho silný konzervatismus i absolutistické sklony a Hannoversku bylo umožněno podílet se na procesu formování nového Německa skrze volbu poslanců do Frankfurtského parlamentu a prohloubení spolupráce s Pruskem ve formě Spolku tří králů a Erfurtské unie.

Po pruském odmítnutí říšské ústavy i císařské koruny z rukou revolucionářů pro pruského krále Fridricha Viléma IV. v dubnu 1849 se počala pozice parlamentu ve Frankfurtu hroutit a ten byl po roce jednání 30. května 1849 rozpuštěn.⁴⁰¹ Ve stejné době se již iniciativa v otázce dalšího směřování Německa přesunula do pruských rukou. Po odmítnutí přijetí císařské koruny od zástupců Frankfurtského parlamentu začalo Prusko pracovat na svém vlastním projektu federálního státu. Hlavním poradcem pruského krále byl generál Josef Maria von Radowitz, původem z uherské katolické rodiny. Po dlouhém vyjednávání nakonec 26. května 1849 došlo k vytvoření Spolku tří králů, jehož signatáři byly Prusko, Sasko a Hannoversko s cílem vytvořit federální stát.

Hannoversko sice bylo v mezidobí mezi rozpuštěním frankfurtského Národního shromáždění a obnovením činnosti Německého spolku zastáncem názoru, že je německé spolkové právo stále platné a bylo příznivcem velkoněmecké politiky zahrnující Rakousko, neklid v habsburských dědičných zemích ale vedl království k pragmatické spolupráci s Pruskem.⁴⁰² Symbolem realistické politiky království byl výběr reprezentanta pro jednání

---

⁴⁰⁰ Z pomyslné pětice evropských velmocí tak, jak byla potvrzena po Vídeňském kongresu, stály mimo Rakousko a Prusko. Prusko stálo přímo v nepřátelském táboře, zatímco Rakousko se konfliktu přímo neúčastnilo, ale zároveň vyjádřilo svůj nesouhlas se spolkovou exekucí a nevyslalo své expediční sbory.

⁴⁰¹ Část radikálních poslanců pokračovala ve své činnosti a přesídlila do Stuttgartu, kde poslanci krátce zasedali jako tzv. Kusý parlament (*Rumpfparlament*). Ten byl však již 18. června 1849 rozehnan württemberským vojskem. Blíže viz HÁLEK, Jan, *Rakouská diplomacie 1848-1852. Zahraniční politika Felixe knížete Schwarzenberga*, Praha 2011, s. 226-227.

⁴⁰² ASCHOFF, Hans-Georg, "Hannover, das Dreikönigsbündnis und die Erfurter Union", in: MAI, G. (ed.), *Die Erfurter Union und das Erfurter Unionsparlament 1850*, s. 111-136. V češtině pak HÁLEK, s. 230-232.

s Pruskem a Saskem, kterým se stal ministr vnitra Stüve. O něm se vědělo, že podporuje společné zákonodárství a reformu v Německu.⁴⁰³ Hannoversko a Sasko se ale do pruského projektu zapojily s výhradou, že Prusko pro něj získá všechny ostatní německé státy kromě Rakouska. Součástí této podmínky bylo také, že Vídeň, i když nebude jeho členem, se proti spolku nepostaví.⁴⁰⁴ Právě na základě Spolku tří králů následně vzniká tzv. Erfurtská unie jako platforma utvoření nového státního útvaru v německém prostoru, kde by se o vedení dělily Rakousko s Pruskem. Cílem pruských snah mělo být předně utvoření společného parlamentu a schválení ústavy. Ten nakonec vznikl v Erfurtu, přičemž sestával ze Sněmovny států a Poslanecké sněmovny.⁴⁰⁵ Výsledkem činnosti tohoto tělesa mělo být vytvoření nové ústavy unie, která ale z důvodů názorových rozepří mezi jednotlivými frakcemi nikdy nevznikla. Tento neúspěch společně se stabilizací poměrů v Rakousku a jeho snaze opět hrát aktivní roli v německé politice vedl k faktickému odstoupení Saska a Hannoverska ze Spolku tří králů 20. října 1849. Za záminku posloužilo oběma státům rozhodnutí správní rady unie, požadující provést v co nejkratší době volby do unijního říšského sněmu, který se měl shromáždit v Erfurtu. K tomu ale nedošlo, protože své poslance nevyslaly Bavorsko a Württembersko. Hannoverské členství ale formálně zaniklo až 21. února 1850.⁴⁰⁶

Hannoverské názory na činnost Erfurtské unie pronikly také do Británie. Jak psal britský vyslanec Bligh: *„Hrabě Benningsen [hannoverský ministerský předseda a ministr zahraničí] se mi svěřil... ohledně otázky respektování suverenity této země... v souvislosti s volbami do Říšského sněmu [Reichstagu], které se týkají všech členů [Erfurtské] unie. ...[Pruské rozhodnutí vyhlásit volby] nebude touto vládou podpořeno a protože je veřejné mínění [v Hannoversku] silně proti jakémukoliv postupu, který by vedl k posílení Pruska... celá věc zde s určitostí padne, ať je jinde výsledek jakýkoliv. Silný odpor k celé záležitosti byl ještě podpořen deklarací ze 21. listopadu 1849 vedoucím brunšvickým ministrem baronem Schleinitzem [bratrem pruského ministra zahraničí], který prohlašuje, že Hannoversko bude vázáno rozhodnutími „Říšského sněmu“ bez ohledu na to, zda do něj pošle své reprezentanty či nikoliv, a že Prusko a jeho partneři budou mít právo, stejně jako mají sílu, vynutit si poslušnost. To znamenalo vyhrožování použitím síly a bylo jasné, že za takových podmínek by bylo Hannoversko donuceno ke krajnostem. ... Jak může být vyžadována blízká unie mezi státy*

---

⁴⁰³ Ale zároveň byl stále v silné nemilosti u krále Ernesta Augusta.

⁴⁰⁴ HÁLEK, s. 236.

⁴⁰⁵ Do Poslanecké sněmovny proběhly volby podle tzv. třístupňového volebního systému, zatímco ve Sněmovně států zasedli zástupci států a zemských sněmů (tj. parlamentů).

⁴⁰⁶ Zde lze pozorovat jistou formu rezignace Pruska na další přesvědčování Hannoverska o setrvání, když žalobu, která byla proti postupu Hannoverska a Saska podána 4. března k nejvyššímu federálnímu soudu, svou vahou evropské velmoci výrazněji nepodpořilo.

*s takovými rozpory jako Prusko a Hannovera a Hannovera a Brunšvicko... když by jim nebyla ponechána suverenita a nezávislost jednání?*⁴⁰⁷

Nutno ovšem dodat, že jak Hannovera, tak Sasko nepřepokládaly větší životnost Spolku tří králů⁴⁰⁸ a před svým stáhnutím se z Erfurtské unie si nejprve zjistily pozici rakouského ministra zahraničí, knížete Felixe Schwarzenberga.⁴⁰⁹ Díky tomu mohly oba státy uplatnit tzv. právo výhrady a uvolnit se ze sevření pruské politiky. Ta už se navíc ve stejné době dostávala do slepé uličky, když Rakousko podporovalo obnovu starého Německého spolku a také dosáhlo nahrazení von Radowitze více Rakousku nakloněným baronem Otto von Manteufelem. Dočasné znovunabytí rakouské převahy v Německu strvrdilo uzavření tzv. Olomouckých punktací z 29. listopadu 1850.⁴¹⁰

Hannoversko po dobu pokusů o ustanovení pruské dominanci v Německu neslo velmi nelibě ambice Pruska a (oprávněně) se obávalo o svou budoucí nezávislost. Také z toho důvodu sice s Pruskem spolupracovalo, ale ne příliš horlivě a vždy se zajištěnou možností, jak od uzavřených dohod ustoupit. I zde se snažili hannoverští politici držet rovnoměrného vyvažování náklonnosti k Rakousku i Prusku tak, aby mělo Hannovera zachovaný manévrovací prostor. Naopak naprosto selhala iniciativa saského ministra zahraničí Beusta na vytvoření „třetí síly“ v Německu, započatá již 17. ledna 1850 na jednání v Mnichově mezi Saskem, Hannoverem, Bavorskem a Württemberskem. V tomto projektu středních německých států ale nehrálo Hannovera vůdčí roli z obav před případným pruským útokem. Proto se také ani nestalo signatářem smlouvy podepsané v Mnichově.⁴¹¹ Jako hannoverskou snahu zajistit se proti Prusku podporou Rakouska lze poté vnímat jeho členství ve Spolku čtyř králů z 27. února 1850.⁴¹²

⁴⁰⁷ Bligh Palmerstonovi, 30. listopadu 1849, No. 61, Hannover, FO 34/57, s. 251-252;

⁴⁰⁸ Srov. Francis Reginald Forbes Palmerstonovi, 2. června 1849, No. 30, Dresden, FO 68/72, in: *British Envoys to Germany*, Vol. III., s. 292-294; Bligh Palmerstonovi, 14. června 1849, in: *British Envoys to Germany*, Vol. III., s. 242-243. Podrobněji např. ASCHOFF, „*Hannover, das Dreikönigsbündnis und die Erfurter Union*“, s. 130-133.

⁴⁰⁹ Cesta Benningsena do Vídně neušla pozornosti Londýna. K tomu srov. Bligh Palmerstonovi, 25. února 1850, No. 20, Hannover, FO 34/60, in: *British Envoys to Germany*, Vol. III, s. 252-255.

⁴¹⁰ Olomoucké punktace byly uzavřeny 29. listopadu 1850 v Olomouci mezi Pruskem, Rakouskem a Ruskem. Zvyšující se rakousko-pruská rivalita společně s pruským zásahem v Hesensku-Kasselu vedly k Rakouskému ultimátu Prusku, po němž bylo Rakouskem v Čechách a na Moravě soustředováno vojsko v očekávání válečného konfliktu. Do dalšího vývoje však zasáhl ruský car Mikuláš I., jenž se pro případ války jednoznačně postavil na stranu Rakouska. Prusko se muselo podrobit a Olomouckými punktacemi uznalo hegemonii Rakouska v Německém spolku. Celá událost zanechala mezi Prusy silnou averzi k Rakousku, vedla k vytvoření názoru o olomouckém ponížení Pruska a odvěta za olomoucké ponížení byla jedním z cílů pruské politiky následujícího období.

⁴¹¹ Blíže viz ASCHOFF, „*Hannover, das Dreikönigsbündnis und die Erfurter Union*“, s. 132-133.

⁴¹² Spolek čtyř králů (*Vierkönigsbündnis*) byl uzavřen 17. února 1850. Jednalo se o spojenectví Bavorska, Saska, Hannovera a Württemberska se silným vlivem Rakouska. Programem se stala podpora myšlenky Velkého Německa - Německého spolku tvořeného celým rakouským územím a spojený celní unii. Členské státy zároveň

Větší spolupráce s britskou politikou nebo dokonce stavění se na odpor požadavkům z Frankfurtu i jiných německých států byly v dané chvíli nemyslitelnými. Ernest Augustus ale přesto nerezignoval na udržení své autority a nikdy nešel v procesu přetváření Německa dál, než bylo dle okolností nezbytně nutné. Proto hannoverská vojska nepřijala německou trikoloru, hannoverský král se stavěl odmítavě k nabídnutí císařské koruny pruskému králi a členství Hannovera v Pruskem utvářených politických uniích nikdy nemohlo zajít až k omezení suverenity království. Z toho důvodu trval král na určité formě participace Rakouska. V souvislosti s tímto přístupem také Ernest Augustus vyslal do Vídně 24. února 1850 ministerského předsedu hraběte Benningsena, který měl projednat s rakouským ministerským předsedou Schwarzenbergem další vývoj v Německu.⁴¹³

Takové jednání se jevilo hannoverskému králi jako nezbytné, aby mohlo Hannovera vystupovat nezávisleji vůči požadavkům Pruska. Velká Británie, lpějící na zachování neměnného stavu věcí v Německu a praktikující v Evropě politiku *skvělé izolace*, by v daném okamžiku Hannovera proti jeho silnějšímu sousedovi mnoho nepomohla.⁴¹⁴ Navíc je zde představa Londýna jako jakéhosi němeého pozorovatele dosti zcestná. Jak dokládá například historik Frank Lorenz Müller, britští politici poměrně výrazně favorizovali maloněmeckou koncepci dalšího uspořádání Německa (*Kleindeutsche Lösung*) a spolu s ní posílenou roli Pruska.⁴¹⁵ Zatímco Rakousko se v očích ministra zahraničí Palmerstona jevilo jako „despota“, Prusko v čele s liberálním reformním kabinetem bylo vnímáno jako ideální kandidát na vedoucí pozici v rámci maloněmecké koncepce. Důvody byly pragmatické. Vznik určitého centralizovaného státu v Německu by podle názorů britských politiků vedl ke zrušení mnoha cel a tarifů, které poškozovaly britský obchod.⁴¹⁶ Kromě toho by případná podpora Prusku mohla vést k posílení pozic britských obchodníků. Pruskem „ovládané“ Německo potom - i když z jiných důvodů - favorizoval i manžel britské královny, princ Albert. Ten ovšem chtěl zachovat menší německé státy - mezi nimi samozřejmě i svou domovinu Sasko-Koburg-Gotha - v čemž nebyli britští politici zajedno.⁴¹⁷ Proto také Londýn pasivně, ale přesto pozitivně, přijal činnost Frankfurtského parlamentu i utvoření Spolku tří králů. Postupem času ale i v depeších britských diplomatů v rámci Německého spolku začala převládat skepse.

---

chtěly posílit spolkové pravomoci a instituce, což bylo v rozporu s Rakouskem sledovanou politikou. Proto také nakonec byla aliance Rakouskem obětována na úkor obnovy Německého spolku na půdorysu z roku 1815.

⁴¹³ O tom blíže Bligh Palmerstonovi, 25. února 1850, No. 20, Hannover, FO 34/60, in: *British Envoys to Germany*, Vol. III, s. 252-255.

⁴¹⁴ DRÄGER, s. 60.

⁴¹⁵ MÜLLER, Frank Lorenz, *Britain and the German Question: Perceptions of Nationalism and Political Reform, 1830-63*, Oxford 2002, s. 108-156.

⁴¹⁶ Tamtéž, s. 128-131.

⁴¹⁷ Tamtéž, s. 108-114.

„Mám důvod domnívat se,“ psal 28. srpna 1849 do Londýna britský velvyslanec v Rakousku vikomt Ponsonby „že ti králové [v rámci Erfurtské unie], na jejichž podpoře závisí pruské ambice, Prusko pravděpodobně nepodpoří v případě, pokud bude vývoj směřovat k vojenskému střetu.“⁴¹⁸ K tomuto názoru se přidávali i další vyslanci - mezi nimi i Bligh v Hannoveru - kteří viděli v dalším pokračování unie jen cestu k posílení Pruska na úkor ostatních německých států. Pod vlivem těchto okolností i zjištění, že Rakousko dokázalo překonat vnitřní problémy a opět začíná významně ovlivňovat politiku v rámci Německého spolku, se začaly britské preference pro pruskou dominanci v Německu pozvolna měnit.

I přesto ale byly britské sympatie dobře známy, na což upozorňoval i rakouský vyslanec ve Frankfurtu hrabě Rechberg, který psal do Vídně, že „existuje velké podezření, že britská politika favorizuje dominanci Pruska v Německu.“⁴¹⁹ Události ale mezitím dále eskalovaly. V listopadu 1849 hlásil Bligh do Londýna, že veřejné mínění v Hannoveru „je do takové míry proti jakémukoliv uspořádání (...) ...které by přinášelo exkluzivní výhody a posílení Pruska, že bude z hannoverské strany určitě odmítnuto.“⁴²⁰ To potvrzoval i John Fane, hrabě Westmorland, vyslanec v Prusku, když v prosinci 1849 shrnoval situaci v Německu v relaci pro prince Alberta: „V současnosti jsou v některých částech Německa obyvatelé ještě méně než jejich vlády ochotni vstoupit do pruské ligy [Prussian League], v případě, že by vznikla, což je případ nejen Hannovera, ale také, jak mi bylo řečeno, Saska.“⁴²¹ Brity preferované Německo pod pruskou patronací a s výhodnými obchodními tarify a cly se tak začalo postupně ukazovat jako chiméra. Horší ovšem bylo, že britské sympatie k pruským ambicím a postoj v otázce Šlesvicka a Holštýnska vyvolaly obavy u britských satelitů v Německu - předně u Hannovera. Král Ernest Augustus a jeho kabinet sice prozatím lavírovali mezi Pruskem a znovu aktivním Rakouskem, ale citelně pociťovali chybějící diplomatickou podporu Británie. Ta v minulosti Hannoveru často pomohla k silnějšímu vlivu na německou politiku, ale nyní se cíle britských a hannoverských politiků nejen rozcházeły, ale dokonce si přímo konkurovaly. Na britskou pomoc v případě střetu Pruska s Rakouskem nebo změny postojů menších německých států (Sasko, Bavorsko), které nyní chtěly návrat ke stavu před rokem 1848, nemohlo Hannoveru spoléhat.

---

⁴¹⁸ Vikomt Ponsonby Palmerstonovi, 28. srpna 1849, No. 211, Vídeň, FO 7/369, in: *British Envoys to Germany*, Vol. III, s. 435-438.

⁴¹⁹ Dostupné v: Baron Cowley Palmerstonovi, 1. října 1849, No. 495, Frankfurt, FO 30/130.

⁴²⁰ John Duncan Bligh Palmerstonovi, 30. listopadu 1849, No. 61, Hannover, FO 34/57.

⁴²¹ Hrabě Westmorland princovi Albertovi, 8. prosince 1849, The Papers of Queen Victoria on Foreign Affairs (dále jen QVP), vol. I. 17, doc. 80. Palmerstonova reakce v: Palmerston Westmorlandovi, 26. prosince 1849, No. 234, FO 64/296.

Jak ostatně napsal Bligh do Londýna: „...současná pozice Hannoverska je nezáviděníhodná. V minulém roce se angažovalo v unii [Erfurtské - poznámka J. R.], která dlouhodobě nebyla slučitelná se zachováním jeho nezávislosti, mezitím se [Hannoversko] z důvodu své geografické polohy obává plné kooperace se svými spojenci [Sasko, Bavorsko, Württembersko], kteří by v případě, že se události dostanou do krajnosti, nebyli schopni zabránit okupaci [Hannoverska] jeho sousedy [myšleno Prusko], kterým by tato možnost, stejně jako v minulosti, nebyla proti mysli.“⁴²²

Dočasné uklidnění situace pro Hannoversko ve smyslu relativní bezpečnosti před ambicemi Pruska nastalo až po krizi v Hesensku-Kasselu v roce 1850. V tomto středoněmeckém státě, kudy procházela důležitá vojenská silnice spojující západní (rýnské) a východní (polabské) pruské provincie, hrozil původní střet mezi kurfiřtem a stavy přerůst ve válku mezi Pruskem Rakouskem. To ve snaze oslabit svého severoněmeckého rivala podpořilo kurfiřta Fridricha Viléma, snažícího se oslabit pozici stavovské reprezentace v otázkách daní a obecně výkladu nové revoluční ústavy a při pokusu vyvázat svou zemi ze zvyšující se politické závislosti na Prusku. Fridrich Vilém požádal za podpory Rakouska o spolkovou exekuci, čímž podráždil Prusko. Většímu vyhrocení konfliktu nakonec zabránil zásah Ruska, které se postavilo na stranu Rakouska a Spolkového sněmu. Prusko bylo nakonec nuceno ustoupit a podepsat tzv. Olomoucké punktace, čímž došlo - minimálně do konce padesátých let - k zastavení jeho mocenské ofenzivy v Německu a obrácení pozornosti spíše směrem ke konsolidaci vnitřních poměrů a rozvoji ekonomické spolupráce pomocí Německého celního spolku (*Zollverein*).

Přesto ale hannoverští politici a král zůstávali neklidní. Důvodem nebyl jenom silný pruský soused, ale také postoje Británie, tak, jak se vyjevily v předcházejících třech letech. Jak se totiž ukázalo, Londýn neváhal obětovat nejen hannoverské zájmy, ale možná i samotné Hannoversko pro Brity preferované (a ekonomicky výhodnější) nové uspořádání Německa. Necelých třináct let po konci personální unie tak nastala situace v předcházejících sto dvaceti třech letech (1714–1837) nemyslitelná. Hannoversko již definitivně přestalo být „břemenem“ britské politiky v Evropě a při budoucím střetu mezi Pruskem a Rakouskem již nemohlo automaticky spoléhat na britskou pomoc.

---

⁴²² Bligh Palmerstonovi, 25. února 1850, No. 20, Hannover, FO 34/60, in: *British Envoys to Germany*, Vol. III, s. 255d.

8. Nástin vývoje britsko-hannoverských vztahů od smrti Ernesta Augusta do roku 1866

8.1. Smrt Ernesta Augusta

Přes překerní situaci, ve které se Hannoverstvo z hlediska své zahraniční politiky nacházelo na počátku roku 1850, nakonec došlo vlivem vnějších okolností k uklidnění situace. Prusko bylo na čas zneutralizováno pomocí Olomouckých punktací, Rakousko preferovalo obnovení Německého spolku na tradičních základech a zachování *statusu quo* a revoluční nadšení z roku 1848 všude v Evropě postupně vyprchávalo. Daná situace nahrávala hannoverskému králi Ernestu Augustovi. Ten neměl zájem pokračovat v dalších reformách a byl naopak rozhodnut opět posílit svou pozici. Proto nebylo náhodou, že od přibližně poloviny roku 1850 dochází k neustále se zvětšujícím rozporům mezi králem a vládou a to předně s ministrem zahraničí a silným německým nacionalistou Stüvem. Jediný, kdo si udržel královu důvěru, byl hrabě Benningsen. Královny snahy podkopat sílu reformního kabinetu nakonec vedly k jeho říjnové demisi, načež byl novým ministerským předsedou jmenován svobodný pán von Münchhausen.⁴²³ K nevoli Ernesta Augusta ale došlo k toliko výměně osob na jednotlivých postech namísto opuštění zvoleného reformního kurzu.⁴²⁴

Hannoverský král ale navzdory neúspěchu při rekonstrukci kabinetu zůstal ve vlastním Hannoverstvu populární postavou. Nejvíce byla oceňována jeho rozhodnost v klíčovém období let 1848–1850, neústupnost pruským snahám o dominanci v německém prostoru a také lpění na svých názorech a principech legitimacy. Pevné postoje krále a jeho vládou (byť omezeně a vynuceně) schválené liberální reformy posledních let v očích poddaných dokázaly zastínit první královny kroky po nástupu na trůn v roce 1837. Ernest Augustus se těšil respektu také v zahraničí, kde se mu v posledních měsících života podařilo zlepšit vztahy s Pruskem a zajistit pro Hannoverstvo bezpečné postavení mezi Habsburky a Hohenzollerny.

V roce 1851 uspořádal král řadu výletů po celém Německu. Přijal pozvání pruské královny k návštěvě paláce Charlottenburg u Berlína, prohlédl si Meklenbursko u příležitosti křtu velkovévodova syna a zajel do Lüneburgu na inspekci svého starého pluku. V červnu 1851 slavnostně oslavil 80. narozeniny. Vedle toho neopadal ani jeho zájem o dění v Británii, kde se například zajímal o průběh Velké výstavy z téhož roku.

---

⁴²³ Stalo se tak 28. října 1850.

⁴²⁴ Například von Münchhausen byl blízkým přítelem hraběte Benningsena a společně s ním protestoval proti zrušení hannoverské ústavy z roku 1833, nový ministr vnitra M. Lindemann byl blízkým přítelem Stüva a jako prezident dolní komory parlamentu byl znám pro své liberální postoje a nový ministr spravedlnosti M. Rössing předtím působil jako člen výboru pro reformu hannoverského justičního systému. K tomu blíže DRÄGER, s. 68-69; HASSELL, Band 2, s. 120.

Král Ernest zemřel po krátké nemoci 18. listopadu 1851 ve svém paláci v Herrenhausenu ve věku osmdesáti let a byl pohřben v nově vybudovaném královském mauzoleu v zahradách u Herrenhausenu vedle své manželky, královny Frederiky. Ve své poslední vůli král napsal, že nemá „žádných námitek proti tomu, aby mé tělo bylo vystaveno pohledům na mé věrné poddané...“ a dodal: „...nikdy jsem neměl jiný cíl, než přispívat k jejich blahu a štěstí, které jsem nikdy nestavěl nad vlastní zájmy, přičemž jsem se snažil napravit nespravedlnosti... ke kterým došlo po dobu sto padesáti let královské nepřítomnosti.“⁴²⁵

Jeho smrt byla hluboce prožívána v Hannoveru, ale jen málo v Británii. Noviny *The Times* dokonce vynechaly černý okraj, který se typicky používal na titulní straně při těchto příležitostech. Ačkoliv byly noviny ve svém nekrologu kritické k činům Ernesta Augusta jako vévody z Cumberlandu, jako hannoverského krále ho braly pozitivněji: „Především měl pevný rozhodný charakter, který, ačkoliv se často projevoval velmi nešťastně, se ukázal jako mimořádná výhoda během krize kontinentálních trůnů. (...) ...Během evropských krizí král Ernest udržel stabilitu svého trůnu a klid svého lidu bez poškození své země revolucí nebo reakcí... ve své rodové doméně byl schopným, a dokonce i populárním monarchou...“⁴²⁶

Zajímavý popis o charakteru Ernesta Augusta vydal jeho anglický domácí kaplan. Z něj mimo jiné vyplývá, že charakter monarchy zůstával stejný po celý život. Ze všech synů Jiřího III. byl prý Ernest Augustus tím, kdo měl nejsilnější vůli, nejlepší intelekt a největší odvalu.⁴²⁷ Nástupcem starého krále se stal jeho jediný syn Jiří jako Jiří V..⁴²⁸ S ním do jisté míry začíná další etapa vývoje jak Hannovera, tak hannoversko-britských vztahů, končící až obklíčením hannoverských vojsk po bitvě u Langensalzy na konci června 1866.

8.2. Hannovera za vlády Jiřího V. - poslední léta welfského království

Jiří V., nový hannoverský panovník z dynastie Welfů, nastoupil na trůn v době, kdy jeho otec postupně ustupoval od reformního kurzu po roce 1848 zpět k posílení pozice trůnu a vyšší šlechty. Jednalo se o muže, který vlivem své značné religionizity věřil v determinovanost své role a upřímně se snažil vystupovat jako „otec“ svých hannoverských poddaných.⁴²⁹ Jak ale

---

⁴²⁵ VAN DER KISTE, s. 206

⁴²⁶ *The Times*, no. 20755, 20. listopadu 1851, přetištěno v: *The New York Times*, 12. prosince 1851, dostupné na: https://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?_r=1&res=9500E5DA1431E13BBC4A52DFB467838A649FDE [cit. 26. 11. 2017]; *The Morning Post*, no. 24339, 13. prosince 1851, s. 1-2.

⁴²⁷ WILLIS, s. 348.

⁴²⁸ K němu blíže VOGTHERR, s. 82-96.

⁴²⁹ HASSELL, Band II, s. 179-181.

měla ukázat budoucnost, nebyl příliš vhodným panovníkem do měnící se doby a rozhodně nebyl osobností, která by obstála ve výzvách, které na Hannoversko čekaly.

Jiří se narodil v roce 1819 v Berlíně, kde žil jeho otec v jakémisi dobrovolném exilu a poměrně dlouho byl vnímán jako možný obnovitel personální unie mezi Hannoverskem a Velkou Británií v případě, kdyby zemřela královna Viktorie. Respekt ke královské autoritě a pietu potom mladý Welf získal nejen od svého konzervativního otce, ale především od silně pobožné matky, Frederiky Meklenbursko-Střelické. Primárním determinantem jeho života se však stala jeho slepota. Již od tří let viděl jen na jedno oko a i přes několik operací a lékařské pozorování nakonec ve čtrnácti přišel o zrak úplně, což značně ovlivnilo jeho charakter.⁴³⁰ Od té doby prý každé ráno začínal pokleknutím a modlitbou, svým poddaným často žehnal a pojal přesvědčení, že s jeho rodem je spjata určitá boží vyvolenost.⁴³¹ Kromě toho se také až přespříliš snažil ukázat jako velký panovník a rozhodovat o většině záležitostí státu samostatně - teoreticky nemělo být zákona či nařízení, které by on sám osobně neschválil.⁴³²

Protože byl ale limitován jak svou slepotou, tak také poměrně upjatou a konzervativní výchovou, jeho reakce byly často přehnané, pomalé nebo vedené vlivem jednotlivých dvorských klik, které ale často sledovaly naprosto rozdílné zájmy od zbytku hannoverské společnosti. Za příklad může sloužit snaha Jiřího V. „posílit svůj boží mandát“ spočívající v dlouhotrvající snaze o zneplatnění ústavy z revolučního roku 1848. Protože se neodvážil vystoupit proti ústavě tak, jako kdysi učinil jeho otec, využil naopak Spolkového sněmu, který 12. dubna 1855 na základě jeho žádosti souhlasil s „revizí“ ústavy. Toho hannoverský král využil k přerozdělení vlivu ve státě, kdy první (horní) komoru parlamentu opět svěřil pod kontrolu šlechty, které rovněž posílil pravomoci na lokální úrovni. Tím se *de facto* vrátil ústavní vývoj státu zpět do roku 1840.⁴³³ Rozsáhlé změny se nevyhnuły ani vládnímu kabinetu, do něhož se dostali hrabě Georg von Kielmannsegg a hrabě Otto von Borries, kteří byli známými reakcionáři. Aby dostáli své pověsti, po dobu dalších sedmi let činnosti nového králova kabinetu zesílila cenzura tisku a také pronásledování a perzekuce kritiků režimu.⁴³⁴ Velmi záhy se vůči novým pořádkům začala tvořit opozice, kterou představovali především liberálové ze středních vrstev. Pro budoucí vývoj Hannoverska i pro sjednocení Německa měla význam především jména Rudolfa von Bennigsen a Johannese Miquela, kteří vystupovali jako zastánci sjednocení německých států a silní kritici hannoverského režimu.

⁴³⁰ KLOPP, Onno, *König Georg V.*, Hannover 1878, s. 17an.

⁴³¹ Což znovu zopakoval například v roce 1857, kdy oznámil africkým misionářům, že welfská dynastie obdržela od Boha mandát šířit po světě výtobytky civilizace.

⁴³² HASSELL, Band II., s. 185-186.

⁴³³ WARD, Adolphus William, *Germany 1815–1898*, Vol. II., Cambridge 1917, s. 5-6.

⁴³⁴ K tomu srov. HASSELL, Band II, s. 310.

Byl to právě Benningsen, kdo stál v roce 1859 u zrodu Německého národního spolku (*Deutscher Nationalverein*) a který stále více vzhlížel k Prusku jako možnému sjednotiteli Německa. I přes jeho spíše marginální roli byl tento spolek trnem v oku mnoha vládám, hannoverskou nevyjímaje, což vedlo k silné perzekuci jeho členů.

Kromě politické agitace řešilo Hannoversko ale také mnohem závažnější vnitřní problémy. Tím nejakutnějším byla migrace obyvatel do měst, kde pro ně nebyl dostatek pracovních příležitostí. Dalším problémem byla jen pomalá modernizace země, představovaná především poměrně malou a nerozvinutou sítí železnic oproti sousednímu Prusku⁴³⁵. Právě Prusko se současně začalo stále více stávat předmětem obav hannoverských elit, které si jasně uvědomovaly svou nepřipravenost na významnější válečný střet.⁴³⁶ I přesto ale bylo patrné neustálé zhoršování prusko-hannoverských vztahů. Faktorů zde bylo několik.

Jedním z nich byla Jiřího podpora ideje „třetího Německa“ tvořeného středními a malými státy v rámci Německého spolku. Takovéto uskupení mělo být efektivnější opozicí jak proti ambicím Rakouska, tak především chránit Hannoversko před možnými ambicemi Pruska. Jakákoliv možnost spolupráce s Hannoverskem byla ale velmi obtížná, protože se král důsledně bránil jakýmkoliv ústupkům ve prospěch svých německých sousedů. Jednalo se především o silný odpor krále a jeho ministrů v otázce snížení cel a propojení železničních uzlů se sousedním Oldenburskem, Hamburkem a Brémami. Pro Jiřího V. se takový akt rovnal ztrátě části suverenity, tedy poškození prestiže rodu Welfů, jejich držav a posílení hanzovních měst na úkor malých hannoverských přístavů ve městech Harburg a Geestemünde.⁴³⁷ Negativním důsledkem takovéto politiky byla v konečném důsledku prohlubující se izolace království a obecně špatné vztahy s nejbližšími sousedy, které trvaly až do června 1866.

Dalším neuralogickým bodem ve vztahu s Pruskem byla rivalita v oblasti pobřeží Severního moře, kde se Prusko k velké hannoverské nelibosti uchýtilo v přístavu Wilhelmshaven (zakoupeno od Oldenburska v roce 1853) a upevňovalo vztahy s Hamburkem

---

⁴³⁵ Tam ovšem otázka zvýšení státních výdajů na výstavbu železnic vedla až k politické krizi na přelomu let 1847 a 1848, která předznamenala výbuch revoluce v Prusku na jaře 1848.

⁴³⁶ Jak ostatně poznamenal pruský ministerský předseda Bismarck: „...*Hannoversko by mohlo být okupováno po prvním výstřelu z kanónu*“. K tomu srov. Bismarck Karolyimu, 5. prosince 1862, in: BAUMGART, Winfried - MICHAELIS, Herbert - IBBEKEN, Rudolf - FRIESE, Christian - MEYER, Arnold Oskar - HOPPE, Willy - BRANDENBURG, Erich, *Die Auswärtige Politik Preussens 1858–1871*, Oldenburg 1932 (repr. Berlin 2008), s. 99.

Obavy z Pruska zosobňoval také často opakovaný výrok krále Jiřího V.: „*My malé státy [tj. včetně Hannoverska - poznámka J. R.] musíme konstantně zajišťovat jednotu mezi dvěma německými mocnostmi. Dokud zůstávají jednotné, jsme zajištěny zvnějšku i zevnitř a můžeme klidně a bez nedůvěry následovat jejich společné vedení. Jakmile se ovšem rozdělí, Německo se se zlou potáže.*“ Citováno v: MEDING, Oskar, *Memoiren zur Zeitgeschichte*, Band I, Leipzig 1881, s. 17

⁴³⁷ K zahraniční politice Hannoverska blíže KÖSTER, F., *Hannover und die Grundlegung der preussischen Suprematie in Deutschland 1862-1864*, Hildesheim 1987, především s. 36-38; SRBIK, Heinrich von, *Deutsche Einheit*, Band 3, München 1942, s. 250-252.

a Brémami. Hannoverská odpověď spočívala ve snaze zachovat *status quo* v oblasti Německého spolku, k čemuž měla dopomoci bližší kooperace s Rakouskem. Ta ale byla od počátku velmi komplikovaná. Určité ochromení této politiky pak přichází po roce 1864 a dobytí Šlesvicka a Holštýnska na Dánsku, k čemuž došlo kooperací rakouské a pruské armády bez asistence dalších členů Německého spolku. Rakousko a Prusko tehdy dočasně přikročily k okupaci dobytých území, když Rakousko drželo Šlesvicko a Prusko Holštýnsko a malé (a ještě před půlstoletím welfské) Lauenbursko.⁴³⁸ Tehdy začalo být zřejmé, že v případě střetu dvou německých mocností (tj. Pruska a Rakouska) bude pruským cílem mj. odříznout rakouská vojska ve Šlesvicku od přístupů na jih, pročež dozajista vpadne na hannoverské území.

Pro případ takového vývoje událostí chtěli někteří hannoverští politici zachovat přísnou neutralitu. Jiní ale naopak stále pohlíželi na Rakousko jako na silnější z německých mocností a chtěli spojenectvím s Habsburky získat větší roli při následné přestavbě Německého spolku.⁴³⁹ Uvědomování si poměrně nízké šance vzdorovat Prusku a snaha panovníka být vnímán jako zástance legitimacy a pořádku nakonec vedla ke zvolení první alternativy, tedy neutrality. Se zvyšujícím se napětím mezi Pruskem a Rakouskem ale z obou stran zesiloval tlak na vymezení pozice Hannovera. V tomto směru bylo na konci roku 1865 aktivní především Rakousko, které nabízelo Jiřímu V. velení (byť formální)⁴⁴⁰ nad 10. spolkovým regimentem a nevyklučovalo ani možné územní koncese.⁴⁴¹ Hannoverský král ale po zvážení nabídku na přímé spojenectví odmítl a oznámil Vídní, že Hannovera zůstává pro případný konflikt mezi ní a Berlínem neutrální, což však neznamená, že nebude jednat v případě příkazu na mobilizaci od Spolkového sněmu.⁴⁴² Zatímco tímto způsobem byly vyřešeny vztahy s Rakouskem, vyjednávání s Pruskem se ukázala jako mnohem obtížnější. Po ztroskotání jednání o podpisu dohody o neutralitě se do Hannoveru 15. června 1866 dostavil pruský vyslanec, princ Gustav von Ysenburg, aby oznámil pruské ultimátum - Jiří V. musí demobilizovat a akceptovat alianci s Pruskem, nebo mu Prusko vyhlásí válku.⁴⁴³ Na to Jiří V. odpověděl, že „*jako křesťan, monarcha a Welf nemůže jednat jinak... a musí trvat na své* [tj.

---

⁴³⁸ K rozdělení došlo na základě Gasteinské konvence ze srpna 1865.

⁴³⁹ BUKEY, *The Guelph Movement in Imperial German, 1866–1918*, s. 17.

⁴⁴⁰ Nelze zapomenat, že Jiří V. byl slepý.

⁴⁴¹ FRIEDJUNG, H., *The Struggle for Supremacy in Germany 1859–1866*, London 1935, s. 165; BUKEY, *The Guelph Movement in Imperial German, 1866–1918*, s. 18-19. Možné územní rozšíření se týkalo oblasti severního Německa a mělo posílit pozice Hannovera v oblasti Severního moře a Baltu. Není bez zajímavosti, že jistou formu územního rozšíření - v tomto případě na úkor menších severoněmeckých států - nabízelo Hannoveru i Prusko. K tomu srov. STEHLIN, s. 25.

⁴⁴² FRIEDJUNG, s. 207; STEHLIN, s. 24-25.

⁴⁴³ BUKEY, *The Guelph Movement in Imperial German, 1866–1918*, s. 21.

hannoverské] *neutralitě*“.⁴⁴⁴ Taková reakce se v pruských očích rovnala odmítnutí předložených požadavků. Samotný pruský ministerský předseda (*Ministerpräsident*) Bismarck takovou odpověď ale s největší pravděpodobností předpokládal.⁴⁴⁵ Za důkaz může posloužit reakce von Ysenburga. Ten poté, co jej hannoverský ministr zahraničí Platen-Hallermund zpravil o odpovědi svého krále a požádal ho o možnost dalšího jednání, svého protějška příkře přerušil, načež mu sdělil, že Prusko již Hannoveru vyhlásilo válku.⁴⁴⁶

Mezitím se 16. června král setkal se starostou Hannoveru a městskou radou, která ho prosila, aby se pokusil najít porozumění s Pruskem. Král ale i vzhledem ke vnímání sebe samého jako Bohem vyvoleného monarchy tuto možnost odmítl. Dle jeho názoru se neslučovalo s jeho suverénním postavením a příslušností k jednomu z nejstarších panujících rodů v Evropě, aby přistoupil na pruské požadavky, což nebyl ojedinělý pohled ani mezi jinými německými spojenci Habsburků a dokonce ani u rakouského císaře Františka Josefa I..

Jiří V. dané chvíli ale nejednal v souladu s politickou realitou, protože pro efektivní vedení války s Pruskem neměl dostatek vojáků a musel by se nejprve spojit s jednotkami jihoněmeckých států Bavorska, Württemberska a Bádenska. Navíc bylo Hannoveru ve velmi špatné ekonomické situaci a sama státní rada preferovala nalezení porozumění s Pruskem i za cenu spojenectví a podřízení se jeho velení.⁴⁴⁷ Takové návrhy ale Jiří V. razantně odmítl, aby následně zamířil i s korunním princem za mobilizující hannoverskou armádou do Göttingenu.⁴⁴⁸ Osud tomu chtěl, že se již do hlavního města království neměl již nikdy vrátit a samo království před sebou mělo již jen několik měsíců existence.⁴⁴⁹ Mezitím

---

⁴⁴⁴ BROSIUS, D., „*Georg V. von Hannover - der König des monarchischen Prinzips*“, in: Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte, roč. 1979, s. 253-291.

⁴⁴⁵ Bismarck měl s Hannoverem dlouhou společnou historii. Kromě toho, že v mládí studoval na univerzitě v Göttingenu, jej v roce 1853 oslovila hannoverská vláda s nabídkou funkce ministerského předsedy. Bismarck ale odmítl s tím, že nemůže „*své prusáctví [sic!] převléct jako kabát*“. Kromě toho byl ochoten akceptovat tento post jen v případě, že by Hannoveru blíž spolupracovalo s Pruskem, což kabinet i král odmítli. Zvýšené pozornosti se pak Bismarckovi dostalo znovu v roce 1862, kdy se stal ministerským předsedou v Prusku. Britský vyslanec Henry Howard informoval Palmerstona, že „[v Hannoveru] je Bismarckovo jméno spojováno s myšlenkou na územní rozšíření Pruska na úkor ostatních německých států, především Hannovera. Hannoveru jedinou nadějí je, že bude Bismarck zaměstnán řešením vnitřních problémů...“. K tomu srovnej Henry Howard Palmerstonovi, 29. září a 3. října 1862, přetištěno in: STEHLIN, s. 20. K hannoverské nabídce Bismarckovi ze září 1853 pak Tamtéz, s. 17-18.

⁴⁴⁶ BUKEY, *The Guelph Movement in Imperial German, 1866–1918*, s. 21. Podrobněji pak HASSELL, Band II, s. 375-7.

⁴⁴⁷ Srov. PITZ, Ernst, *Deutschland und Hannover im Jahre 1866*, in: NJFLG 1966, roč. 1966, s. 86-150.

⁴⁴⁸ Podrobněji STEHLIN, s. 45an.

⁴⁴⁹ K formálnímu zániku království sice došlo až 20. září 1866, pruská okupace však probíhala již od Hannoverem vyhrané bitvy u Langensalzy, k níž došlo 27. června téhož roku. Hannoverké jednotky sice bitvu s pruskou armádou vyhrály, ale ocitly se v beznadějném obklíčení a bez naděje na pomoc jihoněmeckých spojenců. Nakonec tak byla hannoverská armáda již o dva dny později, 29. června, nucena kapitulovat a prostřednictvím nejvyššího velení písemně potvrdit, že opět nevytáhne do pole proti Prusku. Hannoverští vojáci se následně vrátili zpět domů.

nechal ministr zahraničí Platen-Hallermund vypracovat depeši s odůvodněním hannoverské mobilizace proti Prusku: „...vláda naší Jasnosti (...) obviňuje královskou pruskou vládu z rozpoutání této hrozná a zlověstná války před očima celé Evropy. Královská hannoverská vláda po celou dobu rakousko-pruské války zaměřuje veškerou svou činnost na zprostředkování vyřešení sporu, neosobuje si žádného jiného práva a nevyžadují žádné jiné záruky pro bezpečnost než ty, které jsou založeny na německých federálních smlouvách zaručených mezinárodním právem.“⁴⁵⁰ Depeše následně kolovala po evropských panovnických dvorech a přes Bligha se dostala také do Británie. Spoléhat na britskou asistenci však Hannoveru nemohlo.

Po celé období 1851–1866 bylo patrné zhoršování britsko-hannoverských vztahů.⁴⁵¹ Příčinou byl jednak trvajících welfský rodový spor o korunovační klenoty⁴⁵², ale také rozdílné pohledy na Krymskou válku, v rámci níž Hannoveru zaujalo přísnou neutralitu, ač u některých politiků bylo možné nalézt sympatie k Rusku.⁴⁵³ To Brity poměrně silně dráždilo a společně s utužováním politického režimu krále Jiřího V. to vedlo k britské kritice hannoverských politických poměrů.⁴⁵⁴ K tomu je nutné připočíst postupné britské sbližování s Pruskem, které (i přes odpor britského veřejného mínění k pruské neutralitě za Krymské války) se projevilo zasnoubením pruského korunního prince Fridricha (pozdější císař Fridrich III.) s prvorozenou dcerou královny Viktorie, princeznou Viktorií (přezdívanou Vicky). Zasnoubení bylo oficiálně oznámeno 17. května 1856. Viktorie po svém přesunu do Berlína pravidelně informovala své britské královské rodiče o politické situaci v německém prostoru i o vývoji na pruském královském dvoře.⁴⁵⁵ Možná právě pozice budoucí pruské královny a zřejmé britské stranění Prusku v rámci německých vztahů na úkor Rakouska považovaného za konzervativní, neliberální a reakcionářský stát, dopomáhala k pokračující animozitě mezi

---

K významu bitvy i kapitulace nejnověji např. NEUß, Erich - PFEIFER, Klaus, *Die Schlacht bei Langensalza am 27. Juni 1866 und der weltweit erste Einsatz: des Roten Kreuzes auf dem Schlachtfeld*, Bad Langensalza, reprint 2007; [KOLEKTIV], *1866 Hannover zwischen Königreich und Provinz: Niedersachsen SPEZIAL*, in: Niedersächsischer Heimatbund e.V., č. 2, roč. 2016; <http://www.welfenbund.de/langensalza-2016.html> [cit. 10. 2. 2018]; <http://www.haz.de/Hannover/Aus-der-Stadt/Uebersicht/Vor-150-Jahren-kapitulierten-Hannovers-Truppen-bei-der-Schlacht-von-Langensalza> [cit. 10. 2. 2018]; <http://www.erfurt-web.de/images/Langensalza-1866.jpg> [cit. 10. 2. 2018].

⁴⁵⁰ Depeše ministra von Platen-Hallermund, FO 159/55, 17. června 1866.

⁴⁵¹ DRÄGER, s. 78-83.

⁴⁵² Ty nakonec s definitivní platností získal Jiří V. v roce 1858. V tomtéž roce je také nechal převézt do Hannoveru. DRÄGER, s. 90-91.

⁴⁵³ DRÄGER, s. 78d-79. Tentýž také tvrdí, že zatímco mezi poddanými a podnikateli, kteří s Rusy obchodovali, byly sympatie spíše proruské, královská rodina důsledně podporovala Británii. O tom se přesvědčil při své návštěvě v Hannoveru v roce 1854 také budoucí pruský kancléř Otto von Bismarck a opakovaně o stejné věci informoval do Británie vyslanec Bligh. Srov. DRÄGER, s. 79.

⁴⁵⁴ Tentýž, s. 80-82.

⁴⁵⁵ Podrobněji PAKULA, Hannah, *An Uncommon Woman: The Empress Frederick, Daughter of Queen Victoria, Wife of the Crown Prince of Prussia, Mother of Kaiser Wilhelm*, New York 1995, s. 96an.

britskou a hannoverskou větví welfského rodu.⁴⁵⁶ Britští politici také s velkou opatrností sledovali vzrůstající německý nacionalismus a volání po reformě Německého spolku, které zesílilo především po rakouské porážce v Itálii v roce 1859.⁴⁵⁷

Velký ohlas v Británii pak mělo související opětovné „celoněmecké“ nacionalistické vzepětí v otázce Šlesvicka a Holštýnska na přelomu let 1863 a 1864.⁴⁵⁸ S ním souvisí také aféra britského vyslance v Hannoversku Henryho Francise Howarda. Ten v období od 18. března 1861 do 26. března 1864 zasílal do Londýna velké množství zpráv týkajících se vývoje ve Šlesvicku a Holštýnsku, ale také - především od počátku listopadu 1863 - informoval o vzrůstajících antipatiích obyvatel Hannoverska vůči Británii, která stála „*proti jejich (německé) věci*“. Pravděpodobně nešťastnou náhodou ovšem došlo v Hannoversku ke zveřejnění Howardovi korespondence, což významně poškodilo pozici tehdejšího ministerského předsedy, hraběte Platena, který usiloval o nápravu britsko-hannoverských vztahů. Dalším důsledkem byla uvalení nejrůznějších omezení na zahraniční diplomaty a doslova a do písmene „zamrznutí“ vztahů s Británií.⁴⁵⁹ Jak se měla ostrovní země přesvědčit, šlesvicko-holštýnská otázka rezonovala mezi obyvateli a státy Německého spolku tak silně, že byla schopná přehlušit i více než sto padesát let kultivované diplomatické vztahy.

Co se týče hannoverského lavírování mezi Pruskem a Rakouskem na přelomu let 1865 a 1866 a snahy hannoverského krále zachovat neutralitu, britský vyslanec Charles Lennox Wyke tehdy poznamenal: „*hannoverská vláda si především přeje zachovat svou neutralitu, ale já doufám, že jí nebude ochotna obětovat svou čest a nezávislost.*“⁴⁶⁰ Ač z této zprávy nelze jasně vyčíst, zda Británie byla na počátku června 1866 přímo propruská, tj. antihannoverská či nikoliv, lze alespoň konstatovat, že - na rozdíl od názoru Jiřího V. - se

---

⁴⁵⁶ Za důkaz může sloužit i návštěva britského královského páru v Prusku v červenci 1858, kdy dali Viktorie a Albert jasně najevo, že cestují jako soukromé osoby a nechtějí na území Hannoverska, kterým na cestě projíždějí, žádné přivítání. Důvodem byla nejen snaha dostat se co nejrychleji za princeznu Viktorii (Vicky), která očekávala narození potomka, ale také dosud trvající spor o welfské korunovační klenoty. Nedošlo tak ani k setkání s králem Jiřím V., kterému mohli britští monarchové oplatit jeho návštěvu v Británii z roku 1853 a „*utužit*“ vzájemné rodové vztahy. Blíže DRÄGER, s. 90-91.

⁴⁵⁷ K tomu např. dopisy nového britského vyslance v Hannoversku George Johna Roberta Gordona. Ten se v červnu 1859 vyjadřoval o mobilizaci hannoverských, resp. spolkových jednotek ve prospěch války Rakouska se Savojskem a Francií, aby následně v říjnu informoval o vzrůstající nepopularitě krále mezi ministry a silicím nacionalistickým tendencím v rámci království. K tomu blíže Georg John Robert Gordon Malmelsburymu, 18. června 1859, No. 89, Hannover, FO 34/99, in: *British envoys to Germany*, Vol. IV., s. 241-242 a Georg John Robert Gordon Russellovi, 14. října 1859, No. 27, Hannover, FO 34/100, in: *British envoys to Germany*, Vol. IV., s. 242-244.

⁴⁵⁸ Henry Francis Howard Rusellovi, 28. listopadu 1863, No. 235, Hannover, FO 34/138, in: *British envoys to Germany*, Vol. IV, s. 259-261.

⁴⁵⁹ Celý dopis, v němž Howard vysvětluje příčiny a důsledky diplomatického skandálu dostupné jako: Henry Francis Howard Rusellovi, 23. duben 1864, No. 158, Hannover, FO 34/143, in: *British envoys to Germany*, Vol. IV., s. 263-265. K celé aféře se potom podrobněji vyjadřuje např. DRÄGER, s. 112-115.

⁴⁶⁰ Charles Lennox Wyke Foreign Office, 18. května 1866, přetištěno v: STEHLIN, s. 28n.

Británie dívala na hannoverské šance „přežít“ v zápase o nadvládu nad Německem spíše pesimisticky.⁴⁶¹

Stále ale fungovala jistá rodová soudržnost, když král Jiří V. před svým odjezdem za vojskem vyslal do Británie barona Carla von Klenck, radu hannoverského ministerstva financí. Ten měl v *Bank of England* uložit zlato, stříbro, bankovky a akcie hannoverské královské rodiny v hodnotě více než devatenáct miliónů thalerů.⁴⁶² Klenck ale kromě depozit vezl do Londýna také některé důležité diplomatické dokumenty a právní listiny vztahující se k historii rodu Welfů.⁴⁶³

8.3. Královna Viktorie a její vztah k Hannoveru a hannoverské královské rodině po zániku personální unie

Pro pochopení vývoje britsko-hannoverský vztahů od konce personální unie v roce 1837 do osudového roku 1866 je nezbytné - i v souladu se závěry nejnovějšího bádání o této problematice - zaměřit pozornost na specifickou pozici britské královny Viktorie. Právě ona byla důvodem rozpadu personální unie, když bylo její nástupnictví v Hannoveru na základě salického zákona vyloučeno, dokud existovali mužští potomci a za její dlouhé vlády v letech 1837–1901, resp. v pro tuto práci významných letech 1837–1866 se nově formovaly jak vztahy Británie-Hannoversko, tak vztahy mezi dvěma nově vzniklými panovnickými dynastiemi. Jak upozorňuje Riotte⁴⁶⁴, při zkoumání vztahu britské politiky k Hannoveru, resp. celému prostoru Německa, je nezbytné zahrnout i pohled britské královny. Zde ovšem nastává komplikace, kdy je třeba důsledně rozlišovat postoje Viktorie jako britské královny a jako členky starobylého rodu Welfů. Zatímco Viktorie jako britská královna tak přijímala spíše pozitivně politiku Pruska po roce 1861 a společně se svými ministry sdílela názor na slabost Rakouska, v rámci dynastických vztahů byly namísto její obavy o budoucnost rodu a o jeho majetky, což vedlo k do jisté míry „dvojitě“ diplomacii Velké Británie ve vztahu

⁴⁶¹ K tomu bliže dále.

⁴⁶² Výše částky se u jednotlivých historiků značně liší. Devatenáct milionů uvádí HASSELL, Band II, s. 396 a KLOPP, *König Georg V.*, s. 53, kdy Klopp byl tehdejším blízkým spolupracovníkem krále. Naproti tomu MEDING, Oskar, *Memoiren zur Zeitgeschichte*, Band II., Leipzig 1881, s. 351 udává 22 milionů. Devatenáct milionů poté uvádějí i někteří američtí a britští historikové, předně pro tuto práci podstatní STEHLIN (s. 29), BUKEY, *The Guelph Movement in Imperial German, 1866–1918* (s. 22) a HEINZEN, Jasper, *The Guelph 'Conspiracy': Hanover as Would-Be Intermediary in the European System, 1866–1870*, in: *The International History Review*, roč. 29, č. 2 (Červen 2007), s. 275.

⁴⁶³ Zde stojí za zmínku, že právě tyto dokumenty jsou dnes podstatným zdrojem poznatků o vývoji Hannovera v 19. století, protože značná část původních dokumentů byla zničena spojeneckým bombardováním na konci 2. světové války. Dokumenty byly až do 60. let 20. století uchovávány v soukromém archivu potomků hannoverské královské rodiny v Británii, aby byly poté částečně zpřístupněny, převezeny do archivu ve Wolfenbüttelu a konečně zpět do Hannoveru, kde jsou přístupné i dnes.

⁴⁶⁴ RIOTTE, Torsten, *The House of Hanover. Queen Victoria and the Guelph dynasty*, in: URBACH, Karin (eds.), *Royal Kinship. Anglo-German Family Networks 1815-1918*, München 2008, s. 75-77.

k Prusku (resp. Severoněmeckému spolku) po roce 1866. Problémem pro královnu byla především pruská zahraniční politika ve vztahu k Německu, která představovala narušení tradičního řádu a byla mířena proti dynastické legitimitě uznávané v tehdejší Evropě.⁴⁶⁵

Nebylo tajemstvím, že Viktorie nechovala žádné sympatie ke svému strýci, vévodovi z Cumberlandu a pozdějšímu hannoverskému králi, Ernestu Augustovi,⁴⁶⁶ ani skutečnost, že se vztahy s hannoverskými příbuznými nezměnily ani po nástupu jeho syna, krále Jiřího V..⁴⁶⁷ Důvodů měla Viktorie hned několik. Zaprvé se jednalo o složitou otázku nástupnictví na britský královský trůn tak, jak vyvstala po smrti princezny Šarloty v roce 1817. Smrt designované dědičky trůnu a dcery prince-regenta odstartovala doslova „závod“ mezi mladšími bratry krále Jiřího IV. o to, komu se podaří zplodit potomka, čímž zajistí právě své rodině nástupnictví na královský trůn.

V roce 1817 bylo naživu šest bratrů prince-regenta - vévoda z Yorku, vévoda z Clarence (pozdější král Vilém IV.), vévoda z Kentu, vévoda z Cumberlandu (pozdější hannoverský král Ernest Augustus), vévoda ze Sussexu a vévoda z Cambridge. Ve výše uvedeném roce měl nejvíce potomků - přiznaných bylo celkem deset - vévoda z Clarence, pozdější král Vilém IV.. Jednalo se ovšem o potomky nemanželské, kteří nedisponovali nárokem na trůn. Dva potomky měl v té době dále vévoda ze Sussexu, jenže ten byl jednak poměrně hluboko v nástupnictví, jednak byli z důvodu porušení *Royal Marriage Actu* považováni oba potomci za nelegitimní bez nároku na trůn. Nejblíže nástupnictví na trůn stojící vévoda z Yorku žil již léta odděleně od své manželky Frederiky Charlotty Pruské a možnost potomků z jeho strany byla poměrně malá. Největší šanci na založení vlastní rodové linie tak postupem času představovali vévoda z Clarence, vévoda z Kentu a vévoda z Cumberlandu. Vévodové z Clarence a Kentu se dokonce oba oficiálně oženili ve stejný den - 11. června 1818.

Zatímco vévoda z Clarence byl však ve svých snahách o narození potomka neúspěšný, když obě jeho dcery zemřely krátce po narození, vévodovi z Kentu se 24. května 1819 narodil

---

⁴⁶⁵ PALMER, Alan, *Gekrönte Vettern. Deutscher Adel auf Englands Thron*, Düsseldorf 1989, s. 224-225.

⁴⁶⁶ Důvodem byl jednak dříve zmiňovaný spor o welfské korunovační klenoty, ale též tzv. Cumberland plot z počátku 30. let 19. století. Mělo se jednat o snahu Ernesta Augusta zmocnit se britského trůnu všemi prostředky, mj. i skrze zneužití pozice regenta za nedospělou Viktorii k zajištění přednosti mužského nástupnictví na britský trůn, čímž by k němu měli rázem nejblíže on sám a jeho syn Jiří. Dalším krizovým bodem ve vztahu Viktorie a jejího strýce byla jeho nevole vzdát se luxusního apartmá v St. James Palace a jeho sympatie k tzv. ultratorovské frakci v rámci Parlamentu.

⁴⁶⁷ Vztah ke svému bratranci se odráží i ve Viktoriině dopise vévodovi z Cambridge, který sepsala v srpnu 1866. „Všem nynějším událostem se dalo vyhnout, pokud by němečtí vládci po roce [18]48 postupovali štedře a patrioticky a vzdali se některých svých přežitých výsad ve prospěch velkého sjednoceného Německa. Takto by si to byl přál můj milovaný Albert. Ale běda [alas]! Krátkozrakost a sobeckost převážily, což vedlo k této ohavné válce a ukázce slabosti.“ Královna Viktorie Jiřímu, vévodovi z Cambridge, Osborne, 2. srpna 1866, RA VIC/S 21/11.

vytoužený potomek a dědic, dcera Alexandrina Viktoria, pozdější královna Viktorie. Novorozeně se ihned zařadilo na páté místo v nástupnictví hned za vévodu z Clarence a svého otce. Došlo také k propadu šancí vévody z Cumberlandu, jemuž se navíc narodil očekávaný potomek, pozdější hannoverský král Jiří V., až 27. května 1819. Jednalo se tak o dvě velká zklamání v krátkém sledu, kdy Ernest Augustus jednak klesl v nástupnictví⁴⁶⁸, jednak se i jeho potomek narodil později než malá Viktorie, což byla především rána pro vévodovu pýchu. Možná i zde lze spatřovat důvod, proč k sobě Viktorie a Jiří nikdy nepřilnuli, ač byli stejně staří a představovali budoucnost dynastie. Další vývoj událostí v královské rodině - smrt krále Jiřího III. v roce 1820, smíření vévody z Clarence, že se již pravděpodobně nedočká legitimního potomka a uznání princezny Viktorie jeho nástupkyní na počátku 30. let 19. století a neúspěšné snahy vévody z Cumberlandu získat pro sebe v roce 1837 pozici regenta za mladou královnu - vedly jen k dalšímu ochlazení vztahů mezi Viktorií a jejími strýcem a bratrancem, kteří byli zároveň až do roku 1840 nejbližšími kandidáty na britský (tj. její) trůn.

Sblížení bylo později znemožňováno také probíhající aférou týkající se welfských rodinných šperků a silným konzervatismem Ernesta Augusta a jeho syna. Viktorie si ale přesto uvědomovala, že se jedná o její příbuzné, kteří jsou stále součástí jejího rodu. Proto i přes existující antipatie hannoverskou královskou rodinu respektovala a rozhodně se nestavěla proti britským snahám využívat Hannovera jako „prodlouženou ruku do Německa“ co se týče obchodních a politických otázek. Spíše s odporem Viktorie také svolila k několika návštěvám strýce a bratrance v Británii, přestože ona sama do Hannovera - země svých předků - nikdy nezajela, a po roce 1858 se i pod vlivem svého manžela prince Alberta orientovala spíše na Prusko. Kromě zvyšující se ekonomické výkonnosti tohoto státu v protikladu s (v britských očích) úpadkem moci Rakouska a Habsburků byl důvodem především sňatek Viktoriiny prvorozené dcery, princezny Vicky, s následníkem trůnu princem Fridrichem. I v těchto okamžicích ale Viktorie neztrácela ze zřetele dynastický princip, stále přítomný v uvažování tehdejších panovníků. Sama Viktorie ostatně při několika příležitostech prohlásila, že je „*hrdá na svou příslušnost k hannoverskému rodu a velmi jí záleží na jeho zachování*“.⁴⁶⁹ V tomto smyslu tedy bylo její povinností postarat se o zájmy svého rodu a o zachování existence Hannovera vůči expanzivním snahám Pruska.

---

⁴⁶⁸ Ač vzhledem k existujícím dětským nemocem, smrti vévody z Kentu v roce 1820 a neúspěchům starších bratrů v početí potomků šance na trůn stále existovala.

⁴⁶⁹ K tomu srov. např. PHILIPPI, Hans, *Bismarck und die Braunschweigische Thronfolgefrage*, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, ročník 32 (1960), s. 352-3.

Přesto však v pozdějších letech Viktorie obviňovala svého bratrance Jiřího V. z reakcionářství a přehnaného lpění na zachování vlastních privilegií, které bránily „*dosažení dohody o dalším uspořádání Německa*“.⁴⁷⁰ Z tohoto pohledu také Viktorie neprotestovala proti sjednocení Německa Pruskem, ač se jednalo o jasné popření legitimistických principů v rámci tehdejší Evropy.⁴⁷¹ Mnohem větším problémem pro ni bylo zachování prestiže rodu Welfů, kteří se po roce 1866 ocitli bez vlastního státu a finančních prostředků, přičemž se sesazený hannoverský král netajil přáním získat podporu Británie či jiné evropské mocnosti a pokusit se získat svou zemi zpět. Právě zde můžeme sledovat dvojí uvažování Viktorie. Ta ze své pozice britského monarchy nechtěla rozpoutat vojenský konflikt a nevěřila v úspěch hannoverských odvetných plánů. Zároveň ale jako členka rodu Welfů nemohla nechat události bez odpovědi. Proto pověřila svého ministra zahraničí lorda Stanleyho, aby se pokusil vyjednat pro deponovanou hannoverskou dynastii návrat na trůn v podobné pozici, jakou měli spojenci Pruska - například příbuzný brunšvičský vévoda - nebo alespoň finanční kompenzaci.⁴⁷² V obou případech ale její iniciativa narazila na odpor pruského kancléře Bismarcka.⁴⁷³ Aktivita britské královny v této otázce tímto ale neustávala.

Přestože sama Británie zastávala v roce 1866 tzv. *politiku neintervence* a v konfliktu mezi Rakouskem jako hlavy Německého spolku a jeho spojenců s Pruskem jako předmětem spolkové exekuce zůstávala neutrální, britská královská rodina nemohla jen sedět s rukama v klíně. Týkalo se to však nejen Viktorie. Ta sice - jak dokládá nejnovější bádání⁴⁷⁴ - přímo nevystupovala jako jakýsi „mediátor“ mezi německými mocnostmi, ale již jen její příbuzenské vazby jak na hannoverský, tak pruský královský dvůr, činily její pozici v rámci dynastických vztahů důležitou, ale rovněž velmi stíženou. To mj. konstatovala Viktorie v dopise vévodkyni z Cambridge poté, co zjistila, že britská vláda nemá v úmyslu do událostí v Německu jakkoliv zasahovat: „[V] této záležitosti musím především vystupovat jako Angličanka [Engländerin]. Mohu pouze vyjádřit svůj německý sentiment a privátně požádat o možnou shovívavost... ve prospěch hannoverské královské rodiny a jejich korunních zemí“.⁴⁷⁵

Další důležitou postavou byl její bratranec Jiří, vévoda z Cambridge, který byl s ohledem na salický zákon nejbližším možným nástupcem na hannoverský a brunšvičský trůn. Pro něj by abdikace Jiřího V. či jeho jiné zbavení trůnu, které by se týkalo i přímých potomků

---

⁴⁷⁰ RIOTTE, *The House of Hanover*, s. 82.

⁴⁷¹ Tamtéž, s. 82-83.

⁴⁷² Tamtéž, s. 85.

⁴⁷³ K tomu blíže dále.

⁴⁷⁴ K tomu srov. např. HEINZEN, *The Guelph "Conspiracy": Hanover as Would-Be Intermediary in the European System, 1866-1870*, s. 258-281.

⁴⁷⁵ Královna Viktorie Augustě, vévodkyni z Cambridge, Osborne, 17. srpna 1866, RA VIC/S 21/30. Německý originál i anglický překlad dostupné v RIOTTE, *The House of Hanover*, s. 85.

slepého krále, znamenala možnost usednout na hannoverský královský trůn. Proto se také vévoda z Cambridge v celé věci významně angažoval.⁴⁷⁶ Další důležitou figurou na politické šachovnici, kterou rozhodně nelze opomenout, byla princezna Vicky, provdaná za pruského následníka trůnu. Právě její vliv na pruském královském dvoře měl podle názoru její matky a dalších prominentních členů britské královské rodiny pomoci k dosažení kompromisu, kterým se postupem času stávalo především finanční vyrovnání se sesazeným králem a navrácení zabavených majetků. Vlivem diverzních aktivit Jiřího V. (sestavení Welfské legie, snaha získat podporu pro kontrarevoluci na cizích panovnických dvorech, udržování kontaktů s konzervativními šlechtici v Hannoveru, odmítnutí vzdání se královského titulu, atd.) ovšem nakonec k dohodě nedošlo. Akce sesazeného hannoverského krále navíc značně roztrpčily královnu Viktorii, která je považovala za narušení nově vybudovaného uspořádání v Evropě.⁴⁷⁷

Celá pro Prusko, Bismarcka i Británii ošemetná otázka sesazené hannoverské dynastie se pak vyřešila až za naprosto rozdílných podmínek v roce 1913.⁴⁷⁸ V roce 1866 ovšem nebylo takovéto řešení možné, k čemuž je nutné přičíst nejistou politickou situaci v západní Evropě, v níž pruskou ofenzivu v Německu pozorně sledovala Francie v čele s císařem Napoleonem III.. V rozmezí let 1866–1870 tak bylo teoreticky stále možné, že se pruská pozice zhroutlí a dojde k návratu k poměrům před bitvou u Langensalzy.⁴⁷⁹ Další vývoj událostí završený 18. 1. 1871 vyhlášením Německého císařství v Zrcadlovém sále ve Versailles ale s konečnou platností hannoverské snahy rozvrátit zevnitř Severoněmecký spolek a navrátit Jiřího V. a jeho dynastii na hannoverský trůn zneutralizoval.⁴⁸⁰

---

⁴⁷⁶ Srov. např. Jiří, vévoda z Cambridge, královně Viktorii, Gloucester House, 7. července 1866, RA VIC/S 21/2 dostupný v: BUCKLE, George Earle, *The letters of Queen Victoria. Second Series: A Selection from Her Majesty's Correspondence and Journal Between the Years 1862 and 1878*, Vol. 1, London 1926, s. 356-357. V uvedeném dopise vévoda z Cambridge prosí královnu, aby v rámci dynastického sentimentu pomohla hannoverské dynastii, buď postavením se pruským okupantům, nebo svolením k přesunu královské rodiny do Británie. Obě možnosti ale Viktorie odmítla.

⁴⁷⁷ STEHLIN, s. 76-78; HEINZEN, *The Guelph "Conspiracy": Hanover as Would-Be Intermediary in the European System, 1866-1870*, s. 258-281; BUKEY, Evan Burr, *The Exile Government of King George V. of Hanover 1866-1871*, in: *Canadian Journal of History*, roč. 5 (1970), s. 78an.

⁴⁷⁸ Sňatkem mezi přímým potomkem Jiřího V. a přímým potomkem pruského krále Viléma I. - viz dále.

⁴⁷⁹ Srov. HEINZEN, *The Guelph "Conspiracy": Hanover as Would-Be Intermediary in the European System, 1866-1870*, s. 277-281.

⁴⁸⁰ Zde je však nutné zmínit snahu královně Viktorie o uznání Ernesta Augusta (II.), syna sesazeného krále Jiřího V., za možného nástupce brunšvického vévody Viléma VIII. po roce 1878. Královna tehdy mladého Welfovi nabízela možnost dojednání nástupnictví po vévodovi, který byl svobodný a neměl legitimního mužského potomka, výměnou za upuštění od snah získat zpět Hannoverko. Ernest Augustus (II.) však návrh své tety odmítl. Ve výsledku bylo Brunšvicko po smrti vévody v roce 1884 spravováno regenty vyslanými z Berlína a k nástupnictví mladší větve ve vévodství došlo až v roce 1913. Na trůn tehdy nastoupil vnuk Jiřího V. Ernest Augustus (III.), který se předtím ovšem musel vzdát svých nároků na Hannoverko a slíbit věnost Německému císařství. Kromě toho pojal již v roce 1912 za manželku princeznu Viktorii Luisu Pruskou z rodu Hohenzollernů, čímž mělo symbolicky dojít k usmíření obou zneprátelených dynastií. Blíže k celé otázce v poslední době např.

Závěr

Hannoverská armáda se po příchodu krále a prince Ernesta Augusta pokusila přesunout k jihu a spojit se se svými spojenci. V tom jí ale zabránila postupující pruská armáda. Ke střetu došlo 27. června u saského města Langensalza. Hannoverské jednotky sice bitvu vyhrály, ale již druhého dne byly obklíčeny Prusy a Jiřímu V. nezbylo nic jiného než žádat o příměří. 29. června 1866 dohodlo hannoverské vojenské velení s pruským generálem von Manteuffelem podmínky příměří. Ty byly pro samotné Hannoverko na rozdíl od jeho panovníka poměrně mírné. Důstojníci si mohli ponechat zbraně a vrátit se domů, pokud slíbili, že je znovu nepozvednou proti Prusku, řadovým vojákům byla dána možnost připojit se k pruské armádě (kterou větší část využila) nebo složit zbraně a králi Jiřímu V. s doprovodem bylo umožněno odejít do exilu mimo Hannoverko. V tom ho následovala i menší část jeho vojáků, která později utvořila obnovenou Welfskou královskou legii. Deponovaný král zamířil do Hietzingu na předměstí Vídně a mohl jen jako pasivní divák čekat na rozřešení rébusu o další budoucnosti Hannoverka, o které se rozhodovalo na bojištích v severovýchodních Čechách. Bohužel pro Hannoverko, po porážce v bitvě u Sadové/Hradce Králové se vítězem války o budoucnost Německa stalo Prusko. Jak ukázalo nejprve příměří mezi Pruskem a Rakouskem uzavřené v Mikulově 26. července 1866 a poté definitivně také Pražský mír z 23. srpna 1866, nezávislost Hannoverka, stejně jako jeho spojení s dynastií Welfů, skončily.

Jiří V. byl donucen ihned jednat a kromě proklamací o svém svatém právu na trůn a o bezbožnosti pruského krále Viléma I. započal s horlivou diplomatickou aktivitou, s níž mířil předně na panovníky Francie, Ruska a Velké Británie.⁴⁸¹ Zatímco ruský car Alexandr II. protestoval proti narušení legitimacy v Evropě a zasazoval se o „spravedlivé odškodnění“ sesazených dynastií, ač ve stejné době udržoval přátelské vztahy s Pruskem a neměl v plánu do vývoje v Německu jakkoliv vojensky zasahovat, francouzský císař Napoleon III. - věrný

VOVK, Justin C., *Imperial Requiem: Four Royal Women and the Fall of the Age of Empires*, London 2012; STEINFÜHRER, Henning - BIEGEL, Gerd (eds.), *1913 – Braunschweig zwischen Monarchie und Moderne*, Braunschweig 2015. K roku 1884 pak blíže POLLMANN, Klaus Erich, *Das Herzogtum im Kaiserreich (1871–1914)*, in: JARCK, Horst-Rüdiger - SCHILDT, Gerhard, *Die Braunschweigische Landesgeschichte. Jahrtausendrückblick einer Region*, Braunschweig 2000, s. 820-855.

⁴⁸¹ Rakousko bylo v daném období vysílené válkou s Pruskem a jeho ministerský předseda Friedrich Ferdinand von Beust, ač zastávce budoucí odvety, volil prozatím zdrženlivou politiku a snažil se předně vyřešit otázku politické unie s Maďary. K rakouské zahraniční politice v daném období TAYLOR, Alan J. P., *The Habsburg monarchy 1809-1918. A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, London 1948, s. 130-140; SCHMITT, Hans A., *Count Beust and Germany, 1866-1870: Reconquest, Realignment, or Resignation?*, in: *Central European History*, roč. 1, číslo 1 (Březen 1968), s. 20-34. K vnitřní politice například KWAN, Jonathan, *Liberalism and the Habsburg Monarchy, 1861–1895*, London 2013, s. 46-64.

K dopadu prusko-rakouské války v roce 1866 na jihoněmecké státy srov. SCHROEDER, Paul W., *The Lost Intermediaries: The Impact of 1870 on the European System*, in: *The International History Review*, roč. 6, čís. 1 (únor 1984), s. 1-27 a na tento článek reagující HEINZEN, *The Guelph “Conspiracy”: Hanover as Would-Be Intermediary in the European System, 1866–1870*, s. 258-281.

své dobrodružné povaze a vychytralosti - na jednu stranu diplomaticky podporoval nároky sesazených panovníků, aby ve stejné chvíli vymáhal na Bismarckovi zisk Lucemburska jako - do určité míry - „výpalné“ za francouzskou netečnost. V obou případech se tak Jiří V. a jeho diplomaté setkali s „dvojí hrou“ mocností, která jim ve výsledku mnoho nepřinesla. Posledním železkiem v ohni se tak stávala Británie. U ní mohla hannoverská královská rodina spoléhat na silný dynastický sentiment, podporu od vévody z Cambridge, který byl sám dalším v hannoverské (a brunšvické) nástupnické linii⁴⁸² a na politiku „*balance of power*“, kterou se Británie snažila vzhledem k Evropě zastávat minimálně od druhé poloviny 18. století.⁴⁸³

I zde ale měly být hannoverské tužby zklamány. Ani vliv královské rodiny nemohl radikálně změnit směřování britské politiky, která v prusko-rakouském střetu zdánlivě nestála za žádnou stranou. Zdánlivě proto, že již od doby Metternicha bylo vnímání Rakouska v britských očích spíše negativní, zatímco vize liberálního Prusko-Německa bez celních bariér s volným obchodem a přátelskými vztahy s Británií byla přijímána jako žádoucí již v roce 1848.⁴⁸⁴ V každém případě se Británie v roce 1866 odmítla v Německu angažovat. Důvody byly jednak politické, představované schvalováním Zákona o volební reformě⁴⁸⁵, jednak logistické - většina britských vojáků byla dislokována v Kanadě a Indii.⁴⁸⁶ Kromě toho existovaly i důvody čistě pragmatické. Mnoho britských vojenských činitelů věřilo, že silné Německo s Pruskem v čele může sloužit jako účinná bariéra před ambicemi jak Napoleona III. ve Francii, tak Alexandra II. v Rusku.⁴⁸⁷ Sjednocení Německa pak nebylo proti mysli ani londýnské City, která mohla profitovat z odstranění cel a obchodních bariér, které stále platily mezi mnoha německými státy.⁴⁸⁸ Británie tak namísto pomoci Jiřímu V. akceptovala pruské zisky a uznala Severoněmecký spolek.

Královna Viktorie se alespoň snažila využít svého postavení pro záchranu welfských majetků. Za tímto účelem instruovala ministerského předsedu Edwarda Georgea Geoffreyho

---

⁴⁸² Jeho vlastními slovy: „*Narodil jsem se tam [v Hannoversku], byl jsem tam vychováván a můj drahý otec si za dobu svého dlouhého spojení s touto zemí vytvořil [k Hannoversku] silné pouto, které nyní přešlo na mě. Kromě toho mi pohled na takové ponížení starobylé dynastie způsobuje takovou bolest... že se cítím povinován vynaložit veškeré úsilí, abych zabránil jejímu zničení.*“ Vévoda z Cambridge královně Viktorii, 1. srpna 1866, RA, VIC/S21/10, citováno v: HEINZEN, *The Guelph "Conspiracy": Hanover as Would-Be Intermediary in the European System, 1866–1870*, s. 263.

⁴⁸³ K tomu podrobněji SCHROEDER, Paul W., *The Transformation of European Politics 1763–1848*, Oxford 1994 a TAYLOR, Alan J. P., *The Struggle for Mastery in Europe, 1848–1918*, Oxford 1954, s. 142–170.

⁴⁸⁴ Také proto byli britští politici zklamáni „vyhasnutím“ revoluce na přelomu let 1848 a 1849.

⁴⁸⁵ Druhý reformní zákon z roku 1867.

⁴⁸⁶ V Kanadě probíhalo tzv. Feniánské povstání (1866–1871) a v Indii stále nebyla stabilní situace po povstání v roce 1858.

⁴⁸⁷ KUTSCH, R., *Queen Victoria und die deutsche Einigung*, Berlin 1938, s. 103–104.

⁴⁸⁸ MILLMAN, R., *British Foreign Policy and the Coming of the Franco-Prussian War*, Oxford 1965, s. 40–44.

Smith-Stanleyho, 14. hraběte Derby, a britského velvyslance v Berlíně lorda Augusta Loftuse, kteří měli vyjednávat nejen s Bismarckem, ale také s pruským koruním princem, který byl považován za spíše „probritského liberála“. Na stole ale stále zůstával problém nároků Jiřího V.. Ten se ani přes prosby od Viktorie nezřekl trůnu a trval na svých právech na trůn. K tomu využíval nejen obnovenou Welfskou královskou legii, ale také formující se prowelfskou stranu v rámci Říšského sněmu (Welfská strana nebo také Německo-hannoverská strana, zkráceně **DHP** - *Deutsch-Hannoversche Partei*). Spojení s takovýmito rozvratnými tendencemi britská královna i vláda odmítly. Důkazem bylo i několikrát zamítnutí žádostí členů královské rodiny o královnin souhlas s příjezdem Jiřího do Británie.

I přes dynastický sentiment si královna Viktorie uvědomovala, že by tím zdiskreditovala dosavadní britskou pozici a zkomplikovala navazování britsko-německých vztahů. Politický exil v Británii by pro Jiřího V. - jinak stále držícího rovněž titul vévody z Cumberlandu a Teviotdale - připadal v úvahu jen, pokud by abdikoval a uznal minulý vývoj v německém prostoru jako *fait accompli*. Takový scénář ale pro Jiřího V. jako „panovníka z boží vůle“ až do jeho smrti v roce 1878 nepřipadal v úvahu. S neřešitelnou situací okolo abdikace současně vážlo i řešení finančních kompenzací pro sesazeného monarchu a jeho rodinu. Samostatnou kapitolu představovala možnost hohenzollernsko-welfského smíření, která na své uzavření čekala až do počátku 20. století.⁴⁸⁹

V rámci vztahů s Británií ve sledovaném období představovalo Hannoversko - slovy profesora Skřivana - stále „břímě“ britské politiky.⁴⁹⁰ Zatímco vyjednávání o novém uspořádání německého prostoru v rámci Vídeňského kongresu se vyznačovalo nátlakem britské reprezentace za účelem územních koncesí pro území krále/kurfürta Jiřího III., v dalším průběhu předbřeznového (*Vormärz*) období se v postoji britských politiků navrací odpor ke kontinentálnímu angažmá ve prospěch panovníkovi domény zesilující s tím, jak se stávalo jistější nástupnictví princezny Viktorie Alexandriny, dcery vévody z Kentu. Ani možnost ekonomického využití nově budovaných hannoverských přístavů britské politiky příliš nelákala, protože stále zůstával lákavější obchod s hanzovními městy spojený s využíváním tradičních obchodních cest. K tomu je navíc potřeba připočítat propruské sympatie mezi členy whigovských kabinetů, kteří odsuzovali strukturu Německého spolku jako zastaralou a viděli budoucnost Německa pod pruským vlivem a bez cel, která stále platila mezi mnoha německými státy a citelně omezovala britské obchodní pronikání do regionu. Hannoversko

---

⁴⁸⁹ Došlo k němu až v roce 1913.

⁴⁹⁰ K tomu srov. SKŘIVAN, Aleš, *Evropská politika 1648-1918*, Praha 1999, předně s. 67, 94-95, 104-105, 169n.

v takovém případě představovalo určitou obstrukci. Britská politika však nebyla příliš konzistentní ani jednotná, k čemuž je nutno připočíst také působení prince Alberta, manžela královny Viktorie. Ten sice preferoval určitou formu sjednoceného Německa, ale záleželo mu také na uchování menších státních celků - mezi nimi samozřejmě primárně jeho domovského Sasko-Koburska. Názory prince Alberta taktéž ovlivňovaly i královnu Viktorii a projevíly se mimo jiné i v jejím postupu v roce 1866, kdy nebyla proti pruskému postupu, ačkoliv se přimlouvala za „důstojné“ odškodnění deponovaných panovnických rodů, mezi nimi i hannoverských Welfů.⁴⁹¹

Samotný přístup k Hannoveru po konci personální unie v roce 1837 se v Británii nesl v pragmatické rovině.⁴⁹² Klíčovým aspektem britsko-hannoverské kooperace bylo účelové využívání hannoverských zástupců ve Frankfurtu nad Mohanem k prosazování britských ekonomických zájmů a hannoverských diplomatických kanálů pro získávání informací o vývoji ve střední Evropě v době velkých krizí let 1848–1850 a 1864–1866. Postoj Británie byl také rozhodující v otázce přistoupení Hannovera k Německému celnímu spolku. Naopak obrovskou komplikací pro další politickou kooperaci představoval šířící se německý nacionalismus v rámci Hannovera a angažmá hannoverských jednotek v otázce Šlesvicka a Holštýnska. Britští politici dané - pro Hannover a další německé státy - velmi důležité otázky příliš nepochopili a nechápali tvrdé hannoverské odmítání britského „vměšování se“ do otázky statutu polabských vévodství. To nakonec vedlo až k výbuchu silné anglofobie, zveřejnění korespondence britského vyslance Howarda⁴⁹³ a poklesu britského vlivu na hannoverskou politiku v době, ve které se rozhodovalo o dalším hannoverském bytí a nebytí. Pokles významu „britské karty“ v rámci hannoverské politiky lavírování mezi Rakouskem a Pruskem byl poté také jednou z příčin neúspěchu snah Jiřího V. získat podporu pro své znovunastolení na hannoverský trůn a na vytvoření mezinárodní koalice proti Prusku, která by revidovala výsledky prusko-rakouské války.

Pokud pomineme nepříznivou mezinárodní situaci, vnitropolitickou krizi v Hannoveru před rokem 1866⁴⁹⁴ i mnoho hannoverských elit, které se brzy etablovaly do

---

⁴⁹¹ V podobném smyslu také informoval již na začátku srpna 1866 Bismarck pruský velvyslanec v Londýně Bernstorff. Ten tvrdil, že „britská vláda nemá námitky proti připojení Hannovera a že také odmítne přání královny Viktorie zasáhnout [interferieren] v této věci.“ DAUSS, V., *Grossbritannien und Hannover 1815-1866*, Dizertační práce, Göttingen 1964, s. 53.

Královna Viktorie se také snažila působit na korunního prince Fridricha Viléma, o kterém se domnívala, že je anglofil. Kromě toho byl jejím zetěm přes prvorozenou dceru Vicky. K tomu srovnej např. Královna Viktorie korunnímu princí Pruska, 2. srpna 1866, RA (Royal Archive Windsor) S. 21, 13.

⁴⁹² K tomu srov. DRÄGER, s. 120-159.

⁴⁹³ K tomu bližší kapitola 8 této práce.

⁴⁹⁴ Symbolizovanou především otázkou zavedení nové liberálnější ústavy, proti čemuž se opakovaně stavěl král Jiří V. Blíže viz STEHLIN, s. 22-24; BUKEY, s. 11-12, 14-15.

Pruskem nově vytvořených státních úřadů, ztráta britské podpory a nechuť královny Viktorie kvůli hannoverskému „břemenu“ riskovat možnou válku a ohrožit *modus vivendi* s Hohenzollerny byly fatální ranou pro jakékoliv welfské revanšistické ambice.⁴⁹⁵ Bez britské podpory, Rakouska zmítaného vnitřními problémy a s Francií takřka na kolenou po debaklu ve válce v roce 1870 se sny o obnově Hannovera a restauraci rodu Welfů prakticky rozplynuly ještě před smrtí Jiřího V. v rakouském exilu v roce 1878.

Britský pohled na vývoj v Hannoveru v roce 1866 pak příznačně shrnuje zpráva vyslance Wykea z 12. října 1866. V ní reaguje na manifest třiceti osmi členů dolní komory hannoverského parlamentu, vinící politiku krále Jiřího V., nikoliv Prusko, z války, která vedla k hannoverské anexi. Wyke píše:

„... [velké množství] lidí hledí na anexi Pruskem jako na nejhorší neštěstí, které se jim mohlo přihodit. (...) *...Jejich daně se takřka zdvojnásobí a celá mužská populace do čtyřiceti let bude nucena ke konskripcím, od nichž není úniku. Existuje zde [v Hannoveru] silné národní cítění a [Hannoverané] hledí na ztrátu své nezávislosti jako na tvrdou a nespravedlivou, která nebyla způsobena jejich chybou, ani pouhou silou. Tyto pocity jsou mnohem silnější v hlavním městě, kde absence dvora a všech těch, kteří na něm působili, vede obchodníky [trading community] k projevování silných sympatií ke královně [Marii, která zůstala v Hannoveru]... (...) Manifest viní ze všeho, co proběhlo, hannoverského krále, což je nespravedlivé, protože jeho vnitrostátní reformy neměly nic společného s tím, jak jednal [ve vztahu k Prusku]. Ve spojení s Rakouskem a ostatními státy Německého spolku v této válce [v roce 1866] ... On [král Jiří V.] i oni [státy Německého spolku] jen jednali v souladu se zákony Německého spolku a skutečnost, že bylo Prusko úspěšné ve své rebelii proti centrální autoritě, nemůže celé vyznění věci změnit. (...)“⁴⁹⁶ Wyke poté také zpochybňuje možnost budoucího začlenění částí Hannovera do Pruskem utvořeného Severoněmeckého spolku, v čemž mu ovšem budoucí vývoj událostí nedal za pravdu.*

V době pruské anexe již ovšem Hannover nemohlo ze strany Británie očekávat kromě dynastického sentimentu a snahu o odškodnění žádnou další pomoc. Personální unie, tak dlouho proklínaná britskými politiky a oceňovaná těmi hannoverskými, přinesla své poslední plody v letech 1814 a 1815, kdy došlo k obnově Hannovera po francouzské anexi, jeho povýšení na království a územnímu rozšíření. Reformy třicátých let byly již konány nezávisle na Británii, ačkoliv britský vliv určitě hrál nezanedbatelnou roli. Po roce 1837 má

---

⁴⁹⁵ STEHLIN, s. 67-97.

⁴⁹⁶ Charles Lennox Wyke lordu Stanleymu, 12. října 1866, No. 58, Hannover, FO 34/15, in: *British envoys to Germany*, Vol. IV., s. 277-279.

ale Británie pro Hannovera již jen roli jakéhosi výhodného satelitu v rámci Německého spolku. Jak ovšem ukázal vývoj v letech 1848–1850, jednalo se o satelit, který byla Británie ochotna obětovat, pokud by jí z toho kynuly ekonomické výhody. Zároveň se postupně prohlubovala propast mezi britským a hannoverským veřejným míněním, které se nejvýrazněji střetly v otázce Šlesvicka a Holštýnska v letech 1848–1850 a znovu 1863–1864. Dalším neuralogickým bodem byla britské preference maloněmecké koncepce představované Pruskem jako vůdčí německou mocností. Takový stav věcí by Hannoveru, po staletí ohrožovaném pruskou expanzí, rozhodně nevyhovoval. Tyto i další otázky vedly k postupnému odcizení obou států a návratu k britskému vnímání Hannovera jako despotického autokratického státu, což byl do jisté míry návrat do 2. poloviny 18. století a doby Jiřího III..⁴⁹⁷ Protože i sama královna Viktorie jako v roce 1866 nejvlivnější člen rodu Welfů uznala výsledky pruské expanze a britští politici byli povětšinou anti-hannoverští⁴⁹⁸, bylo již před 18. lednem 1871 a dokončením „sjednocení“ Německa zřejmé, že se nebude opakovat rok 1814 a britská intervence již Hannovera nezachrání. Navíc dlouhé pouto personální unie bylo v té době dávno minulostí a posledními živoucími upomínkami mohli být nanejvýš veteráni z Welfské královské legie z doby Napoleonských válek. 3. října 1866 se tak v této souvislosti nejen definitivně uzavřela kapitola nezávislého Hannovera, ale také úzkého britsko-hannoverského spojení.

Nejednalo se sice o poslední využití „hannoverské karty“ v rámci mezinárodních vztahů⁴⁹⁹, ale pro příště již bylo Hannovera vnímáno jako cizí element - jedna z mnoha částí Německého císařství pod vládou hohenzollernské dynastie.⁵⁰⁰ Hannoverské balancování mezi Británií a Pruskem jako mezi přívěškem světové velmoci a ambiciózní německou mocností s hegemonistickými ambicemi tak nakonec skončilo postupným, ale nevratným odcizením od prvního a konečným pohlcením druhým. Takové konstatování ale nepostačí.

Když uvážíme všechny komplikace, se kterými se musel tento středně velký německý stát po dobu své existence potýkat, dá se stále na Hannovera ocenit, jak dlouho dokázalo působit ve velké mocenské hře v rámci střední Evropy a jak dokázalo - ačkoliv ne vždy zcela

---

⁴⁹⁷ K tomu srovnej HARDING, především s. 146-206 a BLACK, Jeremy, *Knights, Errant and True Englishmen: British Foreign Policy, 1660-1800*, Edinburgh 1989, s. 113-134.

⁴⁹⁸ Zde se jedná o nutné zjednodušení. Pravdou je, že v letech 1866–1867 byla britská politická scéna k osudu Hannovera povětšinou netečná. Britský premiér Edward Smith-Stanley, 14. hrabě Derby se angažoval v otázce kompenzací pro hannoverskou královskou rodinu nikoliv z iniciativy kabinetu, ale na základě soukromé přímluvy královny Viktorie. Blíže viz HEINZEN, *The Guelph "Conspiracy": Hanover as Would-Be Intermediary in the European System, 1866-1870*, s. 258-281.

⁴⁹⁹ Viz například otázka dědictví po brunšvických vévodech po roce 1884 nebo několikrát nabídky obnovy nezávislého Hannovera pro člena britské královské rodiny, které zazněly na konci první i druhé světové války.

⁵⁰⁰ Srov. PHILIPPI, s. 350-353.

úspěšně - těžít ze své spíše náhodně nabyté role v britské zahraniční politice. Tím se jeho politický osud v 19. století do jisté míry odlišoval od osudu jiných menších států tehdejší Evropy a možná také proto je i v současnosti historická spřízněnost s Velkou Británií na bývalém hannoverském území v Dolním Sasku hrdě připomínána a má své pevné místo v historické paměti regionu.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Nevydané a vydané prameny:⁵⁰¹

Niedersächsisches Landesarchiv Hannover (NLaH).

Niedersächsisches Hauptstaatsarchiv Hannover (NHStA Hann.).

Hof- und Staatsbehörden des Königreichs Hannover (Gmundener Akten).

Akten der Deutschen Kanzlei in London.

Stadtarchiv Hannover.

The Royal Archives. Windsor (RA).

Public Record Office, Kew (PRO).

Foreign Office, Embassy Papers Hanover (FO).

Edice dokumentů, přehledy:

BAUMGART, Winfried – MICHAELIS, Herbert – IBBEKEN, Rudolf – FRIESE, Christian, MEYER, Arnold Oskar – HOPPE, Willy – BRANDENBURG, Erich (Eds.), *Die Auswärtige Politik Preussens 1858–1871*, 7 Bände, Oldenburg 1932 (reprint Berlin 2008).

(Band 1 a Band 2 ed. FRIESE, Christian, Band 3 ed. IBBEKEN, Rudolf, Band 7 ed.

BAUMGART, Winfried, Band 8 ed. MICHAELIS, Herbert).

BUCKLE, George Earle, *The letters of Queen Victoria. Second Series: A Selection from Her Majesty's Correspondence and Journal Between the Years 1862 and 1878*, Vol. 1, London 1926.

DROYSEN, *Die Begründung des deutschen Reiches*, Band 2, Berlin 1905,

GOOCH, George Peabody – WARD, Adolphus William, *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1788-1919*, Vol. II, 1815-1866, New York 1923.

HANSARD, T. C. (ed.), *The Parliamentary Debates*, second edition, 25 vols., London, 1820–1830.

JENNINGS, Louis J. (ed.), *The Coker papers*, Volume I, London 1884.

MEIER, E. von, *Hannoversche Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte 1686–1866*, 2 Bände, Leipzig 1898.

MÖSSLANG, Markus – FREITAG, Sabine – WENDE, Peter (eds.), *British Envoys to Germany, 1816–1866, Volume II: 1830–1847*, Camden Fifth Series, Volume 21, London 2002.

MÖSSLANG, Markus – MANIAS, Chris – RIOTTE, Torsten (eds.), *British Envoys to Germany, 1816-1866. Volume IV: 1851-1866*, Camden Fifth Series, Volume 37, London 2010.

MÖSSLANG, Markus – RIOTTE, Torsten – SCHULZE, Hagen (eds.), *British Envoys to Germany, 1816-1866. Volume III: 1848-1850*, Camden Fifth Series, Volume 28, London 2006.

SKŘIVAN, Aleš, *Evropská politika 1648-1918*, Praha 1999.

ROTHERT, Wilhelm, *Allgemeine Hannoversche Biografie, Band 2: Im Alten Königreich Hannover 1814–1866*, Hannover 1914.

SRBIK, Heinrich von, *Deutsche Einheit*, Band 3, München 1942.

TREITSCHKE, Heinrich von, *Deutsche Geschichte im Neunzehnten Jahrhundert*, 5 Bänden, Leipzig 1879–1894.

WELLINGTON, 2nd Duke of (ed.), *Despatches, correspondence, and memoranda of Field Marshal Arthur Duke of Wellington, K. G.*, Vol. II. London 1867–1871.

---

⁵⁰¹ Jednotlivé archiválie viz poznámky pod čarou v textu práce.

Dobové publikace, memoáry:

- BARSEIM, F. W. - SCHLÜTER, C., *Statistisches Handbuch für das Königreich Hannover*, Hannover 1848.
- BRAUN, Karl, *Der Diamanten-Herzog. Ein deutscher Prinzenspiegel*, Berlin 1881.
- GROTE, Hermann, *Beiträge zur Kenntniss der Verfassung, Gesetzgebung und Verwaltung des Königreichs Hannover*, Band 1, 1831–2, Hannover 1831–2.
- HALLIDAY, Andrew, *Annals of The House of Hanover*, Vol. I. a Vol. II., London 1826.
- HASSELL, W. von, *Geschichte des Königreichs Hannover: Von 1813 Bis 1848*, 2 Bände in 3 Teilen, Bremen/Leipzig 1898–1901.
- HAVEMANN, Wilhelm, *Geschichte der Lande Braunschweig und Lüneburg*, Göttingen 1857.
- HOPPE, Rudolph Ludwig von, *Geschichte der Stadt Hannover*, Hannover 1845.
- JANSEN, C. H. C. F., *Statistisches Handbuch des Königreichs Hannover*, Hannover 1824.
- KALTSCHMIDT, Jakob Heinrich, *A new and complete Dictionary of the English and German Languages with two Sketches of Grammar/Neues vollständiges Wörterbuch der englischen und deutschen Sprache nebst einem kurzen Abrisse der englischen und der deutschen Sprachlehre*, 6. vydání, Leipzig 1875.
- KLOPP, Onno, *Geschichte Ostfrieslands*, 3 Bände, Hannover 1854–1858.
- KLOPP, Onno, *König Georg V.*, Hannover 1878.
- KÖNIG, Georg Friedrich, *Über die politischen und bürgerlichen Reformen un den Entwurf eines Staatsgrundgesetzes für Hannover*, Leipzig 1832.
- MALORTIE, Ernst von, *Der Hannoversche Hof unter dem Kurfürsten Ernst August und der Kurfürstin Sophie*, Hahn/Hannover 1847.
- MEDING, Oskar, *Memoiren zur Zeitgeschichte*, Band I, Leipzig 1881.
- MEDING, Oskar, *Memoiren zur Zeitgeschichte*, Band II, Leipzig 1881.
- MÜNSTER, Ernst Friedrich Herbert, “*Memoire Concerning the Question: How the interest of the King’s German Dominion Might Be Best Secured under the Present Circumstances*“, 30. března 1813, [London 1813].
- REHBERG, August Wilhelm, *Constitutionelle Phantasien eines alten Steuermannes im Sturme des Jahrs 1832*, Hamburg 1832.
- REID, A, *Concise History of The Kingdom of Hanover from the Earliest Periods, to Its Restoration in 1813: And of The House of Brunswick*, London 1816.
- SPITTLER, Ludwig Timotheus Freiherr von, *Geschichte des Fürstenthums [Fürstentums] Hannover seit den Zeiten der Reformation bis zu Ende des siebenzehnten Jahrhunderts*, Band I., Göttingen 1786.
- STÜVE, Carl, *Ueber die Lasten des Grundeigentums und Verminderung derselben in Rücksicht auf das Königreich Hannover*, Hannover 1830.
- VEHSE, Karl Eduard, *Geschichte der deutschen Höfe seit der Reformation*, Band 20, *Geschichte der Höfe der Hauses Braunschweig in Deutschland und England*, Hamburg 1853.
- WARD, John, *Experience of a Diplomatist: being Recollections of Germany, fouded on Diaries kept during the years 1840 to 1870*, London 1872.
- WALDERSEE, Alfred, *Denkwürdigkeiten*, Band I., Stuttgart 1923.
- WILKINSON, Charles, *Reminiscences of the Court and Times of King Ernest of Hanover*, Volume I., London 1886.

Odborné publikace:

- ASCH, Ronald G. (eds.), *Hannover, Großbritannien und Europa. Erfahrungsraum Personalunion 1714–1837*, Göttingen 2014.

- ASCHOFF, Hans-Georg, "Hannover, das Dreikönigsbündnis und die Erfurter Union", in: MAI, G. (ed.), *Die Erfurter Union und das Erfurter Unionsparlament 1850*, Köln 2000, s. 111-136
- ASCHOFF, Hans-Georg, *What remained of the Personal Union?*, in: LEMBKE, Katja – VOGEL, Christian (eds.), *Als Royals aus Hannover kamen. The Hanoverians on Britain's Throne 1714-1837*, Hannover 2014, s. 264-276.
- BECK, Barbara, *Die Welfen: Das Haus Hannover 1692 bis 1918*, Hannover 2014.
- BĚLINA, Pavel - FUČÍK, Josef, *Válka 1866*, Praha 2005.
- BERTRAM, M., *Das Königreich Hannover - Kleine Geschichte eines vergangenen deutschen Staates*, Hannover 2003.
- BEW, John, *Castlereagh*, London 2011.
- BIRD, Anthony, *The damnable Duke of Cumberland: a character study and vindication of Ernest Augustus, Duke of Cumberland and King of Hanover*, London 1966.
- BLACK, Jeremy, *Knights, Errant and True Englishmen: British Foreign Policy, 1660-1800*, Edinburgh 1989.
- BÖHME, Ernst - VIERHAUS, Rudolf (eds.), *Göttingen. Geschichte einer Universitätsstadt*, Band 2, Göttingen 2002.
- BORCHARD, Rolf Reiner Maria, *Hannoverscher Klassizismus. Georg Ludwig Friedrich Laves. Eine Reise zu den Stätten romantisch-klassizistischer Baukunst. Mit begleitenden Texten von Ursula Bode*, Hannover 1989.
- BREMM, Klaus Jürgen, *1866: Bismarcks Krieg gegen die Habsburger*, Darmstadt 2016.
- BROCK, Michael, *The Great Reform Act*. London 1973.
- BROWN, Richard, *Revolution, Radicalism and Reform. England 1780–1846*, Cambridge 2009.
- BÜRGSDORFF, Elias Kühn von, *Zollverein and German Unification: To what extent did the Zollverein promote a sense of national unity within the German Confederation prior to German Unification in 1871?*, McGill University 2011.
- CLARK, J. C. D., *English Society 1660–1832*, Cambridge 2000.
- CLARK, Christopher, *Iron Kingdom: The Rise and Downfall of Prussia 1600–1947*, London 2007.
- DAKIN, D., "The Congress of Vienna, 1814–1815 and its Antecedents", in: SKED, Alan (ed.), *Europe's Balance of Power 1815–1848*, London 1979, s. 14-33.
- DANN, Uriel, *Hanover and Great Britain 1740-1760*, Leicester 1991.
- DAVIS, John R., *Britain and the German Zollverein*, London 1997.
- DENEKE, Otto, *Alte Göttinger Landsmannschaften*, Göttingen 1937.
- DRÄGER, Peter, *Eine besondere Beziehung? Großbritannien und das Königreich Hannover nach Ende der Personalunion 1837–1866*, Göttingen 2014.
- ENDORF, Andrew Montgomery, *British Foreign Policy Under Canning*, The University of Montana 2008.
- EVANS, E. J., *The forging of the modern state: early industrial Britain 1783–1870*, London 1996.
- FEUERSTEIN-PRABER, Karin, *Englands Königinnen aus dem Hause Hannover (1714–1901)*, Hannover 2014.
- FORD, Guy Stanton, *Hanover and Prussia 1795-1803: A Study in Neutrality*, New York 1908.
- FRASER, Antonia, *Perilous question: the drama of the Great Reform Bill 1832*, London 2013.
- FRIEDJUNG, H., *The Struggle for Supremacy in Germany 1859–1866*, London 1935.
- FUČÍK, Josef, *Válka 1866: Běda poraženým*, Litomyšl 2012.
- FULLFORD, Roger, *Royal Dukes*, London 1933.

- GASH, Norman, *Lord Liverpool*, London 1984.
- GRUNER, Wolf D., *England, Hannover und der Deutsche Bund 1814–1837*, in: BIRKE, A. M. - KLUXEN, K. (eds.), *England und Hannover*, Munich/London/New York/Oxford/Paris 1986.
- GRUNER, Wolf D., *Großbritannien, der Deutsche Bund und die Struktur des europäischen Friedens im frühen 19. Jahrhundert*, 2 Bände, München 1979.
- GULICK, E. V., "The final coalition and the Congress of Vienna, 1813–15", in: CRAWLEY, C. W. (ed.), *The New Cambridge Modern History, Vol. 9, 1793–1830*, Cambridge 1965, s. 639-667.
- HAASE, Carl (eds.), *Das Leben des Grafen Münster (1766–1839). Aufzeichnungen seiner Gemahlin Gräfin Wilhelmine, geb. Fürstin zu Schaumburg-Lippe*, Göttingen 1985.
- HAHN, Hans-Erner, *Geschichte des Deutschen Zollvereins*, Göttingen 1984.
- HAHN, Hans-Erner, *Der Zollverein von 1834 aus preußischer Perspektive*, in: GEHLER, Michael - SCHMIDT, Rainer F. - BRANDT, Harm-Hinrich - STEININGER, Rolf (eds.), *Ungleiche Partner? Österreich und Deutschland in ihrer gegenseitigen Wahrnehmung: Historische Analysen und Vergleiche aus dem 19. und 20. Jahrhundert*, Stuttgart 1996, s. 95-114.
- HÁLEK, Jan, *Rakouská diplomacie 1848-1852. Zahraniční politika Felixe knížete Schwarzenberga*, Praha 2011.
- HAMMER-SCHENK, Harold - KOKKELINK, Günther, *Laves und Hannover / Niedersächsische Architektur im neunzehnten Jahrhundert. Revidierte Neuauflage des Kataloges zur Ausstellung „Vom Schloß zum Bahnhof, Bauen in Hannover“ ...*, Hannover 1989
- HARDING, Nick, *Hanover and the British Empire, 1700-1837*, London 2007.
- HATTON, Ragnhild, *George I. Elector and King*, London 1978.
- HECHBERGER, Werner - SCHULLER, Florian (eds.), *Staufer und Welfen. Zwei rivalisierende Dynastien im Hochmittelalter*, Regensburg 2009.
- HENDERSON, W. O., *The Zollverein*, London 1938 (reprint Cambridge 2013).
- HEYDEMANN, Günther, *Konstitution gegen Revolution: Die britische Deutschland und Italiennpolitik 1815 –1848*, Göttingen/Zürich 1995.
- HIBBERT, Christopher, *George IV: The Rebel Who Would Be King*, London 2007.
- HOFCHRÖER, Peter, *The Hanoverian Army of the Napoleonic Wars*, Osprey Publishing, Oxford 1989.
- HOLBORN, Hajo, *A History of Modern Germany*, Vol. II., New York 1969.
- HOPKIRK, Mary, *Queen Adelaide*, London 1950.
- HONZÁK, František - PEČENKA, Marek - STELLNER, František - VLČKOVÁ, Jitka, *Evropa v proměnách staletí*, 2. vydání, Praha 1997.
- HOSKIN, Michael, "Carolyn Lucretia Herschel", in: *New Dictionary of Scientific Biography*, 1980.
- CHAMPION, Justin, »The Empire of Reason«. *The Electress Sophia, Politics, Religion and Liberty, c. 1701–1717*, in: ASCH, Ronald G. (eds.), *Hannover, Großbritannien und Europa. Erfahrungsraum Personalunion 1714–1837*, Göttingen 2014, s. 221-242.
- CHAPPELL, Mike, *The King's German Legion (1) 1803–1812*, Osprey Publishing, Oxford 2000.
- CHAPPELL, Mike, *The King's German Legion (2) 1812–1816*, Osprey Publishing, Oxford 2000.
- CHARTRAND, René – COURCELLE, Patricie, *Emigre & Foreign Troops In British Service (2) 1803–15*, Osprey Publishing, Oxford 2000.
- JENKINS, T. A., *Sir Robert Peel*, London 1998.
- JŮN, Libor, *Napoleonské války*, Praha 2005.

- KELLER, Wolfgang - SHIUE, Carol H., *The Trade Impact of the Zollverein*, University of Colorado 2013.
- KENNEDY, P. M., *The Rise of the Anglo-German Antagonism 1860–1914*, London 1987.
- KISSINGER, Henry A., *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812–22*, aktualizované vydání, New York 2013.
- KONIGS, Philip, *The Hanoverian Kings and Their Homeland*, Sussex 1993.
- KÖSTER, F., *Hannover und die Grundlegung der preussischen Suprematie in Deutschland 1862–1864*, Hildesheim 1987.
- KRIEG, Martin, *Die Entstehung und Entwicklung der Amtsbezirke im ehemaligen Fürstentum Lüneburg*, Göttingen 1922.
- KUTSCH, R., *Queen Victoria und die deutsche Einigung*, Berlin 1938.
- KWAN, Jonathan, *Liberalism and the Habsburg Monarchy, 1861–1895*, London 2013.
- LEE, Stephan J., *Aspects of British Political History 1815–1914*, London/New York 1996.
- LEMBKE, Katja – VOGEL, Christian (eds.), *Als Royals aus Hannover kamen. The Hanoverians on Britain's Throne 1714–1837*, Hannover 2014.
- LENGEN, Hajo van, *Ostfriesland, Kultur und Landschaft*, Essen 1978.
- MAGNUSSON, L., *Nation, State and the Industrial Revolution. The Visible Hand*, New York 2009.
- MACHIN, G. I. T., *Catholic question in English politics, 1820–1830*, Oxford 1964.
- MILLMAN, R., *British Foreign Policy and the Coming of the Franco-Prussian War*, Oxford 1965.
- MORGAN, Kenneth O., *The Oxford Illustrated History of Britain*, Oxford 2009 .
- MÜLLER, Frank Lorenz, *Britain and the German Question: Perceptions of Nationalism and Political Reform, 1830–63*, Oxford 2002.
- MÜLLER, J. H., *Laves, Georg Ludwig Friedrich*, in: Allgemeine Deutsche Biographie (ADB). Band 18, Leipzig 1883.
- NEUB, Erich - PFEIFER, Klaus, *Die Schlacht bei Langensalza am 27. Juni 1866 und der weltweit erste Einsatz: des Roten Kreuzes auf dem Schlachtfeld*, Bad Langensalza, reprint 2007.
- NIPPERDEY, Thomas, *Deutsche Geschichte 1800–1866*, München 1987.
- PALMER, Alan, *Gekrönte Vettern. Deutscher Adel auf Englands Thron*, Düsseldorf 1989.
- PAKULA, Hannah, *An Uncommon Woman: The Empress Frederick, Daughter of Queen Victoria, Wife of the Crown Prince of Prussia, Mother of Kaiser Wilhelm*, New York 1995.
- PEČENKA, Marek - LUŇÁK, Petr a kol., *Encyklopedie moderní historie 1789–1999*, 3. vydání, Praha 1999.
- PLOECKL, Florian, *The Zollverein and the formation of a Customs Union*, Yale University 2009.
- POLLMANN, Klaus Erich, *Das Herzogtum im Kaiserreich (1871–1914)*, in: JARCK, Horst-Rüdiger - SCHILDT, Gerhard, *Die Braunschweigische Landesgeschichte. Jahrtausendrückblick einer Region*, Braunschweig 2000, s. 820–855.
- PRÖVE, Heinrich, *Dorf und Gut im alten Herzogtum Lüneburg*, Göttingen 1929.
- RIDLEY, J., *Palmerston*, London 1970.
- RIOTTE, Torsten, *Der Monarch im Exil. Eine andere Geschichte von Staatswerdung und Legitimus im 19. Jahrhundert*, Göttingen 2018.
- RIOTTE, Torsten, *Hannover in der britischen Politik, 1792–1815. Dynastische Verbindung als Element außenpolitischer Entscheidungsprozesse*, Münster 2005.
- RIOTTE, Torsten, *The House of Hanover. Queen Victoria and the Guelph dynasty*, in: URBACH, Karin (eds.), *Royal Kinship. Anglo-German Family Networks 1815–1918*, München 2008, s. 75–96.

- ROHLOFF, Heide N. (ed.), *Großbritannien und Hannover: Die Zeit der Personalunion, 1714–1837*, Frankfurt am Main 1989.
- ROHR, Alheidis von, *Der Weg zur Krone: Macht- und Herrschaftszeichen der Welfen*, Hannover 2014.
- ROLO, P. J. V., *George Canning*, London 1965.
- SELTENREICH, Radim - KUKLÍK, Jan, *Dějiny angloamerického práva*, 2. vydání, Praha 2011.
- SCHNATH, G., *Vom Sachsenstamm zum Lande Niedersachsen*, Hildesheim 1966.
- SCHROEDER, Paul W., *The Transformation of European Politics 1763-1848*, Oxford 1994.
- SCHWERTFEGGER, Bernhard, *Geschichte der Königlichen Deutschen Legion 1803–1816*, 2 Band, Hannover 1893/1895.
- SIMMS, Brendan - RIOTTE, Torsten (ed.), *The Hanoverian Dimension in British History, 1714–1837*, Cambridge 2010.
- SMITH, E. A., *Lord Grey*, Oxford 1990.
- SOMERSET, Anne, *William IV.*, London 1980.
- STEHLIN, Stewart A., *Bismarck and the Guelph Problem, 1866–1890. A Study in Particularist Opposition to National Unity*, The Hague 1973.
- STEINFÜHRER, Henning - BIEGEL, Gerd (eds.), *1913 – Braunschweig zwischen Monarchie und Moderne*, Braunschweig 2015.
- STELLNER, František, *Sedmiletá válka v Evropě*, Praha 2007.
- SYBEL, Heinrich von (překlad PERRIN, Marshal L.), *The Founding of the German Empire by William I.*, Vol. 2, New York 1890–1898.
- ŠEDIVÝ, Miroslav, *Zrod německého nacionalismu*, Plzeň 2013.
- TAYLOR, Alan J. P., *The Habsburg monarchy 1809-1918. A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, London 1948.
- TAYLOR, Alan J. P., *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Oxford 1954.
- TEMPERLEY, Harold, *The Foreign Policy of Canning, 1822–1827*, London 1925.
- THADDEN, Rudolf von, *“Die Göttinger Sieben: Ein Konflikt um Obrigkeitkultur und Zivilcourage*, Göttingen 1989.
- THIMME, Friedrich, *Die Inneren Zustände des Kurfürstentums Hannover unter der Französisch-Westfälischen Herrschaft. 1806–1813*, Hannover/Leipzig 1893.
- TREITSCHKE, Heinrich von, *Die Gründung des Deutschen Zollvereins*, Leipzig 1913.
- TURNER, Michael, *British politics in an age of reform*, Manchester 1999.
- VAN DER KISTE, John, *George III's Children*, London 2004.
- VAN DEN HEUVEL, Christine, *At table we heard of nothing but Hanover - Der Besuch Georgs IV. im Königreich Hannover 1821*, in: REITEMEIER, Arnd – OHAINSK, Uwe (ed.), *Aus dem Süden des Nordens. Studieren zur niedersächsisches Landesgeschichte für Peter Aufgebaur zum 65. Geburtstag*, Göttingen 2013, s. 211-233.
- VAN DEN HEUVEL, Christine, *Georg IV. und William IV.*, *Das Königreich Hannover und das ende des Personal Union*, in: LEMBKE, Katja – VOGEL, Christian (eds.), *Als Royals aus Hannover kamen. The Hanoverians on Britain's Throne 1714-1837*, Hannover 2014.
- VOGT, Martin, *Münster, Ernst Friedrich Herbert zu*, in: Neue Deutsche Biographie (NDB), Band 18, Berlin 1997, s 532-535.
- VOGTHERR, Thomas, *Die Welfen. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, München 2014.
- VOVK, Justin C., *Imperial Requiem: Four Royal Women and the Fall of the Age of Empires*, London 2012
- WARD, Adolphus William, *Germany 1815–1898*, Vol. II., Cambridge 1917.
- WARDROPER, John, *Wicked Ernest*, London 2002.
- WEBSTER, Charles, *The Foreign Policy of Palmerston 1830–1841*, Volume II., London 1951.

- WHALEY, Joachim, *Germany and the Holy Roman Empire, Vol. 2: From the Peace of Westphalia to the Dissolution of the Reich 1648–1806*, Oxford 2012.
- WICKS, Elizabeth, *The Evolution of a Constitution: Eight Key Moments in British Constitutional History*, Oxford 2006.
- WIELAND, Renate, *England-Hannover und Brandenburg-Preußen als evangelische Schutzmächte im Reich. Konfessionelle Solidarität und dynastische Konkurrenz*, in: ASCH, Ronald G. (eds.), *Hannover, Großbritannien und Europa. Erfahrungsraum Personalunion 1714–1837*, Göttingen 2014, s. 264-288.
- WILLIS, Geoffrey, *Ernest Augustus Duke of Cumberland and King of Hanover*, London 1954.
- WREDE, Martin, *Die Weifen im Reich. Selbstverständnis und Selbstdarstellung einer - mehr oder weniger-patriotischen Dynastie, 1648–1714*, in: ASCH, Ronald G. (eds.), *Hannover, Großbritannien und Europa. Erfahrungsraum Personalunion 1714–1837*, Göttingen 2014, s. 149-177.
- ZIEGLER, Philip, *King William IV.*, London 1951.

Články, studie, statě:

- ANDERSON, M. S., *Great Britain and the Barbary States*, in: *Historical Research*, 29, 1956, s. 87-107.
- BARMEYER, Heide, *“Hof und Hofgesellschaft in Niedersachsen im 18. und 19. Jahrhundert“*, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, roč. 61, 1989, s. 87-104.
- BERTRAM, Mijndert, *“Der “Mondminister“ und “General Killjoy“. Ein Machtkampf im Hintergrund der Ernennung des Herzogs Adolph Friedrich von Cambridge zum Generalgouverneur von Hannover (1813–1816)“*, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, roč. 65, 1993, s. 213-262.
- BLACK, Jeremy, *Britain's Foreign Alliances in the Eighteenth Century*, in: *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, Vol. 20, č. 4 (Zima 1988), s. 573-602;
- BLACK, Jeremy, *Hanover and British Foreign Policy 1714–1760*, in: *The English Historical Review*, Vol. 120, č. 486 (Duben 2005), s. 303-339;
- BROSIUS, D., *“Georg V. von Hannover - der König des monarchischen Prinzips“*, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, roč. 1979, s. 253-291.
- BROPHY, James M., *Hanover and Göttingen, 1837*, in: *Victorian Review*, Vol. 36, No. 1 (Jaro 2010), s. 11-13.
- BUKEY, Evan Burr, *The Exile Government of King George V. of Hanover 1866-1871*, in: *Canadian Journal of History*, roč. 5 (1970), s. 71-93.
- CONRADY, Sigisbert, *Die Wirksamkeit König Georgs III. für die hannoverschen Kurlande*, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, č. 39, 1967, s. 150-191.
- DWYER, Philip, *“Prussia and the Armed Neutrality – The Invasion of Hanover in 1801“*, in: *International History Review*, roč. 15, 1993, s. 661-687.
- DWYER, Philip, *“The Politics of Prussian Neutrality, 1795–1805“*, in: *German History*, roč. 12, 1994, s. 351-373.
- DWYER, Philip, *“Two Definitions of Neutrality: Prussia, the European States-System and the French Invasion of Hanover in 1803“*, in: *International History Review*, roč. 19, 1997, s. 522-540.
- ERTMAN, Thomas, *The Great Reform Act of 1832 and British Democratization*, in: *Comparative Political Studies*, č. 43, 2010, s. 1000-1022.
- FOX, Richard W., *“Konservative Anpassung an die Revolution: Friedrich von der Decken und die hannoversche Militärreform 1789–1820. Eine Untersuchung der Rolle des Militärs in Staat und Gesellschaft“*, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, roč. 34, 1973, s. 171-273.

- GORDON, Nancy M., *Britain and the Zollverein Iron Duties, 1842–5*, in: *The Economic History Review*, New Series, Roč. 22, číslo. 1 (Duben 1969), s. 75-87.
- GRIESER, Rudolf von, *Die Deutsche Kanzlei in London, ihre Entstehung und Anfänge*, in: *Blätter für deutsche Landesgeschichte*, Band 89, 1952, s. 153-168.
- HARDING, Nicholas, *North African Piracy, the Hanoverian Carrying Trade, and the British State, 1728–1828*, in: *The Historical Journal*, Vol. 43, č. 1 (Březen 2000), s. 25-47.
- HEINZEN, Jasper, *The Guelph 'Conspiracy': Hanover as Would-Be Intermediary in the European System, 1866–1870*, in: *The International History Review*, roč. 29, č. 2 (Červen 2007), s. 258-281.
- HEINZEN, Jasper, *Transnational Affinities and Invented Traditions: The Napoleonic Wars in British and Hanoverian Memory, 1815–1915*, in: *English Historical Review*, č. 529, roč. 127, 2012, s. 1404-1434.
- [KOLEKTIV], *1866 Hannover zwischen Königreich und Provinz: Niedersachsen SPEZIAL*, in: *Niedersächsischer Heimatbund e.V.*, č. 2, roč. 2016.
- CHANCE, J. F., *Germany in the Time of George I.*, in: *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 10 (1916), s. 25-50.
- KÜHN, Joachim, *Genz, Metternich und Herzog Karl II. nach dessen Vertreibung*, in: *Braunschweigesches Jahrbuch*, Wolfenbüttel 1967, s. 78-101.
- LANGE, Günther, *Die Rolle Englands bei der Wiederherstellung und Vergrößerung Hannovers 1813–1815*, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, roč. 28 (1956), s. 73-178.
- MILLMAN, P. M., *The Herschel Dynasty - Part One - Herschel, William*, in: *Journal of the Royal Astronomical Society of Canada*, Vol. 74, 1980, s. 134-146.
- O'NEILLE, Mark - MARTIN, Ged, *A Backbencher on Parliamentary Reform 1831–1832*, in: *The Historical Journal*, č. 23, 1980, s. 539-563.
- PHILIPPI, Hans, *Bismarck und die Braunschweigische Thronfolgefrage*, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, ročník 32 (1960), s. 261-371.
- PHILLIPS, John A. - WETHERELL, Charles, *The Great Reform Act of 1832 and the Political Modernization of England*, in: *The American Historical Review*, roč. 100, č. 2 (duben 1995), s. 411-436.
- PITZ, Ernst, *Deutschland und Hannover im Jahre 1866*, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, roč. 38 (1966), s. 86-150.
- REINBOTH, Fritz, *Zeitgenössische Berichte über den Invasionsversuch des Herzogs Carl II. von Braunschweig bei Ellrich am 30. November 1830*, in: *Beiträge zur Geschichte aus Stadt und Kreis Nordhausen*, Band 28, Neukirchner/Nordhausen 2003, s. 109-119.
- RIOTTE, Torsten, „*Die hannoverschen Könige und die britische Geschichtswissenschaft*“, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, roč. 79 (2007), s. 325-334.
- ROEDDER, Edwin, *Goettingen, November 18, 1837: And after*, in: *Monatshefte für deutschen Unterricht*, Vol. 29, No. 8 (Prosinec 1937), s. 389-395 .
- SHIUE, Carol H., *From Political Fragmentation towards a Customs Union: Border Effects of the German Zollverein*, in: *European Review of Economic History*, Roč. 9 (2005), č. 2, s. 129-162.
- SCHMITT, Hans A., *Count Beust and Germany, 1866-1870: Reconquest, Realignment, or Resignation?*, in: *Central European History*, roč. 1, číslo 1 (Březen 1968), s. 20-34.
- SCHMITT, Hans A., *Prussia's Last Fling: The Annexation of Hanover, Hesse, Frankfurt, and Nassau, June 15 - October 8, 1866*, in: *Central European History*, Vol. 8, No. 4 (Prosinec 1975), s. 316-347.
- SCHROEDER, Paul W., *The Lost Intermediaries: The Impact of 1870 on the European System*, in: *The International History Review*, roč. 6, čís. 1 (únor 1984), s. 1-27.

ŠEDIVÝ, Miroslav, *Osvobozené války v Německu 1813–1815: Mýtus a realita*, in: *Historica Olomucensia*, roč. 2014, č. 46, s. 39-56.

ZIMMERMANN, Helmut, *Zur Herkunft der Baumeister- und Unternehmerfamilie Laves*, in: *Hannoversche Geschichtsblätter*, roč. 36 (1982), č. 3-4, s. 223-230.

Periodika:

Cobbett's Political Register, no. 73, 1831. col. 338.

Hannoversche Landesblätter, no. 6, [červen] 1837.

London Gazette, no. 15126, 20. dubna 1799.

Supplement to the Dublin Evening Post, 17. února 1825.

The Black Dwarf, roč. 7, 1821.

The Dublin Evening Post, no. 9300, 11. ledna 1825.

The Dublin Evening Post, no. 9305, 22. ledna 1825.

The Gentlemen's Magazine, roč. 1822.

The Globe and Traveller, no. 10802, 21. června 1837.

The Morning Chronicle, no. 19634, 31. července 1832.

The Morning Chronicle, no. 21095, 23. června 1837.

The Morning Post, no. 24339, 13. prosince 1851.

The Poor Man's Guardian, no. 60, 4. srpna 1832.

The Times, no. 8709, 18. září 1812.

The Times, no. 13472, 26. prosince 1827.

The Times, no. 14001, 25. srpna 1829.

The Times, no. 9402, 27. prosince 1814.

The Times, no. 13586, 7. května 1828.

The Times, no. 14447, 27. ledna 1831.

The Times, no. 10765, 1. listopadu 1819.

The Times, no. 10784, 23. listopadu 1819.

The Times, no. 14447, 27. ledna 1831.

The Times, no. 14359, 23. května 1832.

The Times, no. 14366, 31. května 1832.

The Times, no. 14876, 12. června 1832.

The Times, no. 14882, 20. června 1832.

The Times, no. 14887, 25. června 1832.

The Times, no. 14915, 27. července 1832.

The Times, no. 16007, 23. ledna 1836.

The Times, no. 20755, 20. listopadu 1851, přetištěno v: *The New York Times*, 12. prosince 1851.

Dizertační práce:

ARNING, Hilde, *Hannovers Stellung zum Zollverein*, dizertační práce, Hannover 1930.

BERTRAM, Mijndert, *Staatseinheit und Landesvertretung: die Erste oder Provisorische Allgemeine Ständeversammlung des Königreiches Hannover und ihre definitive Organisation (1814–1819)*, dizertační práce, Hannover 1987.

BUKEY, Evan Burr, *The Guelph Movement in Imperial Germany, 1866–1918*, dizertační práce, The Ohio State University 1969.

CAMPBELL, I. B., *The International and Legal Relations between Great Britain and Hanover 1714-1837*, dizertační práce, Cambridge 1965.

DAUSS, V., *Großbritannien und Hannover 1815-1866*, Dizertační práce, Göttingen 1964.

GRAF, Christa Volk, *The Hanoverian reformer Johann Carl Bertram Stüve, 1798–1872*, dizertační práce, Cornell University 1970.

KOCH, Jörn, *Einkreisung kreisfreier Städte eine verwaltungswissenschaftliche und verfassungsrechtliche Untersuchung am Beispiel niedersächsischer Städte*, dizertační práce, Bad Iburg 2007

MASTNAK, Jens, *Die King's German Legion 1803–1816: Lebenswirklichkeit in einer militärischen Formation der Koalitionskriege*, dizertační práce, Celle 2015.

Internetové zdroje:

<http://daten.digitale-sammlungen.de/0001/bsb00016336/images/index.html?seite=549> [cit. 27. 7. 2017].

http://www.erfurt-web.de/Schlacht_Langensalza_1866 [cit. 27. 10. 2018].

https://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?_r=1&res=9500E5DA1431E13BBC4A52DFB467838A649FDE [cit. 26. 11. 2017].

http://www.historyofwar.org/articles/battles_langensalza.html [cit. 27. 6. 2018].

<http://www.unofficialroyalty.com/> [cit. 27. 10. 2018].

<http://www.verfassungen.ch/de/nds/hannover/hannover19.htm> [cit. 27. 10. 2018].

<http://www.verfassungen.ch/de/nds/hannover/hannover40-index.htm> [cit. 27. 10. 2018].

<https://www.visit-hannover.com/en/Press/Press-Information-sorted-by-topic/The-History-of-Hannover> [cit. 7. 11. 2017].

Hansard Parliamentary Debates 1803–2005, dostupné na <https://api.parliament.uk/historic-hansard/index.html> [poslední cit. 27. 10. 2018].

<http://www.welfenbund.de/langensalza-2016.html> [cit. 10. 2. 2018].

[KOLEKTIV], *Adel ohne Skrupel: Die dunklen Geschäfte der Welfen*, NDR.de, Sonntag, 07. September 2014, dostupné na:

<https://web.archive.org/web/20140910110534/http://www.ndr.de/fernsehen/epg/import/Die-dunklen-Geschaefte-der-Welfen,sendung291264.html> [cit. 27. 10. 2018].

RIOTTE, Torsten, *Transfer durch Personalunion: Großbritannien-Hannover 1714–1837*, Europäische Geschichte. Online 2012, dostupné na: <http://ieg-ego.eu/de/threads/europaeische-netzwerke/dynastische-netzwerke/torsten-riotte-transfer-durch-personalunion-grossbritannien-hannover-1714-1837> [cit. 26. 8. 2017].

PŘÍLOHY

PŘÍLOHA 1

Vyslanec = **Envoy** Extraordinary and Minister Plenipotentiary/Gesandte

Velvyslanec = **Ambassador** extraordinary and plenipotentiary/Botschafter

Hannoverští vyslanci v Prusku

1814–1824: Ludwig Karl Georg von Ompteda (1767–1854)

1824–1825: Friedrich Wilhelm Alexander von Linsingen (1786–1861)

1825–1831: Franz Ludwig Wilhelm von Reden (1754–1831)

1831–1837: Börries Wilhelm von Münchhausen (1794–1849)

1838–1843: August von Berger (1765–1850)

1843–1844: Anton von Hardenberg (1802–1849)

1844–1860: Carl-Wilhelm Georg zu Innhausen und Knyphausen (1784–1860)

1860–1864: Wilhelm von Reitzenstein (1815–1864)

1865–1866: Bodo Albrecht von Stockhausen (1810–1885)

Hannoverští vyslanci v Rakousku

1814–1825: Ernst Christian Georg August von Hardenberg (1754–1827)

1826–1830: August Ferdinand von Merveldt (1759–1834)

1830–1849: Ernst von Bodenhausen (1785–1854)

1849–1852: Adolf Ludwig Karl von Platen-Hallermund (1814–1889)

1852–1865: Bodo Albrecht von Stockhausen (1810–1885)

1865–1866: Ernst Julius Georg von dem Knesebeck (1809–1869)

Vedoucí Německé kancláře v Londýně

1805–1831: Ernst Friedrich Herbert, hrabě zu Münster-Ledeburg (1805–1831)

1831–1837: Ludwig Conrad Georg von Ompteda (1831–1837)

Hannoverští vyslanci ve Velké Británii

1714–1837 personální unie - styky zajišťovány přes Německou kancelář v Londýně

1837–1840: Börries Wilhelm von Münchhausen (1794–1849)

1840–1866: Adolf von Kielmansegg (1796–1866)

Hannoverští vyslanci v Bavorsku

1832–1838: Rezident ve Frankfurtu nad Mohanem

1838–1839: August von Berger (1765–1850)

1839–1841: Ludwig Ferdinand hrabě von Kielmannsegg (1798–1873)

1841–1848: neobsazeno

1848–1865: Ernst Julius Georg von dem Knesebeck (1809–1869)

1865–1866: neobsazeno

Hannoverští vyslanci v Rusku

1818–1850: Wilhelm von Dörnberg (1768–1850)

1851–1857: Alexander Thal (1802–1886) jako hannoverský generální konzul

1857–1865: Georg Herbert zu Münster (1820–1902)

1865–1866: Victor von Alten (1817–1891)

Rakouští vyslanci v Hannoversku

1817–1820: Felix von Mier (1788–1857)

1823–1839: Franz Seraphim von Kuefstein (1794–1871)

1839–1850: Friedrich Kreß von Kressenstein (1776–1855)

1850–1851: neobsazeno

1851–1855: August von Koller (1805–1883)

1855–1866: Damian Friedrich von Ingelheim (1807–1888)

Britští vyslanci v Hannoveru

1838–1856: Hon. John Duncan Blight
1857–1858: Sir John Crampton
1858/1859: George John Robert Gordon
1859–1866: Henry Francis Howard
1866: Sir Charles Lennox Wyke

Pruští vyslanci v Hannoveru

1813–1833: Rezydent v Hamburku
1833–1841: Rezydent v Kasselu
1841–1847: Theodor Franz Christian von Seckendorff (1801–1858)
1847–1848: neobsazeno
1848–1849: Alexander von Schleinitz (1807–1885)
1850–1859: August Ludwig von Nostitz (1777–1866)
1859–1866: Prinz Gustav zu Ysenburg und Büdingen (1813–1883)

Britští vyslanci v Prusku

1815–1823: George Rose
1823–1827: Richard Meade, 3. hrabě z Clanwilliam
1827–1830: Sir Brook Taylor
1830–1832: George Chad
1832: Baron Durham - speciální mise
1832–1834: Gilbert Elliot-Murray-Kynynmound, 2. hrabě Minto
1834–1835: Sir George Shee, baronet
1835–1841: Lord George Russell
1841–1851: John Fane, 11. hrabě Westmorland
1851–1860: John Bloomfield, 2. baron Bloomfield
1860–1862: Lord Augustus Loftus
1862–1864: Sir Andrew Buchanan

Britští velvyslanci v Prusku

1864–1866: Francis Napier, 10. lord Napier
1866–1868: Lord Augustus Loftus

Britští velvyslanci v Rakousku

1814–1823: Lord Stewart
1823–1831: Sir Henry Wellesley
1831–1841: Sir Frederick Lamb
1841–1846: Sir Robert Gordon
1846–1850: John Ponsonby, 1. vikomt Ponsonby
1851–1855: John Fane, 11. hrabě Westmorland
1855–1858: Sir George Hamilton Seymour
1858–1860: Lord Augustus Loftus
1860–1867: John Bloomfield, 2. baron Bloomfield

Britští velvyslanci v Rakousku-Uhersku

1867–1871: John Bloomfield, 2. baron Bloomfield

Pruští vyslanci v Rakousku

1816–1822: Friedrich Wilhelm Ludwig von Krusemarck (1767–1822)
1822–1827: Franz Ludwig von Hatzfeldt (1756–1827)
1827–1833: Bogislaw von Maltzahn (1793–1833)
1833–1841: Mortimer von Maltzahn (1793–1843)
1841–1845: Karl von Canitz und Dallwitz (1787–1850)

1845–1848: Heinrich Friedrich von Arnim-Heinrichsdorff-Werbelow (1791–1859)
1848–1851: Albrecht von Bernstorff (1809–1873)
1851–1858: Heinrich Friedrich von Arnim-Heinrichsdorff-Werbelow (1791–1859)
1859–1869: Karl von Werther (1809–1894)

Pruští vyslanci ve Velké Británii

1815–1817: Constans Philipp Wilhelm von Jacobi-Klöst (1745–1817)
1817–1818: Wilhelm von Humboldt (1767–1835)
1818–1821: neobsazeno
1821–1824: Heinrich von Werther (1772–1859)
1824–1827: Bogislaw von Maltzan (1793–1833)
1827–1841: Heinrich von Bülow (1792–1846)
1841–1854: Christian Karl Josias von Bunsen (1791–1860)
1854–1861: Albrecht von Bernstorff (1809–1873)
1861–1862: neobsazeno
1862–1873: Albrecht von Bernstorff (1809–1873)

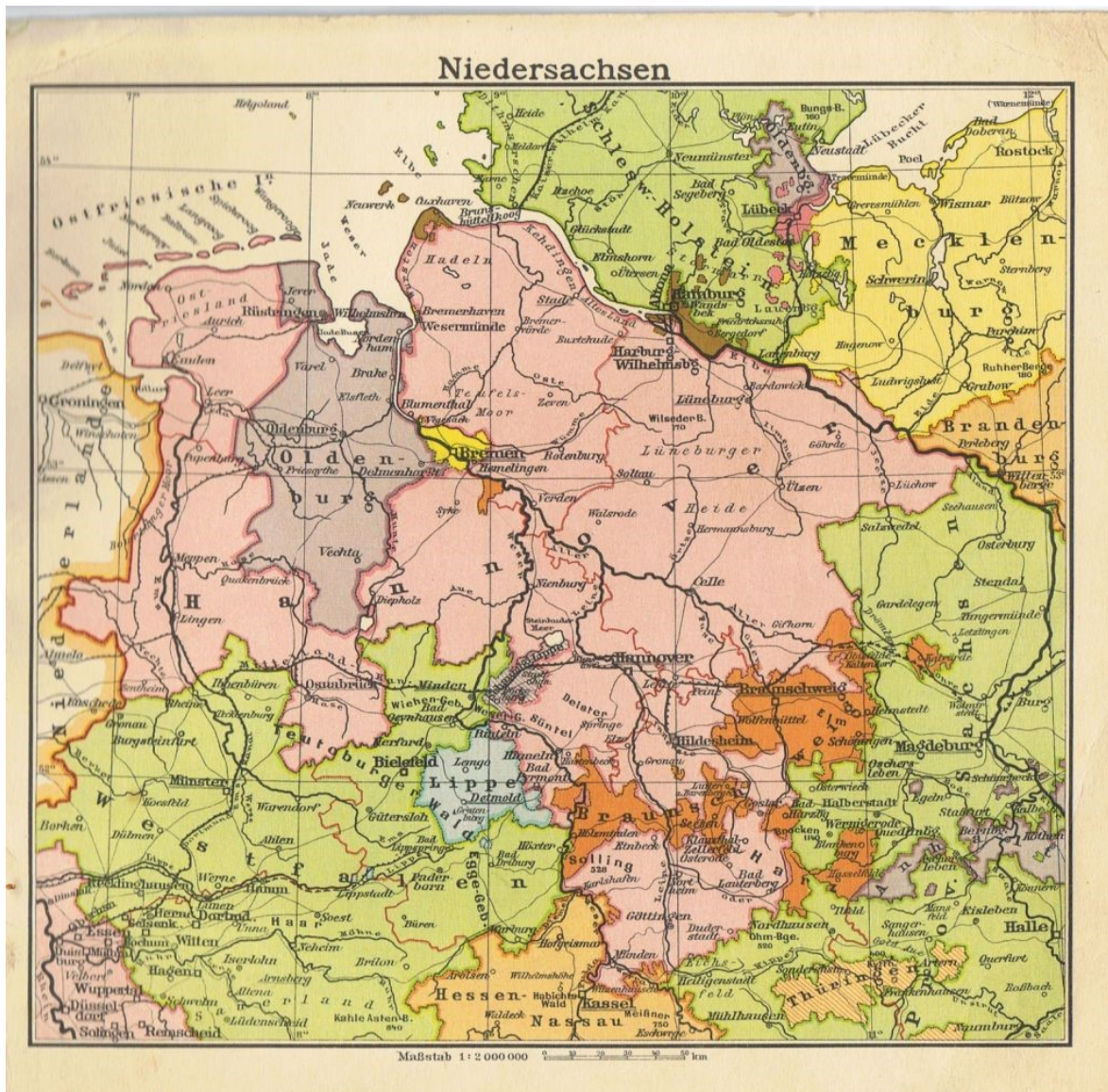
Britští vyslanci u Německého spolku ve Frankfurtu nad Mohanem

1817–1824: Frederick Lamb
1824–1827: Frederick Cathcart
1826–1828: John Ralph Milbanke Chargé d'Affaires (Legační sekretář 1826-1835)
1828–1829: Henry Addington
1829–1830: George Chad
1830–1838: Thomas Cartwright
1838: Henry Fox
1838–1839: Ralph Abercromby
1840–1848: William Fox-Strangways
1848–1852: Henry Wellesley, 2. baron Cowley - zvláštní mise v rámci Německého spolku 1849-1851
1852–1866: Sir Alexander Malet, 2. baronet

PŘÍLOHA 2

Hannoverské království po Vídeňském kongresu
(https://de.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6nigreich_Hannover [cit. 12. 9. 2018])

Dolní Sasko v 19. století
<http://ahnen-navi.de/viewtopic.php?t=1965> [cit. 12. 9. 2018]

Severní Německo v rámci Německého spolku
 (<http://vgsgermansig.org/maps/states-of-the-german-confederation/> [cit. 12. 9. 2018])

Německý spolek

(převzato z: BREMM, Klaus Jürgen, 1866: *Bismarcks Krieg gegen die Habsburger*, Darmstadt 2016)

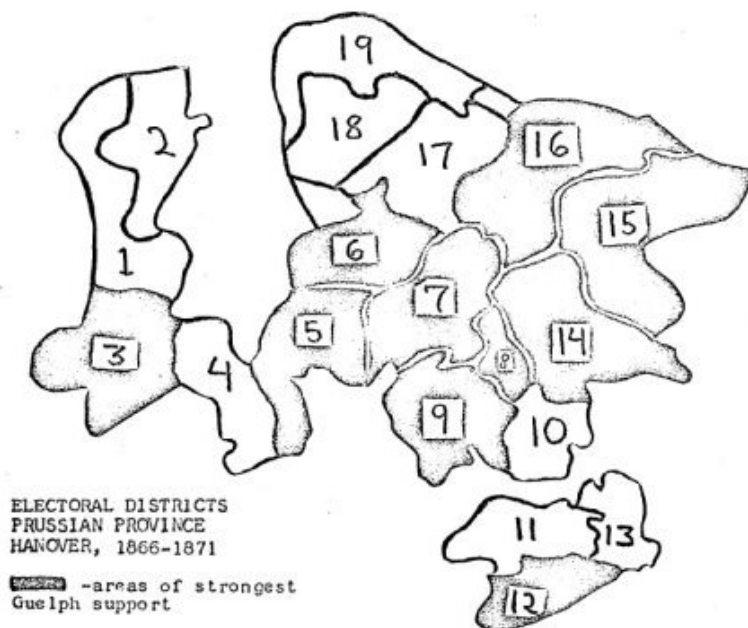
Severoněmecký spolek po roce 1867

(převzato z: BREMM, Klaus Jürgen, 1866: *Bismarcks Krieg gegen die Habsburger*, Darmstadt 2016)

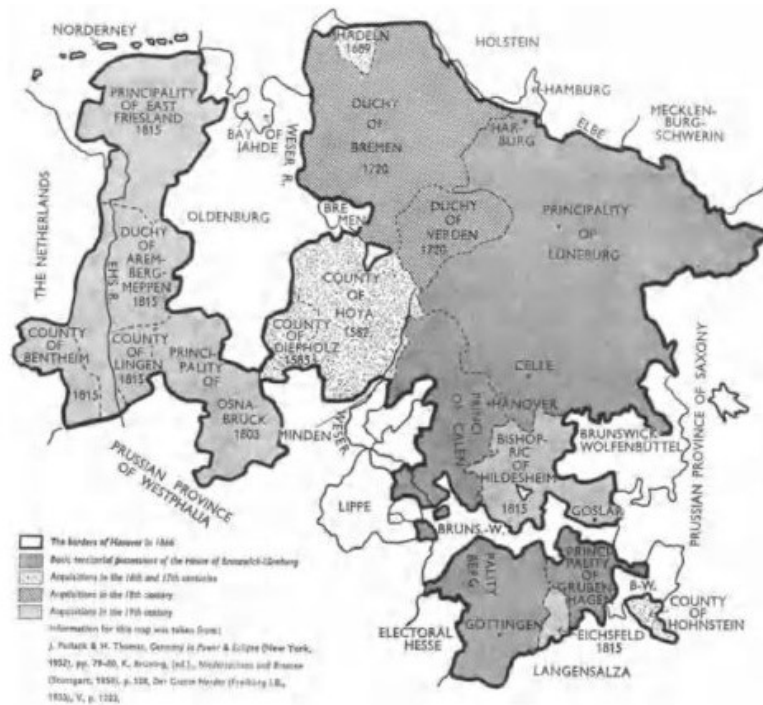
Územní růst Hannovera do Vídeňského kongresu

(převzato z: BUKEY, Evan Burr, *The Guelph Movement in Imperial Germany, 1866–1918*, dizertační práce, The Ohio State University 1969)

Správní rozdělení Hannovera po pruské anexi

(převzato z: BUKEY, Evan Burr, *The Guelph Movement in Imperial Germany, 1866–1918*, dizertační práce, The Ohio State University 1969)

Územní růst Hannovera

(převzato z: STEHLIN, Stewart A., *Bismarck and the Guelph Problem, 1866–1890. A Study in Particularist Opposition to National Unity*, The Hague 1973)

Pozice Kurfiřství Hannover v rámci Svaté říše římské národa německého, konec 18. století (https://de.wikipedia.org/wiki/Kurf%C3%BCrstentum_Braunschweig-L%C3%BCneburg#/media/File:Kft_B-L_1789.png [cit. 12. 9. 2018])

PŘÍLOHA 3

Hrabě Ernst Friedrich Herbert zu Münster-Ledeburg (1766–1839)
(de.wikipedia.org)

Onno Klopp (1822–1903)
(de.wikipedia.org)

Oskar Meding (1829–1903)
(de.wikipedia.org)

Otto von Bismarck-Schönhausen (1815–1898)
(de.wikipedia.org)

Johann Carl Bertram Stüve (1798–1872)
(de.wikipedia.org)

Wilhelm Friedrich Otto hrabě von Borries (1802–1883)
(de.wikipedia.org)

Jiří III. (1738–1820)
(en.wikipedia.org)

Jiří IV. (1762–1830)
(en.wikipedia.org)

Vilém IV. (1765–1837)
(en.wikipedia.org)

Šarlota Augusta, princezna z Walesu (1796–1817)
(en.wikipedia.org)

Ernest Augustus I., vévoda z Cumberlandu a hannoverský král (1771–1851)
(en.wikipedia.org)

Jiří V. (1819–1878)
(de.wikipedia.org)

Viktorie (1819–1901)
(en.wikipedia.org)

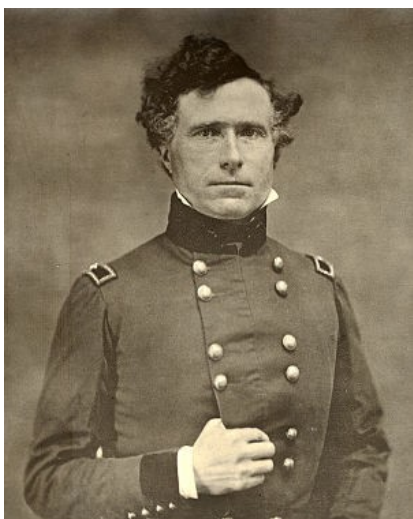
Princ Albert von Sachsen-Koburg-Gotha (1819–1861)
(National Portrait Gallery)

Princ Edward, vévoda z Kentu a Strathearnu (1767–1820)
(en.wikipedia.org)

Šarlota Meklenbursko-Střelická (1744–1818)
(en.wikipedia.org)

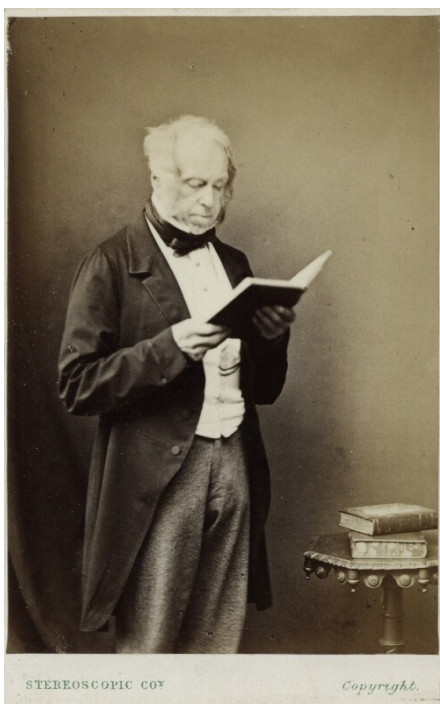
Sir John Crampton, 2. baronet (1805–1886)
(National Portrait Gallery)

Sir John Duncan Bligh (1798–1872)
(National Portrait Gallery)

Princ Jiří, vévoda z Cambridge (1819–1904)
(en.wikipedia.org)

Henry John Temple, 3. vikomt Palmerston (1784–1865)
(National Portrait Gallery)

John Russell, 1. hrabě Russell (1792–1878)
(en.wikipedia.org)

Kníže Klemens Wenzel Nepomuk Lothar, Princ von Metternich-Winneburg zu Beilstein (1773–1859)
(en.wikipedia.org)

William a Caroline Herschelovi (1738–1822 a 1750–1848)
(en.wikipedia.org)

Georg Ludwig Friedrich Laves (1788–1864)
(https://www.findagrave.com/memorial/35071615/georg_ludwig-friedrich-laves)

Karl August von Hardenberg (1750–1822)
(en.wikipedia.org)

Památník na Göttingenskou sedmičku v Hannoveru - přední část
(foto autor)

Památník na Göttingenskou sedmičku v Hannoveru - zadní část
(foto autor)

Jezdecká socha Ernesta Augusta v Hannoveru
(foto autor)

Sídlo hannoverské královské rodiny - zámek Marienburg
(foto autor)